

সমাজভাষাবিজ্ঞান

ড° বিশ্বজিৎ দাস

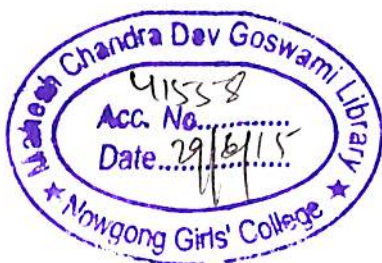

সমাজভাষাবিজ্ঞান

KOHA
Mahesh Ch. Dev Goswami Library
Nowgong Girls' College

ড° বিশ্বজিৎ দাস

Books and Beyond

Samajbhashabignan, a reference book on sociolinguistics
written by Dr Biswajit Das, Cotton College State University and
published by Books and Beyond, Nagaon, Assam.

ISBN: 978-93-84679-17-0

891.01.5-1.2.A8

গ্ৰন্থস্বত্ব: লেখকৰ

প্ৰথম প্ৰকাশ: ১৬ বহাগ, ২০১৫

প্ৰচ্ছদ: হেমন্ত কুমাৰ বৰা

মূল্য : ২০০.০০ টকা

মুদ্ৰক: অজন্তা প্ৰেছ, নগাঁও

সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ বিস্তৃত। ইয়াক থাকতে আলোচনা কৰা সহজ
নহয়। 'সমাজভাষাবিজ্ঞান' বিষয়ক পুথি এখনৰ অভাৱ অনুভৱ কৰিয়েই কাম
আৰম্ভ কৰিছিলোঁ। কিন্তু, ইয়াত সকলো বিষয়ৰ পুঙ্খানুপুঙ্খ আলোচনা সন্নিৱিষ্ট
হোৱা নাই। পৰৱৰ্তী সময়ত বিস্তৃতভাৱে সকলো দিশ সামৰি লোৱাৰ চেষ্টা
কৰিম।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ তিলমানো সহায় হ'লেই মোৰ শ্ৰম সাৰ্থক হোৱা বুলি ভাবিম।
লগতে, বিজ্ঞানৰ পৰামৰ্শও অধীৰ আগ্ৰহেৰে অপেক্ষা কৰিলোঁ।

ড° বিশ্বজিৎ দাস

অসমীয়া বিভাগ

কটন কলেজ ৰাজ্যিক বিশ্ববিদ্যালয়,

গুৱাহাটী-১

বিষয়সূচী

ভাষা, সমাজ আৰু সংস্কৃতি ৭

সমাজভাষাবিজ্ঞান ১০

সমাজভাষাবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ আৰম্ভণি, সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা
সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয়বস্তু, ভাষিক ভিন্নতাৰ কাৰণ;
সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ ভাগ, সমাজভাষাবিজ্ঞান আৰু ভাষাৰ সমাজতত্ত্বৰ
পাৰ্থক্য, সমাজভাষাবিজ্ঞান আৰু উপভাষাৰ পাৰ্থক্য, নৃভাষাবিজ্ঞান
আৰু সমাজভাষাবিজ্ঞান

ভাষা আৰু সামাজিক শ্ৰেণী ৩৩

সামাজিক শ্ৰেণীগত উপভাষা,
সামাজিক জাতিগত উপভাষা
সামাজিক শ্ৰেণীগত উপভাষা আৰু সামাজিক জাতিগত উপভাষাৰ
মাজত পাৰ্থক্য

ভাষা আৰু লিঙ্গভেদ ৪৪

ভাষিক যোগাযোগ ৬৭

দ্বিভাষিকতা ৬৯

ডাইয়া ছিয়া ৭৮

ভাষা সংগ্ৰহণ ৮৮

ভাষা মিশ্ৰণ ৯৬

পিঞ্জিন, ক্ৰেওল আৰু ভাষাবিজ্ঞান ১০০

ভাষা পৰিৱৰ্তন ১১২

ভাষা-বিলুপ্তি ১১৭

সংকটগ্ৰস্ত বা বিপন্ন ভাষা ১২১

ভাষা আৰু ধৰ্ম ১৩২

অমার্জিত বা কচিহীন শব্দ (Slang word) ১৩৫

নিষিদ্ধ বা টেবু শব্দ (Taboo word) ১৪৬

গ্ৰন্থপঞ্জী ১৫৩

ভাষা, সমাজ আৰু সংস্কৃতি

মানুহৰ উৎকৰ্ষতাৰ মূলতে হ'ল ভাষা। এই ভাষাৰ লগত অৱশ্যে ভাব জড়িত হৈ আছে। ভাব আছে কাৰণেই ভাষা আছে, ভাষা আছে বাবেই ব্যক্ত কৰিব পাৰি। মানুহৰ বিকাশ আৰু উত্তৰণৰ ইতিহাস ভাব আৰু ভাষাৰ মাজতে কেৱল ব্যক্ত আৰু ব্যপ্ত হৈ আছে। মানুহে কথা ক'বলৈ আৰম্ভ কৰাৰ পৰা এতিয়ালৈকে এক দীঘলীয়া ইতিহাস। সময়, সমাজ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে ভাষাও ক্ৰমাৎ পৰিৱৰ্তিত হৈ আহিছে।

ভাষা আৰু সমাজ পৰস্পৰ সম্পৰ্কযুক্ত। ভাষা আহৰণ এক সামাজিক প্ৰক্ৰিয়া আৰু এই সামাজিক প্ৰক্ৰিয়াত সমাজ একোখনক প্ৰভাৱান্বিত কৰা কেতবোৰ কাৰক থাকে। এই কাৰকবোৰ সামাজিক পৰিৱেশ অনুযায়ী, ব্যক্তিৰ সামাজিক স্থিতি অনুযায়ী, শিক্ষা-দীক্ষা অনুযায়ী, বৃত্তি অনুযায়ী, ক্ষমতা অনুযায়ী, লিঙ্গভেদ অনুসৰি বেলেগ বেলেগ হয়। সমাজ হ'ল, কোনো দল বা সমূহৰ সমষ্টি যিয়ে কোনো বিশেষ উদ্দেশ্যৰে সংঘবদ্ধ হৈ থাকে। আনহাতে ভাষা হৈছে, কোনো নিৰ্দিষ্ট সম্প্ৰদায়ে ব্যৱহাৰ কৰা মৌখিক অভিব্যক্তিৰ মাধ্যম। কেতিয়াবা অৱশ্যে এই মাধ্যম কোনো সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰতে আবদ্ধ নাথাকি সমূহীয়া কাৰ্য চলাবলৈ দেশ দেশান্তৰ অতিক্ৰম কৰিব পাৰে বা আন কোনো সম্প্ৰদায়ৰো মনৰ ভাব ব্যক্ত কৰাৰ মাধ্যম হৈ পৰিব পাৰে।

ভাষাৰ দ্বাৰা কেৱল মনৰ অভিব্যক্তিয়ে ব্যক্ত নহয়, ব্যক্ত হয় বক্তাৰ সামাজিক জীৱনৰ প্ৰতিচ্ছবিও। সমাজ একোখনৰ সংস্কাৰসমূহ ভাষাৰ লগত নিবিড়ভাৱে জড়িত হৈ থাকে। সেয়ে, ভাষা-ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে বক্তাৰ সংস্কাৰ, তেওঁ প্ৰতিনিধিত্ব কৰা সমাজখনৰ পৃষ্ঠভূমি ব্যক্ত হয়।

সাধাৰণ অৰ্থত, 'সমাজ হ'ল মানৱ জীৱনৰ সামগ্ৰিক ৰূপ' ('Society' is a universal condition of human life.' *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, p-775)। মানুহ হিচাপে আমি সমাজৰ অংশীদাৰ হৈয়ে থাকোঁ। সেয়ে 'সমাজ' শব্দটোৱে মানৱীয় অৱস্থাৰ প্ৰৱাহক নিৰ্দেশ কৰে। আকৌ, কোনো বিশেষ একোটা দল বা সমূহে একেলগে বিশেষ একোটা ধৰণৰে বাস কৰে, সেয়েই আমি ভিন্ ভিন্ সমাজ প্ৰত্যক্ষ কৰোঁ। ভিন্ ভিন্ সমাজ বুলিলে দল বা সমূহৰ জীৱন-ধাৰণ প্ৰণালী সুকীয়া আৰু মানক (norms) ভিন্ন। অৰ্থাৎ, সমাজ কেতবোৰ মানক বা norms-ৰ দ্বাৰাই পৰিচালিত। পৰিৱেশ, সময়, স্থানানুসৰি মানকবোৰৰ মাজত তফাৎ পৰিলক্ষিত হয়। লেভি ষ্ট্ৰেছে এই কথাটোকেই কৈছে এনেদৰে—

'The rules of different human societies vary in time and space, but there are rules of some sort everywhere.'

আকৌ, মানৱীয় আচৰণৰ বুনীয়াদ হিচাপেও আমি সমাজক লক্ষ্য কৰিব পাৰোঁ। কাৰণ, জন্মৰ পাছৰ পৰাই ব্যক্তি সমাজৰ অংশীদাৰ হৈ পৰে।

সমাজ একোখন গঠন ব্যক্তিৰ সমষ্টিৰে বা জনসমূহেৰে। এই জনসমূহে সমূহীয়াকৈ কেতবোৰ নিৰ্ধাৰিত মানক (norms) তৈয়াৰ কৰি সমাজ পাতি বাস কৰে। আকৌ, জনসমূহৰ উৎকৰ্ষিত চেতনাই সংস্কৃতি। একে আধাৰে কথাখিনি এনেধৰণেও ক'ব পাৰি—

'All human societies have a culture and culture can only exist where there is a society.'

ইয়ে ব্যক্ত কৰে, সমাজ আৰু সংস্কৃতিৰ সম্পৰ্ক নিবিড়, এবাৰ নোৱৰা। ভাষা সাংস্কৃতিক প্ৰকাশ। বক্তাৰ সাংস্কৃতিক পৃষ্ঠভূমিয়ে ভাষাৰ গঠনত প্ৰভাৱ পেলায় আৰু লগতে ভাব-চিন্তা, আচৰণক প্ৰভাৱিত কৰে।

ভাষাৰ কাৰ্য যদিও ব্যক্ত কৰা তথাপি ই কিন্তু কেৱল 'ব্যক্ত'ৰ মাজতে সীমাবদ্ধ নাথাকে। 'ব্যক্ত বাণী'ৰ জৰিয়তে সামাজিক মৰ্যাদা, ক্ষমতা, বুদ্ধিদীপ্ততা প্ৰকাশ পায়। কেৱল ইমানেই নহয়, বৰ্তমানে ভাষা পুঁজিবাদী অৰ্থনীতিৰ এটা প্ৰধান উপকৰণ আৰু বিপন্ন প্ৰক্ৰিয়াৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ অঙ্গ। সাংস্কৃতিক পৰিমিশ্ৰণৰ সমাজভাষাবিগ্ৰহণ।। ৮।।

মাজেৰে মানুহ যিদৰে বহু সাংস্কৃতিক (multi-cultural) হৈ পৰিছে ভাষাৰ মাজতে প্ৰতিফলিত হৈছে বহুভাষিক ৰূপ। অৰ্থাৎ, এটা কথোপকথনতে ভিন্ন ভাষাৰ শব্দ, শব্দাংশ, বাক্যাংশ বা বাক্য।

ইংৰাজী ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত দেখা পোৱা আন এটা পৰিঘটনা— পুঁজিবাদী বিশ্বায়নে ইংৰাজী ভাষাক কৰি তুলিছে গ্ল'বেল ভাষা (global language), একে সময়তে ইংৰাজী ভাষাৰ জৰিয়তে স্থানীয় সংস্কৃতিৰ প্ৰকাশৰ ফলত সৃষ্টি হৈছে স্থানীয় ইংৰাজীৰ (local English)। ইংৰাজী ভাষা শিক্ষাৰ মাধ্যম, মৰ্যাদাৰ প্ৰতীক হৈ পৰাৰ লগতে নিয়োগৰ পৰ্যাপ্ত সুবিধাই মধ্যবিত্ত, নিম্ন মধ্যবিত্তক গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰিছে। এনে পৰিঘটনাই অৱশ্যে ইংৰাজী ভাষাৰ আগ্ৰাসনৰ কথাক প্ৰতিফলিত কৰে। ফলত স্থানীয় ভাষাসমূহ বিপন্ন হৈছে। ইংৰাজী ভাষাক সেয়ে killer language হিচাপে অভিহিতও কৰা হৈছে। ▶

সমাজভাষাবিজ্ঞান

ইংৰাজী Sociolinguistics শব্দৰ অসমীয়া পৰিভাষা হ'ল—
সমাজভাষাবিজ্ঞান। ইংৰাজী শব্দটো গঠন কৰা হৈছে দুটা শব্দৰ সংযোজনেৰে—

Socio- + linguistics— Sociolinguistics

Socio- Society (সমাজ)

linguistics — systematic study of various aspects of language. (ভাষাৰ বিভিন্ন দিশৰ পদ্ধতিগত অধ্যয়ন।)

প্ৰথমৰূপত socio আৰু linguisticsৰ মাজত হাইফেন দি sociolinguistics শব্দটো লিখা হৈছিল যদিও পাছলৈ হাইফেনডাল আঁতৰাই এটা শব্দ হিচাপে sociolinguistics লিখাৰ পৰম্পৰা আৰম্ভ হ'ল। এই পুথিতো সেয়ে এটা শব্দ হিচাপে সমাজভাষাবিজ্ঞান শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।

Sociolinguistics, language and society, the sociology of language আদি অভিধা প্ৰথমৰূপত সলনাসলনিকৈ এই পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কিত বিষয়টি বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। ই অধ্যয়নৰ এনে এক ক্ষেত্ৰ য'ত ভাষাবিজ্ঞান আৰু সমাজতত্ত্ব, লগতে অন্যান্য মানৱ বিজ্ঞান একত্ৰিত হৈ ভাষাৰ কথিত ৰূপ আৰু অন্য মানৱীয় আচৰণৰ অধ্যয়ন কৰে। অৱশ্যে, সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ পৰম্পৰা বৰ পুৰণি নহয়। তথাপি সমাজভাষাবিজ্ঞানে সামৰি লোৱা বিষয়ৰ বিস্তৃতিৰ বাবে এটা নিৰ্দিষ্ট সূত্ৰ নিৰ্ণয় কৰা কঠিন হৈ পৰিছে।

'The term 'sociolinguistics' means many things to many people, and of course no one has a patent on its definition.'

কোনো এক বিশেষ জনসমষ্টিৰ সামূহিক জীৱন যাপনৰ শ্ৰেষ্ঠ মাধ্যম হ'ল ভাষা। ভাষা আৰু সমাজ কোনোটোৱে এটাক বাদ দি আনটো জীয়াই থাকিব নোৱাৰে। এই ভাষাৰ লগত সমাজৰ অঙ্গাঙ্গী সম্পৰ্ক। সাধাৰণতে একে ভাষা কোৱা সমাজ একোখনত সেই ভাষা-সম্প্ৰদায়ৰ লোকসকলে অপৰিৱৰ্তনীয় আৰু সুসংবদ্ধ ৰূপত ভাষাটোৰ ব্যৱহাৰ কৰে বুলি ধাৰণা কৰা হয় যদিও প্ৰকৃততে ই সম্পূৰ্ণ শুদ্ধ নহয়। সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক কাৰকসমূহে ভাষা-সম্প্ৰদায় একোটাৰ ভাষা-ব্যৱহাৰত বিভিন্ন ধৰণে প্ৰভাৱ পেলায়। এগৰাকী ব্যক্তিয়ে নিজৰ কথা-বতৰাৰ যোগেদি তেওঁৰ অজানিতেই নিজৰ বিষয়ে ভালেখিনি তথ্য এৰি যায়। তেওঁ ব্যৱহাৰ কৰা শব্দ, বাক্য গঠন, প্ৰকাশভঙ্গী, সুৰ আদিয়ে ব্যক্তিগৰাকীৰ ভাষিক পটভূমিৰ আভাস দিয়ে। মানুহ এজনে কথা কেনেদৰে ক'ব, সেয়া নিৰ্ভৰ কৰিব শ্ৰোতাৰ লগত বক্তাৰ সম্পৰ্ক, মানুহজনৰ সামাজিক স্থিতি, পৰিৱেশ ইত্যাদিৰ ওপৰত। বক্তাৰ শিক্ষা-দীক্ষা, বক্তাৰ বয়স, বক্তা পুৰুষ নে মহিলা, বক্তাৰ সামাজিক স্থিতি, বক্তাৰ আৰ্থিক অৱস্থা আদি বক্তাৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে ধাৰণা কৰিব পৰা যায়। বক্তাৰ ওপৰত সামাজিক, সাংস্কৃতিক, অৰ্থনৈতিক কাৰকসমূহৰ প্ৰভাৱৰ ফলত ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পৰিৱৰ্তন হয়।

সামাজিক সংগঠন (social organization)সমূহে ভাষাৰ গঠনত প্ৰভাৱ পেলায়। একোখন সমাজ বিভিন্ন সামাজিক গোটৰ দ্বাৰা গঠন হয়। ভাৰতীয় সমাজ ব্যৱস্থাত তথাকথিত উচ্চ-নিম্নৰ জাতিগত ব্যৱস্থাৰ ধাৰণাই যিদৰে সামাজিক বিভেদৰ সৃষ্টি কৰে, তেনেদৰে বৰ্তমান বিশ্বায়ন বা পুঁজিবাদী অৰ্থনীতিয়ে আমাৰ দেশতো পশ্চিমীয়া সমাজত থকাৰ দৰে সামাজিক শ্ৰেণীৰ সৃষ্টি কৰিছে। পুৰুষ-

মহিলাৰ মাজত থকা সামাজিক মৰ্যাদাৰ বিভেদ, আনকি একোটা দলৰে মাজতে বয়সভিত্তিক শ্ৰেণীবিভাগো সমাজ একোখনত দেখা যায়। সাধাৰণভাৱে অথবা কেতিয়াবা সূক্ষ্মভাৱে নিৰীক্ষণ কৰিলে দেখা যাব— প্ৰত্যেকটো শ্ৰেণীবিভাগৰে ভাষা-ব্যৱহাৰ সুকীয়া সুকীয়া। সমাজভাষাবিজ্ঞানী এজনে শ্ৰেণীভেদে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্যৰ কাৰণ বুজিব পাৰিব লাগিব। ভাষাৰ গঠনত সামাজিক সংগঠনসমূহে পেলোৱা প্ৰভাৱসমূহ উদ্ঘাটন কৰাৰ লগতে সেইবোৰৰ বৰ্ণনা আৰু বিশ্লেষণো আগবঢ়াব পাৰিব লাগিব। সমাজভাষাবিজ্ঞানীজনে বুজিব লাগিব, বঙাই ভাষাটোৰ কোনটো গঠন কেতিয়া আৰু কি পৰিস্থিতিত ব্যৱহাৰ কৰে। সমাজৰ কোনটো নিয়মানুসৰি ভাষাৰ একোটা গঠন গ্ৰহণযোগ্য হয়, আৰু কোনটো গঠন গ্ৰহণযোগ্য নহয়। কথাতো উদাহৰণেৰে সৈতে ক'লে এনেকুৱা হ'ব— এজন অসমীয়া ভাষী ব্যক্তিয়ে আন এজন ব্যক্তিৰ লগত কথা পাতেঁতে তেওঁ 'তই'/'তুমি' বা 'আপুনি' কোনটো ব্যৱহাৰ কৰিব সেইটো ব্যক্তিজনৰ আনজন ব্যক্তিৰ লগত সম্পৰ্ক, বয়স (অৰ্থাৎ জ্যেষ্ঠ নে কনিষ্ঠ) আৰু মৰ্যাদাৰ ওপৰত বিশেষকৈ নিৰ্ভৰ কৰিব। ব্যক্তিজন যদি বয়োজ্যেষ্ঠ আৰু সপ্ৰাপ্ত (মৰ্যাদাৰ দিশৰ পৰা), তেন্তে 'আপুনি' ব্যৱহাৰ কৰিব। আকৌ, ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক থাকিলে 'আপুনি'ৰ ঠাইত বঙাই 'তুমি'ও ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। মৰ্যাদাৰ দিশৰ পৰা নিম্ন হ'লে 'তুমি' বা 'তই'ও ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। অৰ্থাৎ, এই সমগ্ৰ প্ৰক্ৰিয়াটো বঙাৰ লগত থকা সম্পৰ্ক, মৰ্যাদা আৰু পৰিস্থিতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব। অৰ্থাৎ, সমাজভাষাবিজ্ঞানী এজনে এই সমগ্ৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ আঁৰত থকা পৰিৱেশ আৰু সামাজিক অৱস্থাক বুজিব পাৰিব লাগিব। সমাজভাষাবিজ্ঞানীৰ দায়িত্ব— সামাজিক সংগঠনসমূহে ভাষাৰ ওপৰত কি ধৰণে প্ৰভাৱ পেলায়, সেইটো বিশ্লেষণ কৰি দেখুওৱা। প্ৰয়োজনবোধে সমাজ-সংস্কৃতি কেন্দ্ৰিক প্ৰয়োজনীয় বিষয়বস্তুও এই আলোচনাৰ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব পাৰে। আকৌ, কোন কোন ক্ষেত্ৰত সামাজিক সংগঠনসমূহে ভাষাৰ ওপৰত কোনো ধৰণৰ প্ৰভাৱ নেপেলায়, সেইটো দেখুৱাই দিয়াটোও সমাজভাষাবিজ্ঞানীজনৰ দায়িত্ব।

■ সমাজভাষাবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ আৰম্ভণি

ভাষাবিজ্ঞানৰ এটা শাখা হিচাপে সমাজভাষাবিজ্ঞান বিষয়টি আপেক্ষিকভাৱে

নতুন। ভাষাৰ সামাজিক দিশ, পাৰস্পৰিক প্ৰভাৱ আদিৰ আলোচনা ভাষাচৰ্চাৰ লগত পোনপটীয়াভাৱে জড়িত হ'বলৈ ধৰিলে ঊনবিংশ শতিকাৰ পঞ্চাশৰ দশকৰ পৰা। অৱশ্যে তেতিয়ালৈ বিষয়টি sociolinguistics হিচাপে পৰিচিত হোৱা নাছিল যদিও sociolinguistics শব্দটোৰ ব্যৱহাৰ ইতিমধ্যেই হৈছিল। ১৯৩৯ চনত টমাছ চি. হাডছন (Thomas C. Hudson)-এ *Man in India* নামৰ গ্ৰন্থত Socio-linguistics in India শীৰ্ষক শিৰোনামেৰে এটা প্ৰবন্ধ লিখিছিল। ভাষাবিজ্ঞান প্ৰসঙ্গত পোনপ্ৰথমে শব্দটোৰ ব্যৱহাৰ কৰে ইউজিন নিডা (Eugene Nida)ই তেওঁৰ *Morphology* নামৰ গ্ৰন্থৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণত। কিন্তু, ১৯৫২ চনত Haver C. Currie-এ 'A Projection of Socio-linguistics: The relation of speech to social status' নামৰ প্ৰবন্ধ এটাত sociolinguistics শব্দটো পোনপ্ৰথমে ব্যৱহাৰ কৰিছিল বুলি কোৱা হয়।

সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ গুৰুত্ব আৰু জনপ্ৰিয়তা বৃদ্ধি পায় ঊনবিংশ শতিকাৰ ষাঠিৰ দশকৰ শেষৰ ফালেহে। অৱশ্যে, উপভাষা অধ্যয়ন আৰু সংস্কৃতিৰ লগত শব্দ আৰু অৰ্থৰ সম্পৰ্ক অধ্যয়নৰ পৰম্পৰা কিন্তু নতুন বিষয় নহয়। মাত্ৰ ভাষাৰ প্ৰকৃতি আৰু সমাজৰ প্ৰকৃতিৰ আধাৰত ভাষাৰ স্বৰূপ নিৰ্ণয়ৰ দৃষ্টিভঙ্গীহে নতুন। এইখিনি সময়ত বিষয়টো বিশেষকৈ sociolinguistics আৰু sociology of Language নামেৰেহে পৰিচিত হৈ আছিল। কিন্তু, পাছলৈ sociolinguistics আৰু sociology of Language দুয়োটা সুকীয়া বিষয় বুলি স্বীকৃত হ'ল।

১৯৬৬ চনত অহিঅ'-ত সমাজতাত্ত্বিকসকলৰ সমাজভাষাবিজ্ঞান বিষয়ত বছৰেকীয়া অধিবেশন এখন অনুষ্ঠিত হৈছিল। তিনিমাহৰ পাছতে লছ এঞ্জেলছত দ্বিতীয়খন অধিবেশন অনুষ্ঠিত হয়। এই অধিবেশনত অংশগ্ৰহণ কৰিছিল কেইবাজনো বিখ্যাত নৃতাত্ত্বিক আৰু সমাজতাত্ত্বিকে। চাৰ্লছ এ. ফাৰ্গুছন (Charles A. Ferguson), জছুৱা এ. ফিছ্মেন (Joshua A. Fishman), হেৰল্ড গাৰফিন্কেল (Harold Garfinkel), আৰভিং গফ্‌মেন (Erving Goffman), জন গুম্পাৰ্জ (John Gumperz), ডেল হাইমছ (Dell Hymes), উইলিয়াম লেৰো (William Labov), হাৰ্ভি ছাকচ (Harvey Sacks), এডগাৰ প'ল'মে (Edgar Polome), লিঅনাৰ্ড ছেভিট্জ (Leonard Savitz) আৰু ইমানুৱেল চিগ্লফ (Emanuel Schegloff) আছিল এই অনুষ্ঠানৰ নিমন্ত্ৰিত অতিথি আৰু

ইয়াতেই প্ৰথম সমাজভাষাবিজ্ঞান বিষয়টোৰ তাত্ত্বিক দিশৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছিল। এই সন্মিলনত পঠিত প্ৰবন্ধসমূহৰ একত্ৰ সংকলন উইলিয়াম ব্ৰাইটৰ সম্পাদনাত *Sociolinguistics* নামেৰে প্ৰকাশ পাইছিল। গ্ৰন্থখনিৰ ভূমিকাত বিষয়টিৰ মাত্ৰা (dimension), সংজ্ঞা, সম্ভাৱনা আৰু সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে বিশেষভাৱে আলোকপাত কৰা হৈছিল। উইলিয়াম ব্ৰাইটে সমাজভাষাবিজ্ঞান যে ভাষাৰ আলোচনাৰ এটা নতুন দিশ, সেই কথা উনুকিয়াইছিল। ইতিমধ্যেই সমাজৰ সম্বন্ধত ভাষাৰ আলোচনা কৰা বিষয়টি ভাষাৰ সমাজতত্ত্ব (sociology of Language) নামেৰেহে পৰিচিত হৈ আহিছিল বুলি পূৰ্বতে উল্লেখ কৰা হৈছে। সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ এজন উল্লেখযোগ্য গৱেষক আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ উইলিয়াম লেবোৱেণ্ড (William Labov) প্ৰথমে 'sociolinguistics' নামটো সম্বন্ধে আপত্তি দৰ্শাইছিল। তেখেতৰ মতে sociolinguistics নামটোৱেই অসম্ভৱ। কাৰণ, ভাষা মাত্ৰেই সামাজিক। সমাজক বাদ দি ভাষা সম্ভৱ নহয়। সেয়ে বিকল্প হিচাপে প্ৰথমে তেখেতে 'the Sociology of language', 'the ethnography of speaking' ইত্যাদি নামৰহে পোষকতা কৰিছিল। কিন্তু, পাছলৈ লেবোৱেণ্ড sociolinguistics নামটোকেই সঠিক বুলি বিবেচনা কৰি তেখেতৰ এখন গ্ৰন্থৰ নামো যেতিয়া *Sociolinguistic Patterns* দিলে, তেতিয়াৰ পৰাই sociolinguistics শব্দটো স্থায়ীভাৱে ব্যৱহৃত হ'বলৈ ধৰিলে। ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ পৰিসীমা আৰু চিন্তা-চৰ্চাৰ গভীৰতাৰ লগে লগে সমাজভাষাবিজ্ঞান বিষয়টোৱেও অধিক গুৰুত্ব পাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

■ সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা

বৰ্তমান সময়ত সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচনাৰ পৰিসৰ যথেষ্ট ব্যাপক। ভাষাৰ ওপৰত সামাজিক সংগঠনসমূহৰ প্ৰভাৱ, ভাষা-বৈচিত্ৰ্য, ভাষানীতি, বহুভাষিক পৰিস্থিতি, ভাষিক গোষ্ঠী একোটাই তেওঁলোকৰ ভাষাটোৰ প্ৰতি পোষণ কৰা মনোভাৱ আৰু ভাষাটোৰ বৰ্তমান স্থিতি, সাংকেতিক ভাষা আদিৰ আলোচনা সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰধান বিষয়বস্তু। অৱশ্যে, সময়ৰ অগ্ৰগতিৰ লগে লগে ইয়াৰ অধ্যয়নৰ পৰিসীমা বাঢ়ি গৈ আছে। ন ন বিষয়ৰ অন্তৰ্ভুক্তিয়ে সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নক অধিক আকৰ্ষণীয় আৰু মনোজ্ঞ কৰি তুলিছে।

সেয়ে সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয়ে মাত্ৰ ক'ব পাৰি— সমাজভাষাবিজ্ঞান হ'ল আন্তঃসম্পৰ্কীয় অধ্যয়ন ভিত্তিত গঢ় লৈ উঠা এক বিজ্ঞানসন্মত শাখা য'ত ভাষাবিজ্ঞান, সমাজতত্ত্ব, সামাজিক মনোবিজ্ঞান আৰু সাংস্কৃতিক নৃতত্ত্বৰ পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কৰ ভিত্তিত কোনো এক নিৰ্দিষ্ট সমাজৰ ভাষাৰ অধ্যয়ন। ইয়াৰ উপৰি সামাজিক পৰিস্থিতিয়ে সৃষ্টি কৰা ভাষাৰ সমস্যাসমূহ, ভাষাৰ সামাজিক কাৰ্য আৰু সামাজিক কাৰকসমূহে ভাষাৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰি ভাষাৰ কি কি পৰিৱৰ্তন সাধন কৰে, তাৰ আলোচনাকো সামৰি লয়।

নৃতাত্ত্বিক, সমাজবিজ্ঞানী, মনোবিজ্ঞানী আদিয়ে সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন সংজ্ঞা দাঙি ধৰিছে। কিন্তু, সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ 'সামগ্ৰিক বিষয়ক' কোনো বিশেষ সংজ্ঞাৰ দ্বাৰা আবদ্ধ কৰা কঠিন। তথাপি বিভিন্ন আলোচকে আগবঢ়োৱা সংজ্ঞাৰ পৰা আমি সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচনাৰ বিষয়বস্তু সাধাৰণভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰি ল'ব পাৰোঁ আৰু পৰিৱৰ্তিত পৰিৱেশত সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয়বস্তুৰ বৰ্ণনা পৰিসৰৰ কথাও জানিব পাৰোঁ। অৱশ্যে, সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয়বস্তুৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি পাইছে যদিও ইয়াৰ মূল কথা কিন্তু সমাজৰ লগত ভাষাৰ সম্বন্ধ আৰু সেয়ে সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা দিওঁতে আলোচকসকলে এই কথা মনত ৰাখিয়েই সংজ্ঞা আগবঢ়াইছিল। অৰ্থাৎ, সামাজিক পৃষ্ঠভূমি আৰু ভাষাৰ সম্পৰ্ক — এই সংজ্ঞাসমূহৰ মূল বিষয়।

হাডছনৰ মতে, সমাজভাষাবিজ্ঞান হ'ল— 'সমাজৰ সম্বন্ধত ভাষাৰ অধ্যয়ন।'

(...the study of language in relation to society.)

ডেভিড ক্ৰিষ্টেলে *Encyclopedia of Language*-ত সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ সূত্ৰ দিছে এনেদৰে—

'সমাজত ব্যৱহৃত ভাষাৰ গঠন আৰু কাৰ্যকৰী ৰূপৰ অধ্যয়ন।'

'The study of the interaction between language and the structures and functioning of society.' (p.418)

Joshua A Fishman-এ *Language in Sociocultural Change* নামৰ গ্ৰন্থত সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ (ফিছমেনৰ মতে, ভাষাৰ সমাজতত্ত্ব) সংজ্ঞা দিছে এনেদৰে—

‘ভাষাৰ সমাজতত্ত্বই সামাজিক সংগঠনসমূহৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ সমগ্ৰ দিশৰ ওপৰত আলোকপাত কৰে, কেৱল ইমানেই নহয় ভাষা ব্যৱহাৰকাৰীসকলৰ ভাষিক আচৰণ, ভাষা-ব্যৱহাৰীসকলৰ তেওঁলোকৰ ভাষাৰ প্ৰতি থকা মনোভাৱৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।’
 ‘the sociology of language focuses upon the entire gamut of topics related to social organization of language behaviour, including not only language usage per se but also language attitude, overt behaviour toward language and toward language users.’ (*A Glossary of Sociolinguistics*)

পিটাৰ ট্ৰাডগিলৰ মতে সমাজভাষাবিজ্ঞান—

‘ভাষা আৰু সমাজৰ সম্বন্ধৰ সকলো দিশ বৰ্ণনা কৰা এনে এক শব্দ, যি বিষয়গত বা বস্তুগত দিশৰ পৰা সমাজ বৈজ্ঞানিক, যেনে— মানৱীয় সংস্কৃতিৰ পদ্ধতিগত অধ্যয়ন (ethnography)। সমাজভাষাবিজ্ঞান গৱেষণা বা অনুসন্ধানৰ এনে এক বিষয়, যি ভাষাৰ সামাজিক সংযোগ বা বিৰোধ (social contact)ৰ জৰিয়তে ভাষা আৰু সমাজৰ সম্বন্ধ আৰু আন্তঃক্ৰিয়া আৰু মানৱীয় ভাষাৰ আচৰণ বুজাত আমাক অধিক সহায় কৰে। নৃতাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান, উপভাষাবিজ্ঞান, সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰিৱেশানুযায়ী কথা (ethnography of speaking), বাচন বিশ্লেষণ (discourse analysis), ভূভাষাবিজ্ঞান, ভাষিক সংযোগ, নিৰপেক্ষ ভাষাবিজ্ঞান (secular linguistics), ভাষাৰ সামাজিক মনস্তত্ত্ব আৰু ভাষাৰ সমাজতত্ত্ব সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ অন্তৰ্গত আলোচনাৰ বিষয়।’

‘A term used to describe all areas of the study of the relationship between language and society other than those which are purely social scientific in their objectives, such as ethnography. Sociolinguistics research is thus work which is intended to achieve a

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১৬ ॥

better understanding of the nature of human language by studying language in its social context and/ or to achieve a better understanding of the relationship and interaction between language and society. Sociolinguistics includes anthropological linguistics, dialectology, discourse analysis, ethnography of speaking, geolinguistics, language contact studies, secular linguistics, the social psychology of language and the sociology of language.’ p -123

আনহাতে, ব্ৰাইটে সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয়বস্তু সম্পৰ্কে মন্তব্য কৰিছিল এনেদৰে— ‘....ভাষাবৈচিত্ৰ্যই প্ৰধানকৈ সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচ্য বিষয়বস্তু।’
 ‘..... linguistic diversity is precisely the subject-matter of sociolinguistics.’

ব্ৰাইটে উল্লেখ কৰা এই ভাষাবৈচিত্ৰ্য বা diversity সামাজিক স্তৰবিন্যাসৰ (social stratification) লগত জড়িত। ভাষাৰ আঞ্চলিক ৰূপৰ কথা ইয়াত কোৱা হোৱা নাই। ব্ৰাইটে উল্লেখ কৰা সামাজিক স্তৰবিন্যাসৰ জৰিয়তে যে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ তাৰতম্য পৰিলক্ষিত হয় তাক উইলিয়াম লেৰোৱে প্ৰমাণ কৰি দেখুৱায় তেখেতৰ গৱেষণা গ্ৰন্থ *A Social Stratification of English in Newyork City*-ৰ জৰিয়তে।

ওপৰত উল্লেখ কৰা সংজ্ঞাসমূহৰ পৰা সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয় সম্বন্ধে আমি খুলমূল ধাৰণা কৰিব পাৰোঁ যে ভাষা আৰু সমাজ পৰস্পৰ নিৰ্ভৰশীল। সমাজ অনুযায়ী ভাষাত ভিন্ন ৰূপ প্ৰতিফলিত হয়। ভাষা বৈচিত্ৰ্য আৰু ভাষা-বৈচিত্ৰ্যৰ কাৰণ সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ মূল আলোচ্য বিষয়।

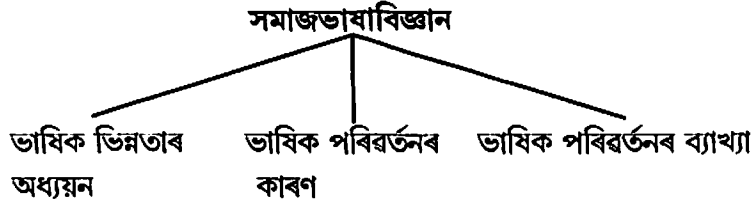
■ সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয়বস্তু

সমাজভাষাবিজ্ঞান সম্পৰ্কে ওপৰৰ সংজ্ঞাসমূহৰ পৰা সমাজভাষাবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ বিষয়বস্তু সম্পৰ্কেও আমি জানিব পাৰোঁ—

- ১) সমাজভাষাবিজ্ঞানে সমাজৰ সম্বন্ধত ভাষাৰ আলোচনা কৰে;
- ২) সমাজভাষাবিজ্ঞানে ভাষাৰ বৈচিত্ৰ্য অধ্যয়ন কৰে আৰু ভাষা

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১৭ ॥

বৈচিত্ৰ্যৰ কাৰণসমূহো জানিব বিচাৰে। অৰ্থাৎ, কি কি সামাজিক কাৰকৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈ ভাষাৰ পৰিৱৰ্তন ঘটে, সেয়াও সমাজভাষাবিজ্ঞানে ব্যাখ্যা কৰে।

ভাষাৰ মাজেদি সমাজ একোখনৰ সামাজিক স্তৰবিন্যাস, বিবিধ সামাজিক সংগঠনসমূহৰ প্ৰতিফলন ঘটে। সমাজ এখনত কোনো এটা ভাষাৰ শব্দসত্তাৰ আৰু তাৰ গাঁথনিক ৰূপৰ মাজেদি সমাজখনৰ প্ৰতিফলন ঘটে। ভাষা-ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা বুজিব পাৰি—

ক) সামাজিক সম্বন্ধ নিৰূপণত ভাষাৰ কাৰ্যকাৰিতা; আৰু (...the function of language in establishing social relationships)

খ) ভাষা-ব্যৱহাৰে বক্তাৰ বিষয়ে তথ্যও যোগান ধৰে; (...the role played by language in conveying information about the speaker.)

বক্তা আৰু শ্ৰোতাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক, বক্তা আৰু শ্ৰোতা সমমৰ্যাদাৰ নে অসমমৰ্যাদাৰ সেয়া ভাষা-ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা বুজিব পৰা যায়। ব্যক্তিৰ মৰ্যাদা অনুসৰি ভাষা-ব্যৱহাৰো বেলেগ বেলেগ হয়। অসমীয়া ভাষাৰ উদাহৰণেৰে কথাতো পৰিষ্কাৰ কৰিব পাৰি—

অসমীয়া ভাষাৰ ব্যক্তিবাচক সৰ্বনামৰ প্ৰয়োগলৈ মন কৰিলে দেখা যায় ব্যক্তিবাচক সৰ্বনামৰ দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় পুৰুষৰ তিনিটাকৈ ৰূপ। এই ৰূপকেইটা হ'ল—

দ্বিতীয় পুৰুষ—

তুচ্চ — তই

মান্য — তুমি

অধিক মান্য — আপুনি

(বিভক্তি গ্ৰহণৰ ফালৰপৰা আপুনি তৃতীয় পুৰুষৰ সৰ্বনাম, ব্যৱহাৰত কিন্তু দ্বিতীয় পুৰুষ)

সমাজভাষাবিজ্ঞান।।১৮।।

তৃতীয় পুৰুষ—

তুচ্চ — সি

মান্য — তেওঁ

অধিক মান্য — তেখেত

এই দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় পুৰুষৰ সৰ্বনামৰ প্ৰয়োগ ব্যক্তি অনুযায়ী বেলেগ বেলেগ হয় আৰু পুৰুষবাচক সৰ্বনামৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে ক্ৰিয়াবিভক্তিৰো পৰিৱৰ্তন ঘটে।

দ্বিতীয় পুৰুষৰ তুচ্চ ৰূপ 'তই'ৰ ব্যৱহাৰ বিশেষ গুৰুত্বপূৰ্ণ। কিয়নো, ইয়াক তুচ্চ ৰূপ বুলি উল্লেখ কৰা হৈছে যদিও অতি আপোন লোকৰ ক্ষেত্ৰত 'তই'ৰ ব্যৱহাৰ কিছু তুচ্ছাৰ্থত নহয়। বৰং ই বক্তা আৰু শ্ৰোতাৰ গভীৰ সম্পৰ্কহে প্ৰকাশ কৰে।

অসমীয়া ভাষাৰ এই ব্যক্তিবাচক সৰ্বনামৰ ৰূপবোৰৰ পৰা আমি বক্তাৰ লগত শ্ৰোতাৰ সম্পৰ্কৰ বিষয়ে ধাৰণা কৰিব পাৰোঁ।

আকৌ, সম্বন্ধবাচক শব্দসমূহৰ অধ্যয়নৰ জৰিয়তে কোনো ভাষাৰ বিষয়ে বহুখিনি তথ্য আমি পাব পাৰোঁ। অসমীয়া সম্বন্ধবাচক শব্দসমূহে পৰিয়ালকেন্দ্ৰিক সমাজখনৰ প্ৰকাশ কৰাৰ লগতে লিঙ্গবাদ (sexism)ৰ ধাৰণাও প্ৰকাশ কৰে। পিতৃ আৰু মাতৃ অনুযায়ী একেবোৰ সম্বন্ধতে সত্তানে পৃথক ৰূপ ব্যৱহাৰ কৰে। পুৰুষ আৰু স্ত্ৰী পৰম্পৰাৰ পৰিয়ালৰ লগত হোৱা সম্বন্ধসমূহো ভিন্ ভিন্ নামেৰে পৰিচিত। এনে ভিন্ন সম্বন্ধসূচক শব্দই পুৰুষপ্ৰধান সমাজ-ব্যৱস্থাৰ স্বাক্ষৰ বহন কৰে।

তলত বৈবাহিকসূত্ৰে স্থাপন হোৱা অসমীয়া সম্বন্ধবাচক ৰূপবোৰৰ দ্বাৰা কেনেদৰে লিঙ্গবাদ প্ৰকাশ পাইছে চোৱা যাওক—

পতি-পত্নীৰ পৰম্পৰাৰ পৰিয়ালৰ লগত সম্বন্ধবোৰ এনেধৰণৰ—

পিতৃৰ সম্বন্ধ

নিৰপেক্ষ ৰূপ

মাতৃৰ সম্বন্ধ

দেউতাকৰ দেউতাক

ককা

মাকৰ দেউতাক

দেউতাকৰ মাক

আহিতা

মাকৰ মাক

দেউতাকৰ/মাকৰ বায়েক

জেঠাইদেউ / জেঠাই / জেঠী

আন কেতবোৰ সম্বন্ধও নিৰপেক্ষ; যেনে— শাহু/ শহুৰ; নাতি/ নাতিনী, আদি। বিপৰীতে অন্যান্য সম্বন্ধবোৰ, যেনে—

সমাজভাষাবিজ্ঞান।।১৯।।

দেউতাকৰ ককায়েক— বৰদেউতা/বৰ্তা; কিশু, মাকৰ ককায়েক— মামা

দেউতাকৰ ভায়েক— খুৰা; মাকৰ ভায়েক— মামা

দেউতাকৰ ভনীয়েক— পেহী; মাকৰ ভনীয়েক— মাহী

তেনেকৈ স্বামী-স্ত্ৰীৰ সম্পৰ্ক বুজোৱা শব্দৰ সম্বন্ধবাচক ৰূপবোৰো উভয়ৰে বাবে সুকীয়া সুকীয়া—

স্বামীৰ ভায়েক — দেওৰ (পত্নীৰ সম্পৰ্ক);

কিশু, পত্নীৰ ভায়েক — খুলশালী (স্বামীৰ সম্পৰ্ক)

স্বামীৰ ভনীয়েক — ননদ (পত্নীৰ সম্পৰ্ক);

কিশু, পত্নীৰ ভনীয়েক — খুলশালী (স্বামীৰ সম্পৰ্ক)

একেদৰে,

স্বামীৰ/পত্নীৰ ককায়েক বা ভায়েকৰ ল'ৰা/ছোৱালী— ভতিজা

স্বামীৰ/পত্নীৰ বায়েক বা ভনীয়েকৰ ল'ৰা/ছোৱালী — ভাগিন

অসমীয়া মুছলমান সমাজৰ কিছু সম্বন্ধবাচক শব্দ অসমীয়া হিন্দু সমাজতকৈ বেলেগ। যেনে—

মাকৰ মাক — নানী বাপেকৰ মাক — দাদী

মাকৰ দেউতাক — নানা বাপেকৰ বাপেক — দাদা

সেয়ে, সম্বন্ধবাচক শব্দৰ আলোচনাৰ দ্বাৰা কোনো ভাষিক সম্প্ৰদায়ৰ পৰিয়াল গঠনৰ চানেকি পোৱাৰ লগে লগে অন্যান্য কেতবোৰ তথ্যও আমি লাভ কৰিব পাৰোঁ।

সামাজিক সম্বন্ধ নিৰূপণত ভাষাৰ কাৰ্যকাৰিতাৰ ক্ষেত্ৰত অনেক এনে উদাহৰণ আমি আলোচনা কৰিব পাৰোঁ। যেনে— সমাজৰ প্ৰতিপত্তিশালী ব্যক্তি এজনৰ ভাষা আৰু এজন সাধাৰণ ব্যক্তিৰ ভাষা কেতিয়াও একে নহয়। প্ৰতিপত্তিশালী ব্যক্তিজনৰ ভাষাত প্ৰকাশ পাব দমনীয় মনোভাব, বিপৰীতে সাধাৰণ ব্যক্তিজনৰ ভাষা হ'ব— নমনীয়।

▣ ভাষিক বিভিন্নতাৰ কাৰণ

দেখা যায়, সমাজ একোখনত ভাষাৰ বিভিন্নতাসমূহ গঢ়ি উঠে কেতবোৰ সামাজিক কাৰকৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি। এনে সামাজিক কাৰকবোৰ হ'ল—

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ২০ ॥

সামাজিক কাৰক

সামাজিক শ্ৰেণী শিক্ষা লিঙ্গ ধৰ্ম

উইলিয়াম লেৰো আছিল প্ৰথম ব্যক্তি, যিয়ে সামাজিক কাৰকে যে ভাষাৰ পৰিৱৰ্তন সাধন কৰে সেয়া স্পষ্টৰূপে দেখুৱায় দিছিল। লেৰোৱে *A Social Stratification of English in Newyork city* গ্ৰন্থত সামাজিক শ্ৰেণী পাৰ্থক্যই যে ভাষিক ভিন্নতাৰ সৃষ্টি কৰে, সেয়া প্ৰামাণিক ৰূপত দাঙি ধৰে। লেৰোৰ এই ধাৰাই সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নক এটা নতুন গতি দিয়ে।

সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ ভাষিক বৈচিত্ৰ্য অধ্যয়নৰ কাৰণতে দুটা পথ গঢ় লৈ উঠিছিল— পৰিমাণগত পদ্ধতি (quantitative approach) আৰু গুণাত্মক পদ্ধতি (qualitative approach)। ভাষাবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত বৈচিত্ৰ্যবাদী (Variationist) ভাষাবিজ্ঞানীসকলৰ ভূমিকা আছিল গুৰুত্বপূৰ্ণ। ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰিমাণগত পদ্ধতিৰ প্ৰভাৱশালী ৰূপ আমেৰিকাৰ বৈচিত্ৰ্যবাদী সমাজভাষাবিজ্ঞানীসকলে সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰিছিল। বিশেষকৈ, নগৰীয়া সামাজিক জীৱনৰ আধাৰত উইলিয়াম লেৰোৱে ভাষিক ভিন্নতাসমূহ পৰিমাণগত পদ্ধতিৰে নিৰ্ণয় কৰি উলিয়াইছিল আৰু ই আছিল— সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ অন্যান্য পদ্ধতিকৈও বেলেগ। লেৰোৰ পদ্ধতিৰ বিষয়ে ফাৰ্গুছনে কৈছিল এনেদৰে— 'লেৰোৰ সমাজভাষাবিজ্ঞান 'পাৰল'ৰ সূত্ৰ নহয়, আনকি বৰ্ণনাত্মক উদ্দেশ্যৰে কৰা ভাষা-ব্যৱহাৰৰ অধ্যয়নো নহয়, কিন্তু ভাষাৰ এনে এক অধ্যয়ন, যিয়ে ভাষাৰ গঠনাত্মক ৰূপটোক প্ৰকাশ কৰে। লেৰোৰ বাবে, ভাষা আৰু সামাজিক পৰিৱেশ দুটা সুকীয়া বিষয় আৰু সমাজভাষাবিজ্ঞানে ভাষিক সত্যতা (ধ্বনিতত্ত্ব, ৰূপতত্ত্ব আৰু বাক্যতত্ত্ব)-ৰ সৈতে সামাজিক সত্যতা (শ্ৰেণী, লিঙ্গ, বয়স)-ৰ মাজত সম্পৰ্কৰ সৃষ্টি কৰে।'

'Labovian sociolinguistics is not a theory of Parole, nor it is a study of language use for descriptive purposes, but a study of language use for what it reveals about linguistic structure. For Labov language and social context are two separate entities

and sociolinguistics correlates linguistic facts (phonology, morphology and syntax) with social facts (class, gender, age).'

লৈরোয়ে অধ্যয়ন কৰিছিল— কেনেকৈ, কোনো এক বিশেষ সাংস্কৃতিক বিন্যাসত, ব্যৱহাৰিক ৰূপত ভাষাৰ পৰিৱৰ্তন হয়। বিভিন্নতাসমূহ ভাষিক দিশৰ ফালৰ পৰা গুৰুত্বপূৰ্ণ নহয়, অথচ সিবোৰৰ সামাজিক অৰ্থ আৰু সিবোৰে বহন কৰা সামাজিক শ্ৰেণী, বয়স বা লিঙ্গক প্ৰতিনিধিত্ব কৰাটো অতিশয় গুৰুত্বপূৰ্ণ। সেইদৰে শিক্ষা, নিয়োগৰ সুবিধা আদিৰ ফলস্বৰূপে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পৰিৱৰ্তন ঘটা দিশসমূহৰ পৰা প্ৰত্যয়জনক কেতবোৰ উত্তৰো লাভ কৰা যায়। লৈরোৰ অধ্যয়নৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ তথা মৌলিক দিশটো আছিল— ভিন্ন পৰিৱেশত বৃহৎ মাত্ৰাত সাক্ষাৎকাৰৰ জৰিয়তে তথ্য আহৰণ আৰু সিবোৰৰ পৰিমাণগত বিশ্লেষণ। পৰিমাণবাদীসকলে সেয়ে সমাজভাষাবিজ্ঞানক এনেকৈ দাঙি ধৰিব বিচাৰে— 'সুবিন্যস্ত বিভিন্নতা ৰখা বিষয়।' ('An object possessing orderly heterogeneity.'-Weinreich, 1968: 100)

উপৰিউক্ত আলোচনাৰ উপৰি সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ আন কেতবোৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ আলোচনাৰ বিষয় হ'ল—

- ৩) ভাষা-আচৰণ (language attitude)
- ৪) ভাষা-সংযোগ (language contact)
- ৫) ভাষা আৰু লিঙ্গভেদ (language and gender)
- ৬) ভাষা আৰু ধৰ্ম (language and religion)
- ৭) বহুভাষিক বা দ্বিভাষিক পৰিস্থিতি (Multilingual or bilingual situation)
- ৮) ভাষা-নীতি (language policy); ইত্যাদি।

■ সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ ভাগ

Fishman-এ সমাজভাষাবিজ্ঞানক তিনিধৰণে ভাগ কৰি আলোচনা কৰিছিল। এই ভাগকেইটা হ'ল—

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ২২ ॥

ক) বৰ্ণনাত্মক সমাজভাষাবিজ্ঞান (descriptive sociology of language).

খ) গতিশীল সমাজভাষাবিজ্ঞান (dynamic sociology of language); আৰু

গ) প্ৰায়োগিক সমাজভাষাবিজ্ঞান (applied sociology of language)।

বৰ্ণনাত্মক সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ মূল আলোচ্য বিষয় হ'ল— ভাষাৰ কথিত ৰূপটোৰ ভাষাগত ভিন্নতা। ভাষাৰ ভিন্নতাৰ কথা আলোচনা কৰোঁতে গুৰুত্ব দিব লাগিব— বক্তা, শ্ৰোতা, ভাষা-ব্যৱহাৰৰ উপলক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য।

'Who speaks (or writes) what language (or what variety) to whom and when and to what?' [J.A.Fishman- 'Language and Social Context', p-46, *The Sociology of Language*, edited by- Picr Paolo)

বৰ্ণনাত্মক সমাজভাষাবিজ্ঞানত প্ৰথম গুৰুত্ব লাভ কৰে বক্তাই। হাইমছে *The Ethnography of Speaking* নামৰ গ্ৰন্থত কৈছে যে ভাষা একোটাৰ অভিব্যক্তি তিনিটা কথাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। সেয়া হ'ল— বক্তা, শ্ৰোতা, আৰু উপলক্ষ্য। এই তিনিটা অভিব্যক্তিৰ জৰিয়তে জানিব পাৰি— ব্যক্তিজন সমাজৰ কোন স্তৰৰ মানুহ? বক্তাৰ শিক্ষা-দীক্ষা, বক্তাই কি কাম কৰে? বক্তা পুৰুষ, নে নাৰী? বক্তাৰ বয়স, বক্তাৰ সামাজিক সম্পৰ্ক ইত্যাদি।

ভাষাৰ জৰিয়তে সমাজ একোখনৰ স্তৰবিন্যাসৰ ভেদ দেখুৱাব পাৰি। এই ভেদ বেখাচিত্ৰ এডালৰ জৰিয়তে দেখুওৱা হ'ল—

উচ্চ শ্ৰেণী

মধ্যবিত্ত শ্ৰেণী

নিম্ন শ্ৰেণী

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ২৩ ॥

সমাজ একোখনৰ স্তৰবিন্যাসক উল্লেখ এডাল বেখাৰে ভাগ কৰিলে দেখা যাব একেবাৰে উচ্চ স্তৰত থাকিব উচ্চ বা সম্ভ্ৰান্ত শ্ৰেণীৰ লোকসকল। একেবাৰে তলত থাকিব নিৰক্ষৰ, অৰ্থনৈতিক দিশত দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকল। উচ্চ আৰু নিম্ন শ্ৰেণীৰ মাজত থাকিব মধ্যবিত্ত শ্ৰেণী। মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীতেই আকৌ কেইবাটাও স্তৰ পৰিলক্ষিত হ'ব পাৰে। আৰ্থিক, সামাজিক আৰু শিক্ষাগত দিশত ভিত্তি কৰি এই বিভিন্নতাসমূহ পৰিলক্ষিত হয়। সেইদৰে, বক্তা এজনৰো উপলক্ষ্য অনুযায়ী ভাষাৰীতি বেলেগ বেলেগ হ'ব পাৰে। বক্তাৰ সামাজিক পৰিচয়ো এই ভাষাৰীতিৰ দ্বাৰা নিৰ্ণয় কৰিব পৰা যায়।

বক্তাৰ পাছতে শ্ৰোতাৰ সামাজিক পৰিচয়ৰ কথা আহি পৰিব। ভাষাটো কাক কোৱা হৈছে, তাৰ ওপৰতে বক্তাৰ ভাষাৰ ধৰণ নিৰ্ভৰ কৰিব। শ্ৰোতা অনুযায়ী ভাষাৰ ৰীতি সলনি হ'ব। সমনীয়া বা বন্ধুৰ লগত আড্ডাত আমি যেনেধৰণে কথা পাতোঁ, শিক্ষকৰ লগত আমি তেনেধৰণে কথা নাপাতোঁ। ঘৰত মা-দেউতাৰ লগত যেনেধৰণে কথা পাতোঁ, বজাৰলৈ গ'লে আমি তেনেধৰণে কথা নাপাতোঁ। অৰ্থাৎ, শ্ৰোতা অনুযায়ী বক্তাৰ কথোপকথন ৰীতিও ভিন্ন হয়। ইয়াৰ পৰা এই কথা স্পষ্ট হয় যে ভাষাটো কোনে কৈছে, সেইটো যিধৰণে গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা, কাক কৈছে সেইটোও তেনেধৰণে গুৰুত্বপূৰ্ণ।

বক্তা আৰু শ্ৰোতাৰ পাছত তৃতীয় গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশটো হ'ল— উপলক্ষ্য। সভা-সমিতিত ভাষণ দিওঁতে, বজাৰ কৰোঁতে, শ্ৰেণীত পাঠদান কৰোঁতে, কাজিয়া কৰোঁতে সকলোতে বাকৰীতি বেলেগ বেলেগ হয়। উপলক্ষ্য অনুযায়ী পৰিৱৰ্তন হোৱা ভাষাক ৰেজিষ্টাৰ বোলা হয়। ভাষা একোটা দৰাচলতে (context) বা ব্যৱহাৰ বিধিৰ (use, usage) দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত হয়।

উপলক্ষ্য অনুযায়ী ভাষাৰ সঞ্চৰণো হয়। সাধাৰণতে, দ্বিভাষিকতাৰ পটভূমিত এনে প্ৰক্ৰিয়া সংঘটিত হয়।

সমাজভাষাবিজ্ঞানক আন দুটা বহল ভাগত ভাগ কৰিও আলোচনা কৰিব পাৰি (Suzanne Romaine— *Language in Society*)। এই ভাগ দুটা হ'ল— সমষ্টিবাদী সমাজভাষাবিজ্ঞান (Macro Sociolinguistics) আৰু ব্যষ্টিবাদী সমাজভাষাবিজ্ঞান (Micro Sociolinguistics)।

সমষ্টিবাদী সমাজভাষাবিজ্ঞানে সমাজক ভেটি হিচাপে গ্ৰহণ কৰি ভাষাৰ লগত সম্বন্ধ নিৰূপণ কৰে (Macro Sociolinguistics takes socially as সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ২৪।।

its starting point and deals with language as a pivotal factor in the organisation of communities.)। ইয়াৰ উপৰি বহুভাষিকতা বা ভাষা সম্প্ৰদায় একোটাৰ তেওঁলোকৰ ভাষাটোৰ প্ৰতি দৃষ্টিভঙ্গী কেনেকুৱা তাৰ আলোচনাকো সামৰি লয়।

আনহাতে, ব্যষ্টিবাদী সমাজভাষাবিজ্ঞানে গুৰুত্বপূৰ্ণ সামাজিক প্ৰাবল্যসমূহৰ দ্বাৰা ভাষাৰ গাঁথনিক ৰূপ কিদৰে প্ৰভাৱিত হয়, তাৰ আলোচনা কৰে (Micro Sociolinguistics regins with language and treats social forces as essential features influencing the structure of language.)। স্থানীয় পৰ্যায়ত ভাষাৰ গঠন অৰ্থাৎ কোনো সম্প্ৰদায়ৰ বাকৰীতি বা কথোপকথন বা উচ্চাৰণ প্ৰক্ৰিয়া আদিৰ ভিত্তিত তেওঁলোক কোন ঠাইত বসতি কৰে বা কোনটো সামাজিক শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্ভুক্ত আদি বিষয়ৰ আলোচনা কৰে।

সমাজভাষাবিজ্ঞানক আন দুটা দিশেৰে ভাগ কৰিও আলোচনা কৰিব পাৰি। এই ভাগ দুটা হ'ল— গতিশীল সমাজভাষাবিজ্ঞান (Dynamic Sociolinguistics) আৰু প্ৰায়োগিক সমাজভাষাবিজ্ঞান (Applied Sociolinguistics)।

সমাজত ভাষাৰ উদ্ভৱ, বিৱৰ্তন, বিস্তাৰ আৰু সংকোচনৰ ধাৰাক সামৰি কৰা আলোচনাই হ'ল গতিশীল সমাজভাষাবিজ্ঞান। আনহাতে, প্ৰায়োগিক সমাজভাষাবিজ্ঞানত ভাষাৰ প্ৰায়োগিক দিশৰ আলোচনা কৰা হয়। বিশেষকৈ ভাষাৰ লগত জড়িত বাস্তৱ পৃথিৱীখনৰ সমস্যাসমূহ, যেনে— ভাষিক সংঘৰ্ষ, ভাষা কৰ্ষণ, ভাষা পৰিকল্পনা, ভাষা পুনৰোজ্জীৱিতকৰণ, কথোপকথনৰ দীনতা আদি।

■ সমাজভাষাবিজ্ঞান আৰু ভাষাৰ সমাজতত্ত্বৰ পাৰ্থক্য

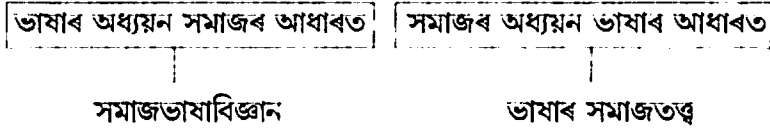
বৰ্তমান সময়ত কোনো কোনো আলোচকে সমাজভাষাবিজ্ঞান (sociolinguistics) আৰু ভাষাৰ সমাজতত্ত্ব (Sociology of language)-ৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে বুলি ক'ব খোজে। দুয়োটা বিষয়ৰে আলোচনাৰ বিষয়বস্তু একেই— ভাষা আৰু সমাজ। কিন্তু, অধ্যয়নৰ আধাৰ আৰু উদ্দেশ্য বেলেগ। সমাজভাষাবিজ্ঞানত ভাষাৰ ওপৰত পৰা সমাজৰ প্ৰভাৱৰ বিষয়ে আলোচনা

কৰা হয় আৰু ভাষাৰ সমাজতত্ত্বত সমাজৰ ওপৰত ভাষাৰ প্ৰভাৱৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হয়। (John J. Gumperz and Jenny Cook-Gumperz, "Studying language, culture, and society: Sociolinguistics or linguistic anthropology?". *Journal of Sociolinguistics* 12(4), 2008: 532-545)

হাডছনেও একেই কথাৰেই কৈছে—

“সমাজভাষাবিজ্ঞান হ’ল— ‘সমাজৰ সম্বন্ধত ভাষাৰ আলোচনা।’
আনহাতে, ভাষাৰ সমাজতত্ত্ব হ’ল— ‘ভাষাৰ সম্বন্ধত সমাজৰ আলোচনা।’”

অৰ্থাৎ, সমাজভাষাবিজ্ঞানত ভাষাৰ আলোচনা কৰা হয় সমাজৰ আধাৰত, বিপৰীতে, ভাষাৰ সমাজতত্ত্বত সমাজৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হয় ভাষাৰ আধাৰত।

সমাজভাষাবিজ্ঞানক সমষ্টিবাদী ভাষাবিজ্ঞান (Micro Linguistics) আৰু ভাষাৰ সমাজতত্ত্বক ব্যষ্টিবাদী ভাষাবিজ্ঞান (Macro Linguistics) বুলিও কোৱা হয়। ভাষাৰ সমাজতত্ত্বক সমাজতত্ত্বৰ অন্তৰ্গত এটা শাখা বুলি কোৱা হয় যদিও পিটাৰ ট্ৰাডগিলে *A Glossary of Sociolinguistics*ত ভাষাৰ সমাজতত্ত্বক (sociology of language) সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ এটা শাখা বুলিহে অভিহিত কৰিছে। ট্ৰাডগিলৰ মতানুযায়ী সমষ্টিবাদী সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ মাপেৰে সামাজিক কাৰক আৰু ভাষাৰ সম্পৰ্কৰ আলোচনা, বিশেষকৈ ভাষা নিৰ্বাচন (language choice) ইয়াৰ মূল আলোচ্য বিষয়। বহুভাষিকতাবাদ (multilingualism), ভাষা পৰিকল্পনা (language planning), ভাষা পৰিযোজনা (language maintenance) আৰু ভাষা পৰিৱৰ্তন (language shift) আদি বিষয় sociology of languageৰ আলোচনাৰ পৰিসৰৰ অন্তৰ্গত।

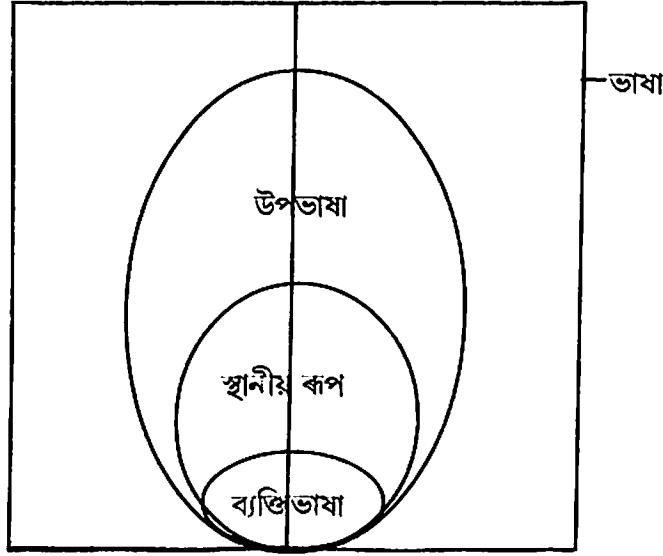
■ সমাজভাষাবিজ্ঞান আৰু উপভাষাৰ পাৰ্থক্য

ব্যক্তি অনুযায়ী ভাষা-ব্যৱহাৰৰ ধৰণ সুকীয়া। তথাপি আমি ভাৰোঁ একে অঞ্চলৰ ব্যক্তিয়ে একে ধৰণৰ ভাষা ব্যৱহাৰ কৰে অৰ্থাৎ, একে ধৰণৰ শব্দৰ ব্যৱহাৰ, উচ্চাৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া আৰু গঠন প্ৰক্ৰিয়াও একে। Peter Trudgill-এ কৈছে—

‘দুজন বক্তাৰ ইজনে সিজনৰ কথা বুজি নোপোৱা অৱস্থাত আমি ক’ব লাগিব দুয়োজনে পৃথক পৃথক ভাষা-ব্যৱহাৰ কৰিছে। একেদৰেই বক্তা দুজনে ইজনে সিজনৰ কথা বুজি পোৱা অৱস্থাত আমি ক’ব পাৰোঁ, তেওঁলোকে একে ভাষাৰেই উপভাষাত কথা পাতিছে।’

‘We could say that if two speakers can not understand one another, then they are speaking different language. Similarly, if they can understand each other, we could say that they are speaking dialects of the same language.’

উপভাষা হৈছে, কোনো এটা ভাষাৰ এনে এক ৰূপ— যি ব্যাকৰণ, ধ্বনিতত্ত্ব আৰু শব্দগত দিশত অন্যান্য ৰূপ বা ৰূপসমূহতকৈ পৃথক। এই ভাষিক ভিন্নতা কোনো এক বিশেষ ভৌগোলিক ক্ষেত্ৰৰ লগত সম্পৰ্কিত। কোনো এটা ভাষাত, ভাষাগত পাৰ্থক্যৰ সৃষ্টি হয় প্ৰধানকৈ যোগাযোগৰ অভাৱৰ বাবে। এনে যোগাযোগৰ অভাৱৰ কাৰণ হ’ব পাৰে— ভৌগোলিক দূৰত্ব, প্ৰাকৃতিক বাধা, জনবসতিৰ (বহুভাষিক পৰিস্থিতিত) গঠন প্ৰক্ৰিয়া আদি কাৰণত। এনে অৱস্থাত যেতিয়া ভৌগোলিক বা আঞ্চলিক ভিত্তিত কেতবোৰ পাৰ্থক্যই গা কৰি উঠে আৰু এই আঞ্চলিক বৈশিষ্ট্যৰে গঠিত ৰূপটোকে আমি উপভাষা বুলি কওঁ। এই উপভাষা দৰাচলতে ব্যক্তিভাষাৰ সমষ্টি। সমাজ এখনক যদি আমি এক উলম্ব ৰেখাৰে মাপ কৰোঁ, তেতিয়াহ’লে ইয়াৰ নিম্নতম স্তৰত থাকিব একোজন ব্যক্তি। এই ব্যক্তিৰ ভাষাই হ’ল ব্যক্তিভাষা। ব্যক্তিভাষাক আমি ক’ব পাৰোঁ ক্ষুদ্ৰতম ৰূপ। ব্যক্তিভাষাৰ সমষ্টিয়েই হ’ল স্থানীয় ৰূপ। ভৌগোলিক বিস্তৃতি অনুসৰি স্থানীয় আঞ্চলিক ৰূপসমূহক আমি ক’ব পাৰোঁ উপভাষা।

আনহাতে, সমাজভাষাবিজ্ঞানত আলোচনা হয় পৰিবেশ অনুযায়ী ভাষা-ব্যৱহাৰৰ আলোচনা। ভাষাটো কোনে ব্যৱহাৰ কৰিছে আৰু কাৰ লগত কৰিছে, কি প্ৰসঙ্গত কৰিছে। ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ কথোপকথনৰ মাজেদি প্ৰকাশ কৰে তেওঁৰ স্বপৰিচয়, তেওঁৰ সামাজিক পশ্চাদপট (social background)। লগতে জানিব পাৰি, বক্তাৰ সামাজিক-সাংস্কৃতিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ভৌগোলিক পৰিচয়। সেয়ে, চমুকৈ ক'বলৈ গ'লে সমাজ বিজ্ঞানৰ আধাৰত কৰা ভাষা-ব্যৱহাৰৰ আলোচনাই সমাজভাষাবিজ্ঞান। উপভাষা আৰু সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচনা মাত্ৰ অধ্যয়নকাৰীৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। অধ্যয়নকাৰীজনে যদিহে কোনো বিশেষ অঞ্চলত প্ৰচলিত ভাষাটোৰ গঠন সম্পৰ্কে আলোচনা কৰে, তেতিয়া আমি উপভাষাৰ অধ্যয়ন কৰা বুলি কওঁ। আনহাতে, সেই একেটা উপভাষিক ৰূপৰ মাজতে সমাজৰ বিভিন্ন স্তৰৰ লোকৰ মাজত ভাষা-ব্যৱহাৰৰ কেনে পৰিৱৰ্তন দেখা যায় আৰু এনে পৰিৱৰ্তনত কি কি সামাজিক কাৰকে কাম কৰে, তাৰ আলোচনা কৰিলে হ'ব সমাজভাষাবিজ্ঞান। সমাজৰ বিভিন্ন স্তৰত অৰ্থাৎ, আৰ্থ-সামাজিক, লিঙ্গ, বয়স, ধৰ্ম, শিক্ষিত-অশিক্ষিত আদি স্তৰত দেখা দিয়া ভাষাভেদ সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচনাৰ বিষয়বস্তু।

■ নৃত্ববিজ্ঞান আৰু সমাজভাষাবিজ্ঞান

নৃত্ববিজ্ঞান শব্দটোৱে দুটা বিষয়ৰ সংযুতিৰ পৰিচয় দাঙি ধৰে— নৃত্ব আৰু ভাষা অধ্যয়ন। নৃত্ববিজ্ঞানৰ আধাৰত কৰা ভাষাৰ অধ্যয়নেই দৰাচলতে নৃত্ববিজ্ঞান। নৃত্ববিজ্ঞান শব্দটি বুজাবলৈ ইংৰাজীত Anthropological Linguistics, Linguistic Anthropology, Metalinguistics, Anthropolinguistics, Ethnolinguistics আদি কেইবাটাও শব্দ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। নৃত্ববিজ্ঞানত আলোচিত চাৰিটা প্ৰধান শাখাৰ (i.e. cultural anthropology, physical anthropology, archeology and linguistics) এটা হৈছে ভাষা। সেয়ে নৃত্ববিদসকলে নৃত্ববিজ্ঞানক নৃত্বৰ এক শাখা হিচাপে গণ্য কৰে; কিন্তু, নৃত্ববিজ্ঞানক ভাষাবিজ্ঞান আৰু নৃত্বৰ উমৈহতীয়া বিষয় বোলাহে যুগুত।

মানুহ যিহেতু সামাজিক প্ৰাণী আৰু ভাষাও যিহেতু মানৱীয় আচৰণ, এই আচৰণৰ আঁৰত থাকে কেতবোৰ সামাজিক পৃষ্ঠভূমি। ভাষাৰ মানৱীয় আচৰণৰ মাজত লুকাই আছে কেতবোৰ সাংস্কৃতিক কাৰণ। সেয়ে ভাষাও প্ৰকৃতাৰ্থত সাংস্কৃতিক আচৰণ। ভাষা সংস্কৃতিৰ এক অভিন্ন অঙ্গ। কোনো এক জনসমূহৰ ভাষাৰ গঠনত সেই জনসমূহৰ সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক দিশসমূহ জড়িত হৈ থাকে। সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক কাৰ্যাৱলীয়ে মনোবৈজ্ঞানিক স্তৰত ক্ৰিয়া কৰি ভাষাৰ গঠন আৰু ব্যৱহাৰত প্ৰভাৱ পেলায়। সেয়ে কোনো এক জনসমূহৰ সংস্কৃতি জনা মানে সেই জনসমূহৰ ভাষাটো জনা। ঠিক সেইদৰে সংস্কৃতিৰ আলোচনা কৰা মানেও ভাষাটোকো বৰ্ণনা কৰা বুজায়। (Allan Doranti, *Linguistic anthropology*)

ভাষা-ব্যৱহাৰৰ আঁৰত থকা সামাজিক-সাংস্কৃতিক কাৰণসমূহ নৃত্ববিজ্ঞানীয়ে অধ্যয়নৰ দ্বাৰা বুজিবলৈ চেষ্টা কৰে। দুজন ব্যক্তিৰ কথোপকথনৰ মাজেৰে প্ৰকাশ পায় মনোবৈজ্ঞানিক চেতনা। অৰ্থাৎ, বক্তাৰ বক্তব্যত মনোবৈজ্ঞানিক চেতনা প্ৰকাশ পায়। এই মনোবৈজ্ঞানিক চেতনাৰ আঁৰত থকা সাংস্কৃতিক প্ৰভাৱ উন্মোচনৰ প্ৰয়াসো নৃত্ববিজ্ঞানীৰ কাৰ্য। একেদৰে শব্দ একোটাৰ অৰ্থৰ আঁৰত থকা মনোবৈজ্ঞানিক চেতনাও নৃত্ববিজ্ঞানীয়ে বুজিবলৈ চেষ্টা কৰে। কোনো এটা ভাষাৰ সম্বন্ধবাচক শব্দ, নিষিদ্ধ শব্দ আদি অধ্যয়নৰ দ্বাৰা ভাষিক সম্প্ৰদায়টোৰ মনোবৈজ্ঞানিক জগতখনক উদ্ধাৰৰ প্ৰচেষ্টাও

নৃত্যবিজ্ঞানৰ আলোচনাৰ বিষয়বস্তু।

নৃত্যবিজ্ঞানত ভাষাৰ গঠনৰ আঁৰত থকা সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক কাৰ্য্যকৰণসমূহৰ আলোচনা কৰা হয়। ভাষাক সাংস্কৃতিক সম্পদ আৰু কথাক সাংস্কৃতিক ব্যৱহাৰ হিচাপে নৃত্যবিজ্ঞানত আলোচনা কৰা হয়।

ডেল হাইমছে নৃত্যবিজ্ঞানৰ সূত্র দাঙি ধৰিছে এনেদৰে— 'নৃত্যবিজ্ঞানৰ পৃষ্ঠভূমিত কৰা কথা আৰু ভাষাৰ অধ্যয়ন।'

('...the study of speech and language within the context of anthropology.' 1963:277)

ফ্ৰেঞ্জ ব'ছ (Franz Boas), এডৱাৰ্ড ছাপিৰ (Edward Sapir), ৱ'ৰ্ফ (Whorf), ব্লুমফিল্ড (Bloomfield), ক্ৰোব'ৰ (Kroeber), ৱ'গেলিন (Vogelin) আদি প্ৰাৰম্ভিক কালৰ নৃত্যবিদ-ভাষাবিদ আদিৰ আলোচনা-অধ্যয়নে বিষয়টোক মানৱীয় বিজ্ঞান (humanistic) অনুসন্ধানৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়লৈ পৰিণত কৰিলে। সময়ৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে নৃত্যবিজ্ঞানৰ আলোচনাৰ পৰিধিৰ অধিক বিস্তৃতি ঘটিল। ন'ম চমস্কিয়ে উল্লেখ কৰা শিশুৰ মাজত থকা জন্মগত ভাষা আহৰণ পদ্ধতি তথা 'বিশ্বজনীন ব্যাকৰণ'ৰ ধাৰণাই নৃত্যবিজ্ঞানৰ আলোচনাক প্ৰথমস্থাত কিছু তৰান্বিত কৰিছিল যদিও পাছলৈ ন ন ধাৰণাৰ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা নৃত্যবিজ্ঞান অধিক গতিশীল হৈ পৰিছিল।

সমাজভাষাবিজ্ঞান আৰু নৃত্যবিজ্ঞানৰ মাজৰ সম্পৰ্ক যথেষ্ট ঘনিষ্ঠ। আনকি, বহুক্ষেত্ৰত দুয়োটা বিষয়ৰ মাজত পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰাটোও কঠিন হৈ পৰে। সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ লগত নৃত্যবিজ্ঞানৰ নিকট সম্পৰ্কলৈ লক্ষ্য কৰি কোনো কোনোৱে সমাজভাষাবিজ্ঞানক নৃত্যবিজ্ঞানৰ আধুনিক সংস্কৰণ বুলি ক'বলৈও কুণ্ঠাবোধ কৰা নাছিল (*Sociolinguistics: The Essential Readings*; Christina Bratt Paulston and G. Richard Tucker)। তথাপি, সমাজভাষাবিজ্ঞান আৰু নৃত্যবিজ্ঞানৰ মাজৰ পাৰ্থক্য কেতবোৰ বিচাৰি পোৱা যায়। দুয়োটা বিষয়ৰে আলোচনাৰ দৃষ্টিভঙ্গী যিহেতু পৃথক, সেয়েহে কেতবোৰ পাৰ্থক্য লক্ষ্য কৰা যায়—

১. সমাজভাষাবিজ্ঞানত সামাজিক কাৰকসমূহে ভাষাৰ ওপৰত কেনেধৰণে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে তাৰ আলোচনা কৰে। সামাজিক কাৰকসমূহ, যেনে— সামাজিক মৰ্যাদা, পুৰুষ-নাৰীৰ ভেদ, বয়স ভেদ বা শিক্ষিত-অশিক্ষিত, অৰ্থনৈতিক সমাজভাষাবিজ্ঞান।।৩০।।

স্থিতি আদিয়ে ভাষা-ব্যৱহাৰত কেনেধৰণে প্ৰভাৱ পেলায়, তাৰ আলোচনা কৰে। ইয়াৰ উপৰি ভাষা পৰিকল্পনা, নতুন ভাষাৰ সৃষ্টি (যেনে— পিজিন, ৫৭০৭), জনগোষ্ঠীটোৰ নিজৰ ভাষাৰ প্ৰতি মনোভাৱ আদি বিষয়কো সামৰি লয়। আনহাতে, নৃত্যবিজ্ঞানত সামাজিক ব্যৱস্থা অনুসৰি ভাষাৰ ব্যৱহাৰ কি ধৰণে হয় বা ভাষাৰ গঠনত সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক ভূমিকাৰ কথা আলোচনা কৰা হয়। অৱশ্যে, নৃত্যবিজ্ঞানত ভাষাৰ অন্যান্য কেতবোৰ বিষয়ো আলোচনা কৰা হয়। *Encyclopedia of Language and Linguistics*-ত ইয়াৰ সংজ্ঞা সন্দৰ্ভত কোৱা হৈছে এনেদৰে—

'...anthropological linguistics was defined as a construct of anthropologists to explain the relationship of language and culture. As time went on, however, other theoretician, linguists, and anthropologist came to focus on identifying the discipline differently and began to challenge the earlier foci.' (2nd edition. page-297)

২. সমাজভাষাবিজ্ঞানত বিশেষকৈ নগৰীয়া গৰিৱেশত ভাষাৰ সামাজিক ব্যৱহাৰ আৰু পাৰ্থক্য আলোচনা কৰা হয়। বিপৰীতে, নৃত্যবিজ্ঞানত লিখিত প্ৰণালী নথকা সৰু সৰু জনগোষ্ঠীসমূহৰ ভাষাৰ বিজ্ঞানসন্মত প্ৰণালী (ethnography of speaking) বা স্বল্প পৰিসৰত আবদ্ধ ভাষাসমূহৰ আলোচনাক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়া হয়।

৩. সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নত গুৰুত্ব দিয়া হয় পৰিমাণগত বিশ্লেষণ সূত্র (quantitative theory)-ৰ ওপৰত। ইয়াৰ বিপৰীতে, নৃত্যবিজ্ঞানত গুৰুত্ব দিয়া হয় গুণগত বিশ্লেষণৰ সূত্র (qualitative theory)-ৰ ওপৰত।

৪. নৃত্যবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ আলোচনাৰ দিশ হ'ল— শব্দার্থবিজ্ঞান। নৃত্যবিজ্ঞানী এজনে জানিবলৈ চেষ্টা কৰে ভাষাটো কেনেকৈ কোৱা হয়। ভাষাটোৰ শব্দসমূহৰ আঁৰত থকা সাংস্কৃতিক সংগঠনসমূহৰ প্ৰভাৱ আলোচনা নৃত্যবিজ্ঞানৰ ঘাই উদ্দেশ্য। এনে আলোচনাৰ জৰিয়তে সেই গোষ্ঠীটোৰ প্ৰয়োজনীয় উপকৰণসমূহ জানিব পৰা যায়। এটা উদাহৰণৰ পৰা কথাটো পৰিষ্কাৰ কৰিব পাৰি। অসমৰ কেতবোৰ নদ-নদীৰ নাম 'ডি' ৰে আৰম্ভ

সমাজভাষাবিজ্ঞান।।৩১।।

হয়। বৰো ভাষাত 'ডি' শব্দই পানী বুজায়। ইয়াৰ পৰা অসমৰ মঙ্গোলীয় বড়ো লোকসকল বাস কৰা অঞ্চলসমূহ নিৰ্ণয় কৰিবলৈ অসুবিধা নহয়। সমাজভাষাবিজ্ঞানত কিন্তু শব্দার্থবিজ্ঞানৰ আলোচনা নৃভাষাবিজ্ঞানৰ দৰে নহয়। অৰ্থৰ প্ৰসঙ্গ সমাজভাষাবিজ্ঞানত ভাষা পৰিৱৰ্তনৰ আলোচনাৰ লগতহে জড়িত।

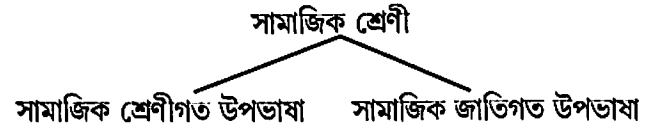
৫. নৃভাষাবিজ্ঞান আৰু সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচনাত উপভাষাৰ আলোচনাৰ দৃষ্টিভঙ্গী পৃথক। এটা সাংস্কৃতিক গোষ্ঠীৰ অন্তৰ্গত বেলেগ বেলেগ 'দল' বা 'সমূহ'ৰ ভাষা কোৱাৰ ধৰণ ভিন্ন হ'ব পাৰে। আঞ্চলিক ৰূপসমূহো সেই ধৰণে ধৰনিগত, ৰূপগত, শব্দগত, অৰ্থগত ক্ষেত্ৰত ভিন্ন হ'ব পাৰে।

কোনো ভাষা সম্প্ৰদায়ৰ ভাষিক বৈচিত্ৰ্যৰ মূলতে থকা এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান হ'ল— সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক পাৰ্থক্য। নৃভাষাবিজ্ঞানে আঞ্চলিক ৰূপসমূহৰ সৃষ্টিৰ আঁৰত থকা সামাজিক-সাংস্কৃতিক বৈচিত্ৰ্যসমূহক চিনাক্ত কৰে আৰু একে ভাষিক সম্প্ৰদায়ৰ অন্তৰ্গত বিভিন্ন 'দল' বা 'ফেদ'ৰ সাংস্কৃতিক ভিন্নতাৰ কাৰণে যে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পৰিৱৰ্তন হয়, সেয়া নিৰ্ণয় কৰি দেখুৱায়। আনহাতে, সমাজভাষাবিজ্ঞানে সামাজিক কাৰকসমূহৰ প্ৰভাৱত যে ভাষা পৰিৱৰ্তন হয় সেয়া বিশ্লেষণ কৰি দেখুৱায়। ▶▶

ভাষা আৰু সামাজিক শ্ৰেণী

পূৰ্বতে উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে সমাজ একোখনত সামাজিক সংগঠনসমূহে ভাষা সম্প্ৰদায় একোটাক বিভিন্ন স্তৰত প্ৰভাৱিত কৰি থাকে। কথা-বতৰা বা ভাব বিনিময় দুজন ব্যক্তিৰ মাজত হ'লেও কিন্তু ব্যক্তি দুজনৰ মাজেদি তেওঁলোকে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা সামাজিক সংগঠনৰ প্ৰভাৱ অনুভূত হয়। বৰ্তমানৰ অধ্যয়নটোত সামাজিক সংগঠন, বিশেষকৈ জাতিগত আৰু আৰ্থ-সামাজিক ভিত্তিত গঢ়ি উঠা শ্ৰেণীবিন্যাসে ভাষা-ব্যৱহাৰত কিদৰে পাৰ্থক্যৰ সৃষ্টি কৰে তাৰ আলোচনাক সামৰি লোৱা হ'ব। ভাৰতবৰ্ষৰ দৰে দেশত জাতিভেদ প্ৰথাই সামাজিক দিশত শক্তিশালী ভূমিকা গ্ৰহণ কৰি থকাৰ পাছত নিশ্চয়কৈ ইয়াৰ ভূমিকাৰ কথা অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি। বৰ্ণ বা জাতি ব্যৱস্থাক যদিও পোনপটীয়াকৈ ভাষাৰ লগত সাঙুৰিব নোৱাৰি, তথাপি সামাজিক দিশত এই ব্যৱস্থাবোৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু ভাষা-ব্যৱহাৰতো পাৰ্থক্যৰ সৃষ্টি কৰে। আনহাতে, পশ্চিমৰ উন্নত দেশবোৰত উদ্যোগীকৰণ আৰু পুঁজিবাদী অৰ্থনীতিয়ে এক নতুন শ্ৰেণীবিন্যাসৰ সৃষ্টি কৰিছিল। সমাজ একোখনত গঢ়ি উঠা এনে শ্ৰেণীবিন্যাস বা শ্ৰেণীবিভাজনৰ ফলত সামাজিক বৈষম্যই গা কৰি উঠে। সামাজিক বাধা (social barriers) আৰু সামাজিক দূৰত্ব (social distance)ৰ ফলতে ভাষা-ব্যৱহাৰতো পাৰ্থক্যৰ সৃষ্টি হয়।

সামাজিক শ্ৰেণীবিন্যাসৰ আলোচনা আমি তলত দিয়া ধৰণে কৰিব পাৰোঁ—

■ সামাজিক শ্ৰেণীগত উপভাষা

সামাজিক স্তৰবিন্যাস হ'ল এখন সমাজত থকা দল (group) বা সমূহৰ পদমৰ্যাদাৰ ক্ৰম অনুসৰি কৰা স্তৰবিন্যাস। সামাজিক স্তৰবিন্যাস (social stratification) শব্দটোৱে সামাজিক শ্ৰেণীবোৰৰ শৃংখলাবদ্ধ ৰূপটোকে বুজায়। সমাজ একোখনত আৰ্থিক স্বচ্চলতাৰ ভিত্তিত বিভিন্ন শ্ৰেণীৰ অৱস্থিতি লক্ষ্য কৰা যায়। এনে আৰ্থিক স্বচ্চলতাৰ ভিত্তিত উচ্চ, মধ্যবিত্ত, নিম্নবিত্ত আদি ধৰণে শ্ৰেণীবিন্যাস নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি।

ইংৰাজী stratification শব্দটো দৰাচলতে ভূতত্ত্ব বিজ্ঞানৰ লগত জড়িত। ভূতত্ত্ব বিজ্ঞানত এই শব্দটোৱে ভূভাগৰ শিলৰ স্তৰীকৃত ক্ৰমক বা অন্যান্য তৰপক নিৰ্দেশ কৰে। ভূতত্ত্বৰ বিভিন্ন স্তৰক নিৰ্দেশ কৰা এই stratification শব্দটোৰ জৰিয়তে সমাজ বিজ্ঞানত আৰ্থ-সামাজিক ভিত্তিত গঢ়ি উঠা মানৱ সমাজৰ বিভিন্ন স্তৰক নিৰ্দেশ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হ'ল। এজন ভূ-তাত্ত্বিকে খনন কাৰ্যত যিদৰে নিৰ্দিষ্ট একোটা তৰপ একাদিক্ৰমে উদ্ধাৰ কৰে, সেইদৰে সমাজভাষাবিজ্ঞানী এজনেও সমাজ একোখনৰ অন্তৰ্ভাগত একো একোটা নিৰ্দিষ্ট বৈশিষ্ট্যসম্পন্ন তৰপ উদ্ধাৰ কৰে। সমাজবিজ্ঞানী এজনে সমাজ একোখনত পৰিলক্ষিত হোৱা বিভিন্ন স্তৰসমূহৰ মাজত আন্তঃসম্পৰ্কৰ আলোচনা কৰে। কোনোবাটো সমূহ হয়তো অধিক সম্পত্তিৰ অধিকাৰী আৰু সেয়ে তেওঁলোকে অন্যান্য দল বা সমূহতকৈ অধিক স্বাচ্ছন্দ্যৰ জীৱন যাপন কৰে বা তেওঁলোকে অন্যান্য দল বা সমূহৰ পৰা অধিক সন্মান বা মান-মৰ্যাদা আহৰণ কৰে। সাধাৰণতে দেখা যায়, সমাজ একোখনত সাধাৰণতে দুটা শ্ৰেণীৰ লোক থাকে। এটা দল সম্পদশালী আৰু আনটো দল সম্পদহীন। কেতিয়াবা আকৌ দেখা যায়, সমাজ একোখনত ৰাজনৈতিকভাৱে শক্তিশালী সত্ত্ৰাস্ত একোটা দল থাকে আৰু বিপৰীতে একোটা শক্তিহীন দলো থাকে। শক্তিশালী দলটোৱে শক্তিহীন দলটোৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে আৰু তেওঁলোকৰ আদেশ-নিৰ্দেশ পালন কৰে বা পালন কৰিব বুলি আশা কৰে। সামাজিক স্তৰবিন্যাসৰ অধ্যয়নৰ দ্বাৰা সমাজ একোখনত দেখা দিয়া অসমানতা বা ভাৰসাম্যহীনতাৰ কাৰণসমূহ, সময়ে সময়ে হোৱা পৰিৱৰ্তন বা উত্তৰণ-অনুত্তৰণ, আৰু এই পৰিৱৰ্তন বা

উত্তৰণ-অনুত্তৰণৰ প্ৰভাৱসমূহে সামাজিক জীৱনত কি প্ৰভাৱ পেলায়, সেয়া জানিবলৈ প্ৰয়াস কৰে।

কিন্তু গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা হ'ল— সমাজ একোখনত বিভিন্ন পৰ্যায়ত থকা এই স্তৰবিভাজন সদায় স্থিৰ নহয়। ভূতাত্ত্বিক স্তৰসমূহৰ মাজত পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া নঘটে আৰু সেয়ে বহুক্ষেত্ৰত ই স্থিৰ। কিন্তু, মানৱ সমাজৰ বিভিন্ন স্তৰৰ মাজত সদায় পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া সংঘটিত হৈ থাকে আৰু সেয়ে ই পৰিৱৰ্তনশীল। কোনো সামাজিক দল বা সমূহ বা কোনো দল বা সমূহৰ ব্যক্তিবিশেষ, কোনো সময়ত প্ৰভাৱশালী হৈ উঠিব পাৰে। পশ্চিমীয়া শিল্পোন্নত দেশসমূহত এনে ঘটনা সততে দেখা যায়। পুঁজিবাদী অৰ্থনীতিৰ সম্প্ৰসাৰণৰ দ্ৰুতগতিয়ে আমাৰ দেশতো এনে স্তৰবিভাজন ক্ৰমাৎ অধিক স্পষ্ট কৰি তুলিছে।

উনবিংশ শতাব্দীত ইউৰোপত কাৰ্লমাৰ্ক্স আৰু মেঞ্জ ৰেবাৰৰ চিন্তাধাৰাৰ মাজেদি সম্পদৰ অধিকাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ইউৰোপত এক নতুন সামাজিক শ্ৰেণীবিন্যাস গঢ়ি তোলা হৈছিল। মাৰ্ক্সীয়তত্ত্ব মতে, সমাজ এখনত সম্পদৰ অধিকাৰ আৰু শ্ৰম বিভাজনৰ ভিত্তিতে সামাজিক শ্ৰেণীসমূহৰ সৃষ্টি হয়। ইউৰোপৰ ঔদ্যোগিক জগতখনক সম্পদৰ অধিকাৰৰ ভিত্তিত মাৰ্জেই প্ৰথম শ্ৰেণী বিভাজন কৰিছিল। এই মৌলিক পাৰ্থক্যৰ জৰিয়তে তেওঁ প্ৰধানকৈ দুটা শ্ৰেণী চৰিত্ৰৰ সৃষ্টি কৰিছিল। মূলধন বা সম্পদৰ সৃষ্টিৰ লগত পোনপটীয়াকৈ জড়িত শ্ৰমিক শ্ৰেণী, মাৰ্ক্সৰ ভাষাত proletariat আৰু উৎপাদন আৰু উৎপাদিত সম্পদক নিয়ন্ত্ৰণ কৰা পুঁজিপতি শ্ৰেণী বা capitalist বা bourgeois।

পৰৱৰ্তী সময়ত মাৰ্ক্সৰ শ্ৰেণীবিভাজনক আৰু অধিক ফলপ্ৰসূ ৰূপত প্ৰতিষ্ঠিত কৰে মাৰ্ক্স ৰেবাৰে। মাৰ্ক্সৰ শ্ৰেণীবিভাজন আছিল সম্পত্তিৰ অধিকাৰ ভিত্তিত। মাৰ্ক্সৰ এনে শ্ৰেণীবিভাজনে কিছু অসুবিধাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এনে অসুবিধাৰ এটা প্ৰধান আছিল— সম্পদৰ অধিকাৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কৰা স্তৰবিভাজনৰ জৰিয়তে মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ প্ৰতিনিধিত্ব দেখুৱাব নোৱাৰি। আকৌ, ক্ষুদ্ৰ ব্যৱসায়ী বা স্ব-নিয়োজিত লোকসকলকো মাৰ্ক্সৰ দ্বাৰা বিভাজিত শ্ৰেণীত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিবলৈ অসুবিধা। পৰৱৰ্তী সময়ত মাৰ্ক্সৰ অনুগামীসকলে মাৰ্ক্সৰ এই শ্ৰমবিভাজনৰ অসুবিধা দূৰ কৰাৰ চেষ্টা চলাইছিল। এনে এজন ব্যক্তি হ'ল— আমেৰিকাৰ এৰিক অ'লিন ৰাইট। ৰাইটে পুঁজিপতি সমাজক তিনিটা ভাগত—

পুঁজিপতি (capitalist), শ্ৰমিক (workers) আৰু ক্ষুদ্ৰ স্বাধীন ব্যৱসায়ী (petty bourgeois) ৰূপত ভাগ কৰি দেখুৱাইছিল। কিন্তু এই বিভাজনক সমাজতাত্ত্বিকসকলে আদৰি নল'লে।

সময় আগবঢ়াৰ লগে লগে সমাজৰ এই স্তৰবিভাজন আৰু অধিক সূক্ষ্ম পৰিসৰত, অধিক বিজ্ঞানসন্মত ৰূপত দাঙি ধৰাৰ প্ৰয়াস কৰা হ'ল। মেক্স ৱেবাৰ আছিল এইসকলৰ ভিতৰত উল্লেখযোগ্য এজন। ৱেবাৰে বিশেষকৈ তিনিটা শ্ৰেণীৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল আৰু এই তিনিটা শ্ৰেণী ক্ৰমে— সম্পদ (wealth), মৰ্যাদা (respect) আৰু ক্ষমতা (power)ৰ আধাৰত নিৰ্ণীত হয় বুলি উল্লেখ কৰিছিল। ৱেবাৰে সামাজিক কাৰ্যৰ (social action) জৰিয়তেহে শ্ৰেণী চৰিত্ৰৰ সৃষ্টি হয় বুলি উল্লেখ কৰিছে।

সমাজ একোখনক যদি উলম্ব এডাল ৰেখাৰে ভাগ কৰোঁ আৰু এই ৰেখাডালৰ বিভিন্ন স্তৰত আমি বিভিন্ন সামাজিক শ্ৰেণী বা বিভিন্ন মৰ্যাদাসম্পন্ন দল বা শ্ৰেণীৰ লোকসকলক পাম। এই উলম্ব ৰেখাডালৰ একেবাৰে ওপৰত থাকিব উচ্চ শ্ৰেণীৰ লোকসকল, মাজত থাকিব মধ্যবিণ্ড শ্ৰেণীৰ লোকসকল আৰু একেবাৰে তলত থাকিব নিম্ন শ্ৰেণীৰ লোকসকল। একাদিক্ৰমে তলৰ পৰা ওপৰলৈ ক্ৰমশঃ থাকিব অত্যধিক ক্ষমতা, অত্যধিক সম্পদ আৰু সেইদৰে মৰ্যাদাৰ দিশৰ পৰাও তলৰ পৰা ওপৰলৈ ক্ৰমে প্ৰভাৱশালী ৰূপটো পৰিলক্ষিত হ'ব।

সামাজিক শ্ৰেণীবিভাজন সমাজতত্ত্ব বা সমাজবিজ্ঞানৰ আলোচিত বিষয়বস্তুহে। সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ লগত ইয়াৰ সম্পৰ্ক মাত্ৰ শ্ৰেণীবিভাজনৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্যতহে। সমাজভাষাবিজ্ঞানীসকলে এনে সামাজিক শ্ৰেণীবিভাজনৰ ফলত হোৱা ভাষিক পৰিৱৰ্তনক নাম দিছে সামাজিক শ্ৰেণীগত উপভাষা (Social Class Dialect)।

পশ্চিমীয়া সমাজ ব্যৱস্থাত ব্যক্তিৰ সামাজিক মৰ্যাদা অনুসৰি বাক্য-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্য পৰিলক্ষিত হয়। তলৰ বাক্য-ব্যৱহাৰৰ উদাহৰণকেইটালৈ মন কৰিলে দেখা যাব speaker A-তকৈ speaker B-ৰ ভাষা অধিক মৰ্যাদাসম্পন্ন।

Speaker A

I done it yesterday.

He ain't got it.

It was her what said it.

Speaker B

I did it yesterday.

He hasn't got it.

It was her that said it.

উপৰিউক্ত দুয়োগৰাকী ব্যক্তিৰ বাক্যৰ গাঁথনিৰ ব্যাকৰণগত পাৰ্থক্য আছে আৰু এই ব্যাকৰণগত পাৰ্থক্যই ব্যক্তি দুজনৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্যক নিৰ্দেশ কৰিছে। সমাজ একোখনত অৱস্থান অনুসৰি শ্ৰেণীসমূহৰ স্তৰবদ্ধতা প্ৰকাশ হয় আৰু অৱস্থান অনুসৰি প্ৰত্যেক শ্ৰেণীৰে ভাষা-ব্যৱহাৰে ভিন্ন হয়। শ্ৰেণীভেদে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ ভিন্নতাই হ'ল— সামাজিক শ্ৰেণী উপভাষা। শিল্পোন্নত সমাজবোৰক সামাজিক শ্ৰেণীব্যৱস্থাবে ভাগ কৰিব পাৰি যদিও এনে শ্ৰেণীবিভাজন সদায় স্থিৰ নহয়। এনে শ্ৰেণীবিভাজনো জটিল। কাৰণ, কোনো এজন ব্যক্তি এনে সামাজিক বা অৰ্থনৈতিক মানদণ্ডৰ মাপকাঠিত উঠা-নমা কৰি থাকিব পাৰে। এনে অৱস্থাত ব্যক্তিৰ সামাজিক মানদণ্ডই তেওঁৰ চাল-চলন, ধৰণ-কৰণ, আচাৰ-আচৰণ আদিৰ পৰিৱৰ্তন কৰিব। আনকি, ব্যক্তিৰ ভাষা-ব্যৱহাৰতো পৰিৱৰ্তন পৰিলক্ষিত হয়। উইলিয়াম লেৰোৱেই প্ৰথম সামাজিক স্তৰ অনুযায়ী যে ভাষাৰ পৰিৱৰ্তন হয়, সেই কথা উল্লেখ কৰিছিল। এখন সমাজৰ বিভিন্ন সামাজিক গোট বা ফৈদ অনুসৰি ভাষিক ভিন্নতা স্পষ্ট হয়। ই ভাষা একোটাৰ সৰ্বস্বৰূপে, যেনে— স্বনি, ব্যাকৰণ, অৰ্থ আৰু বাক্যৰ ক্ষেত্ৰত দেখা দিব পাৰে।

একোখন সমাজৰ স্তৰবিন্যাস নিৰ্ণয় কৰা যথেষ্ট কঠিন কাৰ্য। আনহাতে, গতিশীলতাৰ মাপ নিৰ্ণয়ৰ উপাদানসমূহ নিৰ্ণয় কৰাও সমস্যা। সমাজ একোখন

■ সামাজিক জাতিগত উপভাষা

কেনো এক ভাষা সম্প্ৰদায়ৰ বিশেষ এক জাতিয়ে উত্তৰাধিকাৰী সূত্ৰে ব্যৱহাৰ কৰা উপভাষাই দৰাচলতে সামাজিক জাতিগত উপভাষা। ভাৰতবৰ্ষত জাতিভেদ বা বৰ্ণ-ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে সৃষ্টি হোৱা এনে সমূহৰ ভিতৰত উচ্চ মৰ্যাদা-প্ৰাপ্ত বুলি ব্ৰাহ্মণসকলক বিবেচনা কৰা হয় আৰু একেবাৰে নিম্ন শ্ৰেণীৰ বুলি দলিতসকলক ধৰা হয়। একে ভাষা ব্যৱহাৰ কৰা ব্ৰাহ্মণ বা দলিত উভয়ৰেই ব্যক্তি-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্য লক্ষ্য কৰা যায়। দুয়োটা শ্ৰেণীৰে হয়তো বিশেষ ধৰণৰ শব্দ ব্যৱহাৰ বা বাক-আচৰণ থাকিব পাৰে, যিয়ে তেওঁলোকৰ সামাজিক পশ্চাদপটক প্ৰতিফলিত কৰে। ভাষা-ব্যৱহাৰৰ এনে পাৰ্থক্যকে সামাজিক জাতিগত উপভাষা বুলি কোৱা হয়।

ভাৰতবৰ্ষত অতীজৰে পৰা বৰ্ণ ব্যৱস্থাৰ প্ৰচলন আছিল আৰু বৰ্তমানেও আমাৰ সমাজ-ব্যৱস্থাত কম-বেছি পৰিমাণে চলি আছে। ৰাজীৱ বাৰ্মাই *Faith & Philosophy of Hinduism* গ্ৰন্থত বৰ্ণ-ব্যৱস্থাই কেনেদৰে সামাজিক বিভেদৰ সৃষ্টি কৰিছিল সেয়া বৰ্ণনা কৰিছে এনেদৰে—

‘As per the Manu Dharma, the Hindu religious code of conduct, divides human persons into four Varnas (Varna means colour, the caste). Over the generations, the origins were forgotten and the system became the stratification of a single society. People are born into the caste of their parents. There is no mobility across caste lines during one’s lifetime. Each Varna is divided into a number of sub-caste, each of which is called a jati. Just as the varna provide a social hierarchy in society at large, the various jatis provide a social heirarchy within a Varna.

This system of varnas and jatis serves two significant functions. First, it assigns occupations..... Second, the system separates the members of the various the Varna and jatis by a complex system of purity and impurity. The higher a Varna or jati in the system, the higher a level of

purity they must maintain. The lower, the more likely they are to transmit impurity. These purity restrictions seem most frequently in four areas: marriage, drink, food, and touch.’ (Verma, 2009:242)

প্ৰথমস্থাত, কৰ্মৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিহে বৰ্ণবাদ নিৰ্ণয় হৈছিল যদিও এই ব্যৱস্থা দীৰ্ঘদিন নিটিকিল। মহাভাৰতৰ কাহিনীৰ পৰা অনুমান কৰা কঠিন নহয় যে মহাভাৰত ৰচনা হোৱাৰ পূৰ্বতেই এই ব্যৱস্থাৰ বিলুপ্তি ঘটিছিল আৰু উত্তৰাধিকাৰী সূত্ৰেহে বৰ্ণৰ নিৰ্ণয় হৈছিল। প্ৰতিটো বৰ্ণৰ কৰ্ম নিৰ্ণয় কৰি দিয়া হৈছিল। অৱশ্যে, প্ৰথম অৱস্থাত ব্ৰাহ্মণে ক্ষত্ৰিয় বা বৈশ্যৰ কাম কৰাৰ বিধান আছিল। এই বৰ্ণব্যৱস্থাত ব্ৰাহ্মণসকলৰ সামাজিক মৰ্যাদা আছিল উচ্চ স্থানত আৰু শূদ্ৰসকলৰ স্থান আছিল একেবাৰে নিম্নত। পৰৱৰ্তী সময়ত এই বৰ্ণ ব্যৱস্থা ইমান কঠোৰ হৈ পৰিছিল যে সমাজৰ নিম্ন শ্ৰেণীটোক অৰ্থাৎ শূদ্ৰসকলক মূল সূঁতিৰ পৰা আঁতৰাই ৰখা হৈছিল। ভাৰতীয় সমাজ-ব্যৱস্থাত অস্পৃশ্য বা অৱহেলিত হৈ থকা বাবে বা সংকুচিত সমাজ-ব্যৱস্থাৰ অংশীদাৰ হৈ ৰোৱা বাবে, সমাজৰ তথাকথিত নিম্নস্তৰত স্থাপিত লোকসকলৰ ভাষা-ব্যৱহাৰতো সুকীয়া ৰূপ লক্ষ্য কৰা যায়। বৰ্ণবাদে সমাজৰ তথাকথিত নিম্ন শ্ৰেণীটোক মূল সূঁতিৰ পৰা আঁতৰত ৰখাৰ ফলশ্ৰুতিতেই অৰ্থাৎ, সামাজিক দূৰত্বৰ বাবেই সামাজিক জাতিগত উপভাষাৰ সৃষ্টি।

বৰ্ণ বা জাতিভেদ ব্যৱস্থাবে ভাৰতবৰ্ষত সমাজ একোখনত ব্যক্তিৰ সামাজিক মৰ্যাদা তেওঁৰ বৃত্তিয়েও নিৰ্ণয় কৰে। অৱশ্যে, সময়ৰ লগে লগে সামাজিক মনোবৃত্তিৰ পৰিৱৰ্তনো ঘটিছে। ভাৰতবৰ্ষত উত্তৰাধিকাৰী সূত্ৰে প্ৰাপ্ত তথাকথিত নিম্নশ্ৰেণীৰ লোকৰ বৃত্তিয়ে এতিয়াও সামাজিক মৰ্যাদা অহৰণ কৰিব পৰা নাই। মুচী, মাছ ধৰা বা মাছৰ ব্যৱসায় কৰা লোক, নাপিত, চাফাই কাৰ্যৰ লগত জড়িত ব্যক্তিসকলৰ কৰ্ম (হৰিজন), জমাৰা আদি লোকসকলৰ কৰ্মক এতিয়াও নিম্ন পৰ্যায়ৰ কৰ্ম বুলি বিবেচনা কৰা হয়। এনে কৰ্মক জীৱিকা হিচাপে লোৱা লোকসকলকো তথাকথিত সমাজ-ব্যৱস্থাত নিম্ন পৰ্যায়ৰ বুলি গণ্য কৰা হয় আৰু সেইবাবেই অৱহেলিত বা অস্পৃশ্য হিচাপে থাকিব লগা হয়।

দক্ষিণ ভাৰতত বিশেষকৈ ব্ৰাহ্মণ-অব্ৰাহ্মণসকলৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ মাজত পাৰ্থক্য লক্ষ্য কৰা যায়। তামিল ভাষাত ‘পানী’ বুজাবলৈ ব্ৰাহ্মণসকলে ‘জলম’

বা 'তীৰ্থম' শব্দ ব্যৱহাৰ কৰে। বিপৰীতে, অৰাম্ভাণসকলে 'তান্নি' শব্দৰ ব্যৱহাৰ কৰে। কানাড়া ভাষাতো ব্ৰাহ্মণ-অৰাম্ভাণৰ ভাষাৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখা পোৱা যায়। আন এটা কথা গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা হ'ল— ব্ৰাহ্মণসকলে ব্যৱহাৰ কৰা শব্দকোপ অৰাম্ভাণসকলে ব্যৱহাৰ নকৰে। সেইদৰে, অৰাম্ভাণসকলে ব্যৱহাৰ কৰা শব্দকোপো ব্ৰাহ্মণসকলে ব্যৱহাৰ নকৰে।

সমাজৰ তথাকথিত নিম্ন শ্ৰেণীৰ লোক বুলি বিবেচিত লোকসকলৰ সামাজিক জীৱনলৈ দৃষ্টিপাত কৰিলে আমি দেখিম যে এই লোকসকলৰ অধিক সংখ্যক লোক অশিক্ষিত আৰু আৰ্থিকভাৱে দুৰ্বল। পুৰণিকলীয়া ৰীতি-নীতিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত তেওঁলোকৰ জীৱন আৰু সামাজিকভাৱে তথাকথিত উচ্চ শ্ৰেণীৰ লোকৰ দ্বাৰা অৱদমিত।

ভাৰতবৰ্ষৰ অন্যান্য ৰাজ্যৰ তুলনাত অসমৰ জাতিভেদ প্ৰথাৰ বেৰখন শিথিল। সেয়ে ভাষাগত পাৰ্থক্যও খুব স্পষ্ট নহয়। তথাপি, কেতবোৰ পাৰ্থক্য গন্য কৰা যায়। অসমৰ কৈৱৰ্ত লোকসকলৰ কথাই এই প্ৰসঙ্গত ক'ব পাৰি। অসমত কৈৱৰ্ত লোকসকল পৰম্পৰাগতভাৱে মৎস্য ধৰা আৰু বিক্ৰী কৰা বৃত্তিৰ লগত জড়িত। কৈৱৰ্তলোকসকলক তথাকথিত সমাজ-ব্যৱস্থাত নিম্ন পৰ্যায়ৰ লোক বুলি গণ্য কৰা হয়। এই কৈৱৰ্ত লোকসকলৰ ভাষাত কেতবোৰ বিশেষত্ব দেখা যায়। কৈৱৰ্তসকলৰ ভাষাত সততে দেখা পোৱা এটা বৈশিষ্ট্য হ'ল—

মান্য অসমীয়াৰ অঘোষ পশ্চতালব্য মহাপ্ৰাণ ধ্বনি 'খ'-ৰ উচ্চাৰণ কৈৱৰ্তসকলৰ ভাষাত পোৱা নাযায়। 'খ' ধ্বনি অঘোষ পশ্চতালব্য ঘৃষ্ট বা উষ্ম ধ্বনি 'স' ধ্বনিৰে উচ্চাৰণ কৰা হয়। যেনে—

সুস	সুখ
গাখীৰ	গাসীৰ
নিমস	নিমখ
সাওঁ	খাওঁ;
দসিন	দক্ষিণ
দুস	দুখ; ইত্যাদি।

বিপৰীতে, শিৱসাগৰ অঞ্চলৰ আহোমসকলৰ ভাষাত 'স' ধ্বনি 'হ'-ৰে উচ্চাৰণ কৰা হয়। যেনে—

শিৱসাগৰ
শাক.

হিৰহাগৰ
হাক, ইত্যাদি।

■ সামাজিক শ্ৰেণীগত উপভাষা আৰু সামাজিক জাতিগত উপভাষাৰ মাজৰ পাৰ্থক্য

সামাজিক জাতিগত উপভাষা আৰু সামাজিক শ্ৰেণীগত উপভাষাৰ মাজত মৌলিক পাৰ্থক্য এটা বিদ্যমান। সামাজিক জাতিগত উপভাষা যিহেতু গঢ় লৈ উঠে বৰ্ণ বা জাতি বিভাজনক ভিত্তি কৰি, সেয়েহে ব্যক্তি একোজন জন্মগতভাৱে সেই ভাষিক পৰম্পৰাৰ অংশীদাৰ হৈ পৰে। ই স্থিৰ। কাৰণ, বৰ্ণৰ বা জাতিৰ দ্বাৰণাটো জন্মসূত্ৰে স্থিৰ হৈ থাকে। ইয়াৰ বিপৰীতে, সামাজিক শ্ৰেণীৰ দ্বাৰণাটো চলমান ৰূপত থাকিব পাৰে। কাৰণ, ব্যক্তি একোজন অৰ্থনৈতিকভাৱে সদায় একে স্তৰত নাথাকিবও পাৰে। অৰ্থাৎ, তেওঁ এটা স্তৰৰ পৰা আন এটা স্তৰলৈ গতি কৰি থাকিব পাৰে। কিন্তু, কেৱল অৰ্থনৈতিক সাফল্যতে ব্যক্তিৰ সামাজিক মৰ্যাদা নিৰ্ভৰ কৰে। বৃত্তিগত মৰ্যাদাই অৰ্থনৈতিক স্বচ্ছলতা আনি দিলেও কিন্তু সামাজিক মৰ্যাদাৰ উত্তৰণ নহ'ব পাৰে। কাৰণ, সামাজিকভাৱেই এনে কাৰ্যবোৰক নিম্ন শ্ৰেণীৰ কাৰ্য বুলি গণ্য কৰা হয়। সেয়ে, এনে কাৰ্যৰ লগত জড়িত লোকসকলকো নিম্ন শ্ৰেণীৰ বুলি সামাজিকভাৱে চিহ্নিত কৰা হয়। ■

ভাষা আৰু লিঙ্গভেদ

ইংৰাজী sex আৰু gender শব্দৰ অৰ্থ সুকীয়া সুকীয়া। ইংৰাজী sex শব্দটোৱে জৈৱিকভাৱে থকা পাৰ্থক্যক বুজায়। অসমীয়া ভাষাত sexৰ সমার্থক শব্দ লিঙ্গ। বিপৰীতে, gender শব্দটোৱে সামাজিকভাৱে জৈৱিক পাৰ্থক্যৰ ওপৰত আৰোপ কৰা পাৰ্থক্যক বুজায়। অসমীয়া ভাষাত gender শব্দৰ অৰ্থ বুজাবলৈ স্পষ্ট পৰিভাষাৰ অভাৱ। সেয়ে ইয়াত gender শব্দটোৱেই ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।

পুৰুষ আৰু স্ত্ৰীৰ সামাজিক সম্পৰ্ক আৰু কাৰ্যাৱলী নিৰ্ণয়ত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে মনোবৈজ্ঞানিক লিঙ্গগত ধাৰণাই। এই লিঙ্গগত ধাৰণাটো আহে দৈহিক পাৰ্থক্যৰ জৰিয়তে। সমাজ-মনোবৈজ্ঞানিক ধাৰণাৰ লগত অৱশ্যে ইয়াৰ সম্পৰ্ক তেনেই নগণ্য। পুৰুষ আৰু মহিলাৰ পাৰ্থক্যৰ মূলতে হ'ল— যৌন অঙ্গসমূহ, বিশেষকৈ মহিলাৰ ডিম্বাশয় (ovaries) আৰু পুৰুষৰ শুক্ৰ সৃষ্টিৰ গ্ৰন্থি (testes)। এই পাৰ্থক্য প্ৰজননৰ লগত সম্পৰ্কিত। ইয়াৰ বাহিৰেও আৰু বহুতো পাৰ্থক্য আছে যিবোৰ পোনপটীয়াকৈ প্ৰজননৰ লগত জড়িত নহয়। দৈহিক ক্ষেত্ৰত পুৰুষ মহিলাতকৈ অধিক শক্তিশালী বুলি ধৰি লোৱা হয়। এই দৈহিক শক্তিৰ ধাৰণাটোৱেই মনোবৈজ্ঞানিক ৰূপত সমাজত পুৰুষৰ আধিপত্য প্ৰতিষ্ঠা কৰাত সহায় কৰিছিল।

বিজ্ঞানীসকলে পুৰুষ আৰু মহিলাৰ মাজত আন কেতবোৰ পাৰ্থক্যও লক্ষ্য কৰিছে। যেনে— মহিলাতকৈ পুৰুষৰ গলকোষ (larynx) ডাঙৰ আৰু কণ্ঠনলীৰ তলত অৱস্থিত। সেইদৰে পুৰুষৰ স্বৰতন্ত্ৰী (vocal cords) মহিলাৰ

স্বৰতন্ত্ৰীতকৈ ডাঙৰ আৰু পাতল। স্বৰতন্ত্ৰীৰ এই পাৰ্থক্যৰ কাৰণতে প্ৰাপ্তবয়স্ক পুৰুষ আৰু মহিলাৰ সুৰ (pitch) আৰু কণ্ঠস্বৰ (timbre) সুকীয়া। পুৰুষৰ ডিঙিৰ সন্মুখৰ ফালে ওলাই থকা খটিকা বা Adam's apple মহিলাৰ ক্ষেত্ৰত দেখা নাযায়।

সমাজভেদে পুৰুষ-স্ত্ৰীৰ অৱস্থান ভিন্ ভিন্। ল'ৰা এজনে কিয় ৰোমহৰ্ষক কাৰ্যৰ লগত জড়িত খেল ভাল পায় বা বন্দুক চলাই ভাল পায়। আনহাতে, ছোৱালী এজনীয়ে কিয় পুতলা বা তেনে জাতীয় খেল খেলি ভাল পায়— এনে প্ৰশ্নৰ উত্তৰ সমাজবিজ্ঞানীসকলে জানিবৰ সদায় চেষ্টা কৰি আহিছে। আনকি, সমাজবিজ্ঞানীসকলে ল'ৰা-ছোৱালীয়ে খেলা খেলবোৰৰ বিশ্লেষণ কৰি দেখিছে, ল'ৰাবোৰৰ খেলসমূহ (৩)—

- ক) সমূহীয়া বা দলবন্ধ;
- খ) এজন দলনেতা থাকে;
- গ) ভাব বিনিময়, আদেশসূচক বা কৌতুকপূৰ্ণ আচৰণ খেলসমূহৰ লগত জড়িত;
- ঘ) সাধাৰণতে জয়-পৰাজয় থাকে;
- ঙ) কৌশল, দক্ষতা আদিৰ দাবী কৰে।

ইয়াৰ বিপৰীতে ছোৱালীৰ খেলসমূহত দেখা যায়—

- ক) সৰু সমূহ বা দুজনীয়া;
- খ) দলসমূহৰ ভিতৰত সাধাৰণতে অস্তৰঙ্গতা থাকে;
- গ) বন্ধু-বান্ধৱৰ সম্বন্ধবোৰ মৰ্যাদানুসৰি নহয়, বৰং ইজনে সিজনৰ প্ৰতি দেখুওৱা আপেক্ষিকভাৱে ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্কৰ ভিত্তিতহে হয়।
- ঘ) তেওঁলোকৰ বেছিভাগ খেলত বা কাৰ্যক্ৰমণিকাত জয়-পৰাজয়ৰ কথা নাথাকে।
- ঙ) ছোৱালীবোৰৰ সামাজিক জীৱনৰ লগত অস্তৰঙ্গতা বেছি।
- চ) ছোৱালীয়ে সাধাৰণতেই মৰ্যাদাৰ দিশটোক উপেক্ষা কৰে, কিন্তু আনৰ আকৰ্ষণ বিচাৰে।

ল'ৰা-ছোৱালীৰ খেলৰ ধৰণ পৃথক হোৱাৰ কাৰণ জৈৱিক নে সামাজিক-সাংস্কৃতিক? বিজ্ঞানীসকলে দেখুৱাইছে, পুৰুষ আৰু নাৰীৰ মগজুৰ কাৰ্য-সংগঠনৰ ধৰণো সুকীয়া। শাৰীৰিক অৱয়বৰ ফলৰ পৰাও পুৰুষ-নাৰীৰ পাৰ্থক্য আছে।

জৈৱিক পাৰ্থক্য জন্মগত। এই জৈৱিক পাৰ্থক্য কেৱল দৈহিক ক্ষেত্ৰতে সীমাবদ্ধ নহয়। বিজ্ঞানীসকলে প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছে যে পুৰুষ আৰু নাৰীৰ মগজুৰ গঠনশৈলীও বেলেগ। পেন্‌ছিলভিনিয়া বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এদল গৱেষকে মহিলাৰ মাজত যুক্তি আৰু সূক্ষ্মদৃষ্টিৰ আৰু পুৰুষৰ মাজত ধাৰণা আৰু কাৰ্যৰ মাজত শক্তিশালী সংযোগ থকা লক্ষ্য কৰিছিল। ১৩ৰ পৰা ১৭ বছৰ বয়সৰ ৯৪৯ টা ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত কৰা brain mapping-ৰ অধ্যয়নটোৱে দেখুৱাইছে —

'the young men had stronger connections within cerebral hemispheres while the young women had stronger connections between hemispheres.' (Proceedings of the National Academy of Sciences)

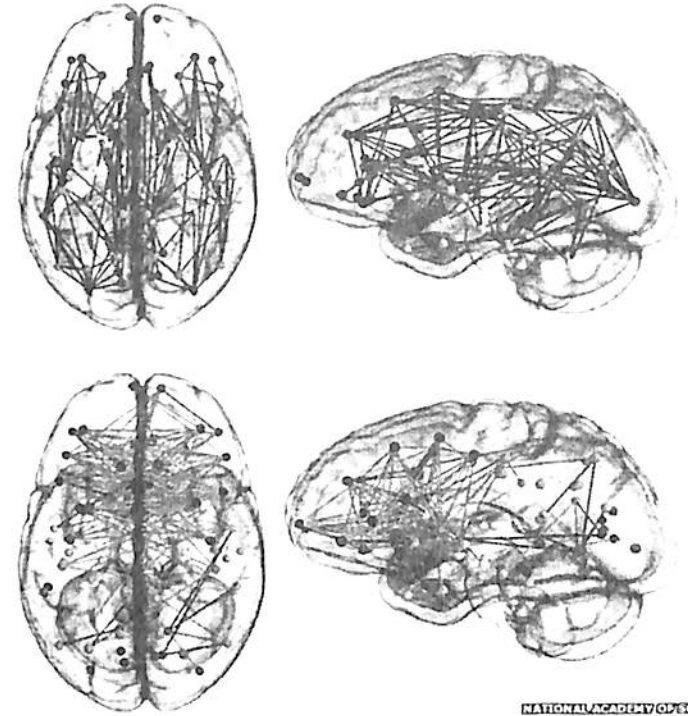
মগজুৰ প্ৰত্যেক অংশৰে কাৰ্য-সংগঠন সুকীয়া সুকীয়া—

'...the back of the brain handles perception and the front of the brain handles action; the left hemisphere of the brain is the seat of logical thinking, while the right side of the brain begets intuitive thinking. The findings lend support to the view that males may excel at motor skills, while women may be better at integrating analysis and intuitive thinking.'

(Proceedings of the National Academy of Sciences)

অৱশ্যে, গৱেষণাটোত এই কথাও কোৱা হৈছে—

'These differences got smaller with age, with older females showing more widely distributed connections throughout the brain rather than just in the frontal lobe.'

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES

কিন্তু, সমাজবিজ্ঞানীসকলে মূলতঃ সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰিৱেশকে প্ৰধানকৈ লিঙ্গবৈষম্যৰ কাৰণে জগৰীয়া কৰে। নাৰীবাদী আলোচকসকলৰ মতে, জৈৱিক পাৰ্থক্যই মাথোঁ পুৰুষ-নাৰীৰ দৈহিক (sex) পাৰ্থক্যৰে বহন কৰে। সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰিৱেশে জৈৱিক পাৰ্থক্যৰ ভিত্তিত শিশুক মানসিকভাৱে প্ৰস্তুত কৰে। এনে মানসিক পাৰ্থক্যৰ কাৰণতে ভাষা-ব্যৱহাৰতো ভিন্নতা লক্ষ্য কৰা যায়। দেৱৰা টানেনে (Deborah Tanen) কৈছে— 'মহিলাৰ ভাষা হৈছে সাংস্কৃতিক প্ৰভাৱৰ ফল।' টানেনৰ মতে, মহিলাৰ ভাষাত সম্পৰ্ক আৰু আত্মীয়তা প্ৰকাশ পায়। বিপৰীতে, পুৰুষৰ ভাষাত প্ৰকাশ পায় মৰ্যাদা আৰু স্বত্বত্বতা।

ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত থকা মানসিক পাৰ্থক্যৰ বাবে সমাজবিজ্ঞানীসকলে বা নাৰীবাদী আলোচকসকলে সামাজিক কাৰণকহে জগৰীয়া কৰে। ছিমন দ্যা ব'ভাবে (Simone de Beauvoir) কৈছিল 'নাৰীৰ জন্ম নহয়, সমাজে নাৰীক প্ৰস্তুত কৰে।' ('One is not born, but rather becomes, a woman'-*The Second Sex*, 1949)। আমাৰ সমাজখনলৈ চালেই আমি দেখো— ল'ৰা শিশু এজনক সামাজিকভাৱে 'পুৰুষ' হ'বলৈ শিকোৱা হয়। আনহাতে, ছোৱালী শিশু এজনীকো সেইদৰে 'নাৰী' হ'বলৈ শিকোৱা হয়। 'ছোৱালীয়ে অমুকটো নকৰে, ছোৱালীয়ে তমুকটো নকৰে' ইত্যাদি কথা ছোৱালীৰ ক্ষেত্ৰত সততে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। পুৰুষৰ দৰে আচৰণ কৰিলেও ছোৱালীক সেয়ে 'ডাংকাটি' বা 'বৰ মতা' ইত্যাদি কথাকে সামাজিকভাৱে বিদ্ৰূপ কৰা হয়। আনহাতে, ল'ৰাৰ ক্ষেত্ৰত 'ছোৱালী নেকি?' বা 'মাইকী নেকি?' ইত্যাদি কথাৰ জৰিয়তে ল'ৰাক বা পুৰুষক বিদ্ৰূপ কৰা হয়। অৰ্থাৎ, পুৰুষে 'পুৰুষালি' প্ৰকাশ কৰাটো বিচাৰে। এনেধৰণৰ বিদ্ৰূপত স্পষ্টভাৱে ফুটি উঠে লিঙ্গ বৈষম্য।

পুৰুষ-নাৰীৰ মাজৰ শ্ৰম বিভাজন আৰু পুৰুষ-নাৰীৰ শ্ৰমৰ বৈষম্যমূলক মূল্যায়নেই পিতৃতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাৰ মূল। প্ৰজনন আৰু শিশুৰ প্ৰতিপালনৰ লগত জড়িত বাবে মহিলাৰ কৰ্মক্ষেত্ৰ হ'ল ঘৰখন। পুৰুষ কৃষিকৰ্মৰ লগত জড়িত; আৰু পিছলৈ ক্ৰমে বাণিজ্য, ধৰ্ম, সভ্যতা, ৰাষ্ট্ৰগঠন আদি বিভিন্ন আনুষঙ্গিক কাৰ্যতো জড়িত হৈ পৰিল। উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াৰ লগত জড়িত হৈ পুৰুষে সমাজত নিজৰ আধিপত্য স্থাপন কৰিলে। বিপৰীতে, উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়া আৰু সামাজিক প্ৰভুত্বই নাৰীক ক্ৰমে ক্ৰমে পুৰুষৰ দ্বাৰা অৱদমিত হ'বলৈ বাধ্য কৰালে। প্ৰাচীন ভাৰতীয় সাহিত্য অধ্যয়নৰ যোগেদি প্ৰাচীন কালৰ ভাৰতীয় মহিলাৰ সামাজিক অৱস্থানৰ বিষয়ে জানিব পাৰি। ভাৰতীয় সমাজত নাৰী আৰু পুৰুষে সুকীয়া সুকীয়া ভূমিকা পালন কৰিবলগীয়া হৈছিল। সেয়ে, নাৰী আৰু পুৰুষৰ আচাৰ আচৰণো আছিল সুকীয়া। ভাৰতীয় নাৰী অধিক নম্ৰ, অধিক শালীন। ভাষা-ব্যৱহাৰতো সাধাৰণতে লক্ষ্য কৰা যায়, পুৰুষতকৈ নাৰীৰ ভাষা অধিক সাধু, বা মান্য (standard)। এইটোৱে এই সত্যকো প্ৰতিষ্ঠিত কৰে যে মহিলাৰ জৰিয়তে সমাজে পুৰুষতকৈ অধিক সামাজিক ৰীতি-নীতি, সাংস্কৃতিক দায়িত্ব পালন কৰাটো কামনা কৰে।

প্ৰাচীন কালৰে পৰা দৈহিক ক্ষেত্ৰত পুৰুষক সবল আৰু নাৰীক দুৰ্বল সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৪৮ ॥

(পুৰুষৰ তুলনাত) বুলি ভবা হৈছিল। শাৰীৰিক গঠনৰ বাবেই পুৰুষ উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াৰ লগত জড়িত হৈ পৰিছিল আৰু আনহাতে মহিলা ঘৰৰ চাৰিবেৰৰ মাজত আবদ্ধ হৈ ৰৈছিল। সন্তান জন্ম দিয়া, প্ৰতিপালন কৰা, ঘৰখন পৰিচালনা কৰাৰ দায়িত্ব পৰিছিল মহিলাৰ ওপৰত। তদুপৰি সমাজ-সংগঠকসকলে মহিলাৰ ওপৰত এনে কেতবোৰ আচৰণ নিৰ্ধাৰণ কৰি দিলে, যিবোৰে মহিলাক অধিক সংকুচিত কৰি ৰাখিলে। এই পৰম্পৰাৰ পৰা আঁতৰিব খোজাসকলক সমাজৰ পৰা আঁতৰত ৰখাৰ ব্যৱস্থাও কৰা হৈছিল। পুৰুষৰ ক্ষেত্ৰতো অৱশ্যে এই ব্যৱস্থা আছিল। আমাৰ বেজবৰুৱাৰ সাধুত থকা শাখিনা-শাখিনীয়েই এনে সমাজ-ব্যৱস্থাৰ প্ৰকাশ কৰিছে। কিন্তু, মহিলাৰ ক্ষেত্ৰত সমাজ পুৰুষৰ তুলনাত অধিক কঠোৰ আছিল।

ৰবীন লেকফে প্ৰসঙ্গক্ৰমে উল্লেখ কৰিছে যে, শিশু (ল'ৰাই হওক বা ছোৱালীয়ে হওক) একোটাই কিন্তু 'নাৰীৰ ভাষা'ই প্ৰথম ক'বলৈ শিকে মাকৰ ভাষাৰ জৰিয়তে। এই প্ৰক্ৰিয়া জন্মৰ পাঁচ বছৰমানলৈকে থাকে। তাৰ পাছত ল'ৰা ছোৱালীৰ ভাষা ক্ৰমাৎ বেলেগ হ'বলৈ আৰম্ভ কৰে। ডাঙৰ হোৱাৰ পাছত এনে এটা অৱস্থা পায়গৈ য'ত ল'ৰাৰ ভাষা কৰ্কশ (rough) হ'বলৈ ধৰে। এনেদৰে প্ৰায় দহ বছৰমানৰ পাছৰে পৰা সমবয়সৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভাষাত পাৰ্থক্যৰ অৱস্থিতি লক্ষ্য কৰা যায়। লেকফেৰ মতে, ল'ৰাই বাক-ব্যৱহাৰৰ মূল ৰূপটো হেৰুৱাই নতুন বাক-ৰূপ এটা গ্ৰহণ কৰে, কিন্তু ছোৱালীয়ে মূল ৰূপটোকে ধৰি থাকে।

লেকফে উল্লেখ কৰা এই কথাষাৰ যথেষ্ট গুৰুত্বপূৰ্ণ। শিশু একোটাই তাৰ বা তাইৰ জন্মৰ পৰা কৈশোৰলৈ বিকাশৰ সময়ছোৱাত তাৰ বা তাইৰ দৈহিক পাৰ্থক্যটোৰ লগে লগে থকা সামাজিক পাৰ্থক্যটোও বুজি উঠে। ল'ৰাৰ ভাষা কৰ্কশ হ'বলৈ আৰম্ভ কৰা মানেই তথাকথিত 'পুৰুষসুলভ' প্ৰক্ৰিয়াটোও অভ্যস্ত হৈ পৰাৰ লক্ষণ প্ৰকাশিত হৈ উঠে।

সমাজভাষাবিজ্ঞানৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ আলোচনাৰ বিষয় হ'ল— লিঙ্গভেদে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্য। অৰ্থাৎ, পুৰুষ আৰু নাৰীৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্য। স্বাভাৱিকতে প্ৰশ্নৰ উদয় হ'ব— সমাজ এখনত নাৰী আৰু পুৰুষৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্য আছেনে? যদি আছে, এই ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্যৰ কাৰণ কি? সমাজভাষাবিজ্ঞানীসকলে সমাজ এখনত ব্যৱহৃত ভাষাক যিদৰে সমাজতত্ত্বৰ সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৪৯ ॥

সূত্রসমূহৰ আধাৰত পৰ্যবেক্ষণ কৰে, ঠিক তেনেদৰে পুৰুষ আৰু নাৰীৰ ভাষাৰ ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্যও অৰ্থাৎ লিঙ্গানুসৰি আলোচনা কৰে। *বাংলায় মেয়েদের ভাষা* নামৰ গ্ৰন্থত শৰ্মিলা বসু দত্তই এই প্ৰসঙ্গত কৈছে—

‘..সমাজে মেয়েদের স্বতন্ত্র অবস্থান এবং ভূমিকা একটি স্বতন্ত্র জগৎ তৈরি করেছে। নাৰীৰ এমন কিছু কিছু নিজস্ব ভাবনা, জিজ্ঞাসা বা সমস্যা আছে যা সমাজে নাৰীৰ ভূমিকাকে পুৰুষৰ থেকে বিছিন্ন এবং স্বতন্ত্র কৰে নিয়ে আসে, যাবে প্ৰতিক্ৰিয়া আমৰা দেখতে পাই নাৰীৰ ভাষায়।’ (পৃ.১)

পুৰুষ-মহিলাৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্য সমাজ অনুযায়ী বেলেগ বেলেগ হয়। ক’ৰবাত হয়তো বাক-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্য নিচেই কম, সূক্ষ্মভাৱে পৰ্যবেক্ষণ নকৰিলে ধৰিব নোৱাৰি; আৰু ক’ৰবাত হয়তো ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্য স্পষ্ট। ভাষা-ব্যৱহাৰত সামাজিক দূৰত্বই সাধাৰণতে গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰভাৱ পেলায়। সামাজিক জাতিগত উপভাষা, নৃগোষ্ঠীয় উপভাষা আৰু সামাজিক শ্ৰেণীগত উপভাষা (social class dialect) আদিৰ কাৰণ সামাজিক দূৰত্ব (social distance)। কিন্তু, লিঙ্গভেদে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্যৰ কাৰণ সামাজিক পাৰ্থক্যহে (social difference)। (*Sociolinguistics: An Introduction: Peter Trudgill, P-95*)।

ভাষা হৈছে, সামাজিক মূল্য-বহনকাৰী এক প্ৰক্ৰিয়া, য’ত জটিল উম্মেহতীয়া কিছুমান ৰূপৰ মাজেদি প্ৰতিবিস্তৃত হয় সামাজিক, ৰাজনৈতিক, সাংস্কৃতিক আৰু বয়সানুযায়ী সমাজ এখনৰ ভিতৰত নিৰূপিত হোৱা সম্বন্ধ। উদাহৰণস্বৰূপে, পুৰুষপ্ৰধান সমাজ এখনৰ কথালৈ আঙুলিয়াব পাৰি, য’ত নাৰী আৰু পুৰুষৰ ভাষা-ব্যৱহাৰে সম্প্ৰদায়টোৰ সামাজিক গঠন দাঙি ধৰে। সমাজ আৰু ইয়াৰ মূল্যবোধসমূহৰ পৰা ভাষাক নিলগাই ৰাখিব নোৱাৰি। লিঙ্গভেদে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰত পৰিলক্ষিত হোৱা সামান্য পাৰ্থক্য বা অৱহেলা বা উপহাসসমূহে সমাজত নাৰী আৰু পুৰুষ সমমৰ্যাদাৰ নে অসমমৰ্যাদাৰ এইটো নিৰ্ণয় কৰাত সহায় কৰে।

অট’ জেছপাৰছনে *Language: Its Nature Development and Origin* নামৰ গ্ৰন্থৰ *The Woman* শীৰ্ষক অধ্যায়ৰ জৰিয়তে নাৰী-পুৰুষৰ ভাষাৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যৰ কথা প্ৰথম উল্লেখ কৰে। তেওঁ কৈছে—
সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৫০ ॥

‘There are tribes in which men and women are said to speak totally different languages, or at any rate distinct dialects.The first to mention their distinct sex dialects was the Dominican Breton, who, in his *Dictionnaire Caraibe-français* (1664), says that the Caribbean chief had exterminated all the natives except the women, who had retained part of their ancient language.’

সপ্তদশ শতিকাৰ মাজৰ সময়ছোৱাত কেৰিবিয়ান দ্বীপপুঞ্জত দীৰ্ঘ সময় পাৰ কৰা Rochefort-ৰ প্ৰসঙ্গ উল্লেখ কৰি তেওঁ কৈছিল—

‘.....the men have a great many expressions peculiar to them, which the women have words and phrases which the men never use, or they would be laughed to scorn.’

ইয়াৰ পাছত ৰবীন লেকফে ১৯৭৫ চনত *Language and woman's Place* শীৰ্ষক গ্ৰন্থত কৰা আলোচনাই সমাজতাত্ত্বিক তথা সমাজভাষাবিজ্ঞানীসকলৰ বিশেষ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। পৰৱৰ্তী সময়ত লেকফে আগবঢ়োৱা ধাৰণাসমূহৰ তাত্ত্বিক আৰু প্ৰায়োগিক ব্যাখ্যা হৈ পৰিছিল আলোচনাৰ বিষয়। লেকফৰ মতে,

‘নাৰী আৰু পুৰুষৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্য আছে আৰু ইয়ে সামাজিকভাৱে নাৰী যে অৱদমিত সেয়া প্ৰতিফলিত কৰে।’

‘..women have a different way of speaking and produces a sub-ordinate position in society.’

ইয়াৰ কাৰণে লেকফে স্পষ্টভাৱে উল্লেখ কৰি কৈছিল— নাৰীৰ ভাষাৰ বৈশিষ্ট্যৰ মূলতে হ’ল— তেওঁলোকক যিদৰে শিকোৱা হয়; আৰু সাধাৰণ ভাষা ব্যৱহাৰ, যি তেওঁলোকৰ বাবে নিৰ্দিষ্ট কৰা থাকে।

‘..women experience linguistic discrimination in two ways: in the way they are taught, and in the way general language use treats them.’ (পৃ.৩৯)

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৫১ ॥

৫১৫৪/১৫

লেকফৰ মতে নাৰীৰ ভাষা—

‘...is rife with such devices as mitigators and essential qualifiers. This language she went to.’ (পৃ.৩৯)

লেকফে ইংৰাজী ভাষাত লক্ষ্য কৰা নাৰীৰ কেতবোৰ বিশেষ ভাষিক বৈশিষ্ট্যৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল। এই ভাষিক বৈশিষ্ট্যবোৰ উদাহৰণসহ (লেকফে উল্লেখ কৰা ধৰণেৰেই) তলত উল্লেখ কৰা হ’ল—

১. নাৰীৰ বাক্-ভঙ্গীত অনুৰোধৰ বিস্তৃতি বেছি; Lexical hedges on fillers; ex. you know, sort of, well, you see etc.
 ২. ইংৰাজী tag question আৰ্হিৰ বাক্য ব্যৱহাৰ; (use of tag question; ex. John is here, isn't he?)
 ৩. উদাত্ত সুবৰ প্ৰয়োগেৰে ব্যাখ্যামূলক বৰ্ণনা; Rising intonation on declarative (ex. It's really good.)
 ৪. শূন্য বিশেষণৰ বাক্য; Empty adjectives (ex. divine, charming, cute)
 ৫. বঙৰ বৰ্ণনাত সিদ্ধহস্ত; Precise colour terms
 ৬. প্ৰাবল্যসূচক ৰূপৰ প্ৰয়োগ; Intensifiers such as just and so (ex. I like him so much)
 ৭. মানকৃত ৰূপৰ প্ৰয়োগ (যেনে— শুদ্ধ ক্ৰিয়াৰূপৰ প্ৰয়োগ); Hypercorrect grammar (consistent use of standard verb forms)
 ৮. নমনীয় ৰূপৰ ব্যৱহাৰ (পৰোক্ষ অনুৰোধ, শিষ্ট অভিব্যক্তি); Super polite forms (indirect request, euphemism)
 ৯. অতি অমার্জিত শব্দৰ ব্যৱহাৰৰ পৰা আঁতৰত থাকে; Avoidance of strong swear words (fudge, my godness)
 ১০. স্বাসাঘাতৰ প্ৰবল প্ৰয়োগেৰে কোনো বিশেষ অভিব্যক্তিৰ প্ৰকাশ; Emphatic stress (ex. it was brilliant performans)
- বৰীন লেকফে উল্লেখ কৰা এই দিশসমূহৰ আধাৰত অসমীয়া নাৰীৰ ভাষাৰ বিচাৰ কৰি চাব পাৰি—

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৫২ ॥

■ বঙৰ বৰ্ণনাত সিদ্ধহস্ত

বঙৰ সঠিক বৰ্ণনাৰ ক্ষেত্ৰত নাৰী যিমান সুদক্ষ, পুৰুষ যিমান নহয় (লেকফ)। অসমীয়া নাৰীও বঙৰ বৰ্ণনাত পাকৈত। অসমীয়া ভাষাৰ কেতবোৰ বঙৰ নাম হ’ল এনেধৰণৰ— সুমথিৰা, কজলা, কলপতীয়া, ভাটৌ বঙ, কেতেকী বৰণ, কেঁচা সোণ বৰণ, কেঁচা হালধি বৰণ, কেঁহেৰাজ বৰণ, কোৱাভাতুৰি বঙ, গুলপীয়া, বেঙুনীয়া, সোণোৱালী, ৰূপোৱালী ইত্যাদি। শিক্ষিত নাৰীয়ে ইংৰাজী নামেৰে অসংখ্য বঙৰ নাম ক’ব পাৰে। যেনে— off white, parrot green, smoke gray, cherry colour, dark green, light green, lavender, sea green আদি।

ৰাজীৰ চক্ৰৱৰ্তী আৰু অদिति ভূনীয়া চক্ৰৱৰ্তীয়ে “Does Sexist language Really Exist? As Assessment of the Debate over Sexist-non-sexist Language in Bengali” নামৰ প্ৰবন্ধত কৈছে—

‘This is perhaps related to our social inequity where men are involved in crucial familial decisions but women are not. It is perhaps because women are more closely involved in trivial household activities they are fastidious about describing colours.’

আনকি, যিসকল নাৰী আৰ্থিকভাৱে স্বাৱলম্বী তেওঁলোকো ঘৰুৱা দিশটোৰ লগত গভীৰভাৱে জড়িত। ঘৰৰ বঙ কি হ’ব, ড্ৰয়িং ৰুমত কেনেধৰণৰ চ’ফা চেট থাকিব, সেয়া সাধাৰণতে নিৰ্ণয় কৰে ঘৰৰ মহিলাগৰাকীয়ে। ঘৰৰ আভ্যন্তৰীণ সজ্জাৰ দায়িত্ব সাধাৰণতে মহিলাগৰাকীৰ। ফাৰ্নিছাৰ, বাচন-বৰ্তন, কাপোৰ-কানি, আধুনিক ডিজাইনৰ কাপোৰ, গহনা-গাঠিৰ আদিৰ লগতো মহিলাগৰাকী বেছি জড়িত। সম্ভৱতঃ ঘৰুৱা দিশটোৰ লগত অঙ্গাঙ্গীভাৱে জড়িত হোৱাৰ বাবেই নাৰী বঙৰ বৰ্ণনাত অধিক সিদ্ধহস্ত।

■ মহিলাৰ বাক্-ভঙ্গীত অনুৰোধৰ বিস্তৃতি বেছি

মহিলাৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰত লক্ষ্য কৰিবলগীয়া এটা দিশ হ’ল— মহিলাৰ বাক্-ব্যৱহাৰত অনুৰোধৰ আচৰণ। ‘পৰিয়ালৰ অর্থনীতি পৰিচালনা

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৫৩ ॥

কৰে পুৰুষে, নাৰী মাত্ৰ ক্ৰীড়নক। বহু পুৰুষে গৃহিণীৰ হাতত মাহৰ খৰচ দিয়ে ঠিকেই, কিন্তু খৰচ কৰাৰ অধিকাৰৰ চাবি-কাঠি কিন্তু পুৰুষেহে নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। গৃহিণীসকলে তেওঁলোকৰ সামান্য প্ৰয়োজনীয় বস্তু কিনিবলৈয়ো পুৰুষৰ অনুমতি ল'বলগীয়া হয় নাইবা নিজৰ ঘৰতে লুকাই-চুৰকৈ নিজৰ লাগতিয়াল বস্তু কিনে। দেখাত ঘৰৰ অধিকাৰিণী যেন লাগিলেও প্ৰকৃততে নাৰীৰ কোনো অধিকাৰ প্ৰয়োজনৰ সময়ত নেখাটে।' (অসমীয়া নাৰীঃ ঐতিহ্য আৰু উত্তৰণ)। সেয়ে নাৰীৰ ঘৰৰ প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰী এবিধ ক্ৰয় কৰিবৰ বাবে স্বামীক অনুৰোধেৰে কয়— 'ঘৰৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় বস্তু এবিধ কিনিব লাগিছিল, এই মাহতে কিনিমনে?' এই একেখিনি কথাই পুৰুষজনে ক'লে এনেধৰণে হ'ব— 'এই মাহতে ঘৰৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় বস্তু কেইপদমান কিনিম।'

ধৰা হ'ল, বিয়া এখন খাবলৈ যাব। পত্নীয়ে আহি স্বামীক সুধিব— 'হেবা, কোৱাচোন কোনযোৰ কাপোৰ পিন্ধিম? এইযোৰ কাপোৰ পিন্ধিলে ভাল লাগিবনে?' একেখিনি কথাই পুৰুষ এজনে হয়তো এনেকৈ ক'ব— 'আজি বিয়ালৈ এইযোৰ কাপোৰ পিন্ধি যাম।'

সমাজভাষাবিজ্ঞানীসকলৰ মতে, এনেধৰণৰ ভাষা-ব্যৱহাৰে দেখুৱায় যে নাৰী আৱেগিক, কুণ্ঠিত। সামাজিক ক্ষেত্ৰত নাৰীৰ বিশ্বাসৰ কিছু যেন অভাৱ ঘটে। সম্প্ৰদায় একোটা ত নাৰীৰ সামাজিক মৰ্যাদা অনুসৰিয়েই এই পাৰ্থক্যসমূহ পৰিলক্ষিত হয়।

■ ইংৰাজী tag questionৰ আৰ্হিৰ বাক-ব্যৱহাৰ

লেকফে উল্লেখ কৰা নাৰীৰ বাক-ব্যৱহাৰৰ এটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য হ'ল— ইংৰাজী tag question-ৰ আৰ্হিৰে নিজৰ মনোভাব প্ৰকাশ কৰা। দুটা বাক্যাংশৰ সমষ্টিৰ দ্বাৰা বাক্যটো গঠন হয়, পাছৰ অংশটো প্ৰশ্নসূচক।

যেনে— you are Ram, are not you?

অসমীয়াত ঠিক ইংৰাজীৰ tag question আৰ্হিৰ ব্যৱহাৰ কৰা নহয়। কিন্তু, সমৰ্থন বিচাৰি কৰা বাক্যৰ প্ৰয়োগ কৰা হয়। যেনে— তুমি কালি গুৱাহাটীলৈ গৈছিল।

Robin Lakoff-ৰ মতে মহিলাসকলৰ বাক-ব্যৱহাৰত এই বাক্য গঠন প্ৰণালীটোৰ প্ৰয়োগ ব্যাপক ধৰণে হয়। আন এজন সমাজভাষাবিজ্ঞানী R. W. সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ৫৪।।

Fasold-এ *The Sociolinguistics of Language* গ্ৰন্থত মহিলাসকলৰ এই বাকভঙ্গী সম্পৰ্কে এনেধৰণে মন্তব্য কৰিছে—

'..greater use of this form by women could mean that women, more often than men, are presenting themselves as unsure of their opinions and thereby as not really having opinions that count very much.'

Fasold-ৰ এই মন্তব্যৰ লগতে যোগ দিব পাৰি নাৰীৰ আন এটা বাক-ব্যৱহাৰৰ বিশেষত্ব politeness বা 'নশতা'। এনে নশতাৰ কাৰণে আকৌ কিছু সামাজিক। পুৰুষৰ তুলনাত মহিলা অৱদমিত। অৱদমিত অৱস্থাত প্ৰকাশভঙ্গী স্বাভাৱিকতে নশ হয়। সেয়ে নাৰীৰ ভাষাত পুৰুষৰ তুলনাত অধিক নশ বুলি কোৱা হয়। Bolinger-ৰ মন্তব্য কিছু পৃথক। তেওঁৰ মতে, প্ৰশ্নসূচক বাক্যৰ আৰ্হিৰ জৰিয়তে বিষয়টো সহজে বিবেচনালৈ আৰ্হিৰ পাৰে। এনে বাক্যৰ দ্বাৰা নাৰীয়ে তেওঁলোকৰ কোনো কথা বা চিন্তা আনৰ ওপৰত জোৰকৈ আৰোপ কৰিব নিবিচাৰে।

কোনো কোনো ভাষাবিজ্ঞানীয়ে দাবী কৰে, মহিলাই পুৰুষতকৈ অধিক মান্য ৰূপৰ ভাষা ব্যৱহাৰ কৰে। ইয়াৰ কাৰণ হিচাপে তেওঁলোকে ক'ব বিচাৰে যে মহিলা তেওঁলোকৰ সামাজিক মৰ্যাদা বা মান সম্পৰ্কে অধিক সচেতন আৰু সেয়া বাকভঙ্গীৰ জৰিয়তে প্ৰকাশ হয়।

সমাজ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে নাৰী-পুৰুষৰ অৰ্থনৈতিক স্বাৱলম্বিতা, শিক্ষিত, সামাজিক আৰু মানসিক সচেতনতাৰ ফলত নাৰী-পুৰুষৰ মাজত থকা সামাজিক-দূৰত্ব কমি আহিছে। সেয়ে, নাৰী-পুৰুষৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ এনে পাৰ্থক্য সকলোৰে ক্ষেত্ৰত দেখা নাযাব পাৰে।

■ পৰোক্ষ বাকভঙ্গীৰ ব্যৱহাৰ

মহিলাৰ ভাষা ব্যৱহাৰৰ অন্যতম এটা বৈশিষ্ট্য হৈছে পৰোক্ষ বাকভঙ্গীৰ ব্যৱহাৰ। ইয়াক কাৰণ হৈছে— মহিলা পুৰুষতকৈ অধিক আৱেগিক, নাৰীৰ লজ্জাবোধ বেছি। ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰি অহা সাধু বা মান্য ৰূপৰ প্ৰতি নাৰীৰ আসক্তিও ইয়াৰ কাৰণ আৰু সেয়ে পৰোক্ষ বাকভঙ্গীৰ সহায় লয়। অসমীয়া

ভাষাত ইয়াৰ প্ৰচুৰ উদাহৰণ পোৱা যায়।

পৰোক্ষ বাক্‌ভঙ্গীৰ এটা উদাহৰণ— পত্নীয়ে স্বামীক ভাত খাবলৈ মাতিছে— ‘ভাত খাবলৈ দিছো।’ কিন্তু, কেনেকৈ যদি স্বামী-স্ত্ৰীৰ খুটুক-খাটুক লাগিল, তেন্তে কিন্তু ভাত খাবলৈ মতাৰ সুৰ সলনি হ’ব, সহায় ল’ব পৰোক্ষ বাক্‌ভঙ্গীৰ— ‘ভাত দি থৈছোঁ।’

পৰৱৰ্তী কালৰ বহু সমালোচকে লেকফে উল্লেখ কৰা এই বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ক্ষেত্ৰত সহমত প্ৰকাশ কৰিব পৰা নাই। বহুতে লেকফৰ এই বৈশিষ্ট্যসমূহ প্ৰামাণিক নহয় বুলিও কৈছে। যেনে— কোনো কোনোৱে tag questionৰ ব্যৱহাৰ মহিলাতকৈ পুৰুষেহে অধিক ব্যৱহাৰ কৰে বুলিও প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছে।

অসমীয়া সমাজতো নাৰীৰ ক্ষেত্ৰত কেতবোৰ বাধা-নিষেধ আৰোপ কৰি থোৱা হৈছে। যেনে— অসমীয়া সমাজত নাৰীয়ে,

ক) উচ্চস্থৰত কথা কোৱা নিষেধ;

খ) অশ্লীল, অশ্ৰাব্য, অমার্জিত শব্দ নাৰীয়ে ব্যৱহাৰ কৰা অনুচিত;

গ) কথা-বতৰা মার্জিত, ৰুচিশীল হ’ব লাগে;

ঘ) মহিলাই ডাঙৰকৈ বা বেছিকৈ হাঁহিব নালাগে। বেছিকৈ হাঁহা বেয়া।

(ড° ৰমেশ পাঠক : সমাজত নাৰীৰ ভাষাৰ স্বকীয়তা বিচাৰ, অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা)

এনে ধৰণৰ কেতবোৰ বাধ্যবাধকতাৰ বাবে নাৰীৰ ভাষা-ব্যৱহাৰত কিছু পাৰ্থক্য আহি পৰা স্বাভাৱিক। মাক-বাপেকে ল’ৰাৰ বাক্‌ব্যৱহাৰৰ প্ৰতি গুৰুত্ব নিদিয়, কিন্তু ছোৱালীৰ বাক্‌ব্যৱহাৰৰ প্ৰতি সচেতন। অমার্জিত বা নক’বলগীয়া কিবা ক’লেই ছোৱালীক শুধৰাই দিয়া হয়। ডাঙৰ হৈ অহাৰ লগে লগে ছোৱালী অধিক সচেতন হৈ পৰে আৰু মান্য বা সাধু প্ৰকাশভঙ্গী গ্ৰহণ কৰে। সেয়ে পুৰুষৰ ভাষাতকৈ নাৰীৰ ভাষা অধিক মান্য ৰূপৰ।

■ অমার্জিত ৰূপৰ ব্যৱহাৰ

সাধাৰণতে এই কথা কোৱা হয় যে নাৰীৰ ভাষা পুৰুষৰ ভাষাতকৈ অধিক মার্জিত আৰু সাধু ৰূপৰ অধিক ওচৰ চপা। কিন্তু, সমাজভাষাবিজ্ঞানীসকলে লক্ষ্য কৰিছে সকলো শ্ৰেণীৰ নাৰীৰ ভাষাতেই এই বৈশিষ্ট্য ৰক্ষিত নহয়। সামাজিকভাৱে পিছপৰা বা নিম্ন শ্ৰেণীৰ নাৰী ভাষাৰ সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ৫৬।।

মার্জিত ৰূপৰ প্ৰতি সচেতন নহয়। মধ্যবিণ্ড শ্ৰেণীৰ নাৰীহে ভাষাৰ মার্জিত ৰূপৰ প্ৰতি বা মৰ্যাদাৰ প্ৰতি অধিক সচেতন।

সাধু বা মান্য ভাষাৰ আনুষ্ঠানিক কথ্য ৰূপটোৱেই হ’ল অমার্জিত বা অশিষ্ট। অশিষ্ট কথ্যৰূপবোৰ সাধাৰণতে জীৱন্ত, কাৰ্লনিক আৰু ইবোৰৰ গঠনত বুদ্ধিমত্তা লক্ষ্য কৰা যায়। এই ৰূপবোৰ চহা জীৱনৰ লগত সম্পৰ্কিত। অশ্লীল ৰূপবোৰৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত সামাজিক অৱস্থানৰ কথাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ। পুৰুষে সাধাৰণতে যিবোৰ অমার্জিত শব্দ ব্যৱহাৰ কৰে নাৰীয়ে সেই অমার্জিত শব্দবোৰ ব্যৱহাৰ নকৰে। শিক্ষিত, অশিক্ষিত, ধনী-দুখীয়া বিশেষে ভাষা-ব্যৱহাৰ ভিন্ন। বৃত্তিগত দিশৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিও ভাষা মার্জিত আৰু অমার্জিত হ’ব পাৰে।

হোমেন বৰগোহাঞিৰ ‘মৎস্যগন্ধা’ উপন্যাসৰ পৰা এটা উদ্ধৃতি দাঙি ধৰা হ’ল—

‘ঐ খেকাৰ খোৱা, ঐ মুখত পোক লগা, ঐ মাইকীৰ মেখেলা-তলীয়া, কাক ‘ডোম ডোম’ বুলিছ? ফটা মেখেলাৰে কোবাই নাক-মুখ একাকাৰ কৰি দিম, বুটীমাৰক চিনি পোৱা নাই? হেৰ সোণেশ্বৰ, হেৰ কলিমন, যৈণীয়েৰহঁতৰ মেখেলাৰ তলত সোমাই ফোঁচফোঁচাই টোপনি মাৰি থাকোঁতেই কোন কুকুৰৰ জাতে তহঁতক ঘৰতে ডোম ডোম বুলি চিঞৰি ফুৰিছে শুনা নাই? মতা ল’ৰা হয় যদি যাচোন যা, উঠি গৈ সেই খেকাৰ-খোৱা নেওচা যোৱা কেইটাক মোৰ ওচৰলৈ ধৰি আন, সিহঁতৰ মুখত ভালকৈ মেখেলাৰে কোব কেইটামান মাৰোঁ। (পৃ. ৫-৬)

চহা জীৱনৰ ভাষাত গ্ৰাম্যতা লক্ষ্য কৰা যায়। পৰোক্ষ বাক্‌ভঙ্গীৰ সহযোগেও নাৰীয়ে গ্ৰাম্যতা প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। অৱশ্যে, নাৰীয়ে গ্ৰাম্যতা নিন্দা প্ৰকাশৰ বাবেহে কৰে। জীৱনৰ বাটত উপন্যাসৰ পৰা এটা উদাহৰণ দাঙি ধৰা হ’ল—

‘গাৰ লেঠাৰ কথা সুধিছানে? এটা বোলে খহাই আহিছেই। তাতেহে আকৌ খৰখেদাকৈ ছোৱালী উলিয়াই দিবলৈ বাপেকৰ তৎ হেৰাল।’ (পৃ. ৮৪-৮৫)

ভাষা সাংস্কৃতিক কাৰ্য। পৰিৱেশ অনুযায়ী সংস্কৃতি ভিন্ন হয় আৰু সেয়ে ভাষা-ব্যৱহাৰতো পাৰ্থক্য লক্ষ্য কৰিব পাৰি। গ্ৰাম্যতা সেয়ে সাধাৰণতে অশিক্ষিত, তথাকথিত নিম্নবৃত্তিৰ লোকসকলৰ মাজতহে অধিক পৰিলক্ষিত হয়

সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ৫৭।।

বুলি কোৱা হয়। এটা সময়ত তথাকথিত নিম্ন জাতিৰ মাজতো এনে পৰিৱেশ লক্ষ্য কৰা গৈছিল। কিন্তু সময়ৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে সি বৃত্তি আৰু শিক্ষাৰ লগত জড়িত হৈ পৰিলগৈ। অমার্জিত শব্দ আটাইতকৈ বেছিকৈ প্ৰয়োগ কৰে ল'ৰাবোৰে। 'বে', 'আবে' আদি প্ৰয়োগ নকৰাকৈ ল'ৰাই কথাই নকয়। ল'ৰাবিলাকৰ আড্ডাত বা তেওঁলোকৰ নিজৰ মাজৰ কথা-বতৰাৰ ধৰণ এনেকুৱা — 'আবে, তই মস্কেল নেকি?'

'লাফ্লা নকৰিবি বে । এনেই টেমা গবম হৈ আছে।'

'ঐ চাল্লা, ইয়াত কিন্তু জেং নকৰিবি। ফালি দিম বাপ্পেকে।'

কিন্তু, ছোৱালীয়ে সাধাৰণতে এনেধৰণৰ শব্দ ব্যৱহাৰ নকৰে। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল সমাজে বাৰণ কৰা সংস্কাৰজনিত নিষেধ।

ইয়াৰ লগতে আন কেতবোৰ কথাবোৰ অৱতাৰণা কৰা হয়। যেনে— কোনো এটা কথা বৰ্ণনা কৰাত কোন পাকৈত। সৃষ্টিশীলতা কাৰ কথাত বেছিকৈ লক্ষ্য কৰা যায়— পুৰুষ নে নাৰীৰ? নঞতা কাৰ বাক্যব্যৱহাৰত অধিক স্পষ্ট— পুৰুষ নে নাৰীৰ।

এনেবোৰ ক্ষেত্ৰত সামগ্ৰিকভাৱে এটা সিদ্ধান্তলৈ অহা কঠিন। কিয়নো, সমাজভেদে ভাষিক সম্প্ৰদায়ৰ সাংস্কৃতিক-সামাজিক আচৰণ বেলেগ হ'ব পাৰে আৰু সেয়ে ভাষা-ব্যৱহাৰতো পাৰ্থক্যই দেখা দিব পাৰে। সেয়েহে সামগ্ৰিকভাৱে কোনো স্থিৰ সিদ্ধান্তলৈ আহিব নোৱাৰি। মাত্ৰ সামাজিক অৱস্থাভেদে সমাজভাষাবিজ্ঞানীসকলে নাৰী-পুৰুষৰ ভাষা অধ্যয়ন কৰি পুৰুষ-নাৰীৰ সামাজিক পাৰ্থক্যসমূহ আলোচনা কৰে।

ভাষাবিজ্ঞানীসকলে নাৰীৰ ভাষা সম্পৰ্কত থকা আন কেতবোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰো বিচাৰি চাইছে। যেনে— পুৰুষ আৰু নাৰীৰ ভিতৰত নাৰীক অধিক কথাচহকী বুলি কোৱা হয় যদিও ভাষাবিজ্ঞানীসকলে পৰীক্ষাৰ অন্তত ইয়াৰ সত্যতাক লৈ সন্দেহ প্ৰকাশ কৰিছে। পৰীক্ষা কৰি দেখা গৈছে, ব্যক্তি অনুযায়ী কথোপকথন প্ৰক্ৰিয়া ভিন্ন ধৰণৰ হয়। পুৰুষেও নাৰীৰ সমানেই কথোপকথনত অংশ লয়।

সামাজিক প্ৰমূল্য ৰক্ষা কৰাত মহিলাই অভিভাৱকৰ ভূমিকা পালন কৰে। স্বাভাৱিকতেই দেখা যায় পৰম্পৰাগত ৰীতি-নীতি পালন কৰাত, সাংস্কৃতিক কাৰ্য্যৱলী পালনত মহিলা সদায় আগবঢ়ুৱা, সমাজেও সেয়াই বিচাৰে। সেয়ে, সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৫৮ ॥

পুৰুষৰ তুলনাত নাৰী অধিক সচেতন আৰু ৰক্ষণশীল।

পুৰুষৰ তুলনাত মহিলাৰ ভাষা অধিক মান্য ৰূপৰ। মহিলা তেওঁলোকৰ সামাজিক মৰ্যাদা বা স্থানৰ প্ৰতি সচেতন। সেয়ে তেওঁলোকৰ ভাষা স্বাভাৱিকভাৱেই পুৰুষৰ তুলনাত অধিক মান্য ৰূপৰ।

মহিলাৰ ভাষা নম্ৰ। ইয়াৰ কাৰণ কোৱা হৈছে যে সামাজিকভাৱে যিহেতু মহিলাসকল অৱদমিত, সেয়ে

তেওঁলোকৰ ভাষা নম্ৰ হোৱা স্বাভাৱিক। কিন্তু, লক্ষ্য কৰা গৈছে, মহিলাৰ সামাজিক মৰ্যাদা তথা পেছাদাৰী মৰ্যাদাৰ ফলত ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পৰিৱৰ্তন হয়।

মহিলাৰ কথা বিষয়গত নহয়, কিন্তু পুৰুষৰ কথা বিষয়গত। কোনো এটা কথা বৰ্ণনা কৰিবলৈ যাওঁতে নাৰীয়ে পোনে পোনে বিষয়লৈ নাহে। ভিন্ন প্ৰসঙ্গৰ অৱতাৰণা নাৰীৰ কথনভঙ্গীৰ বৈশিষ্ট্য। বিপৰীতে, পুৰুষে পোনে পোনে বিষয়ৰ অৱতাৰণা কৰে।

নাৰী-পুৰুষৰ ভাষা বৈচিত্ৰ্যৰ আন এটা উল্লেখযোগ্য দিশ হ'ল— 'টেবু' (সামাজিকভাৱে নিষিদ্ধ শব্দ)। পৃথিৱীৰ কোনো কোনো ঠাইত নাৰীৰ ভাষাত 'টেবু' শব্দৰ ব্যৱহাৰ অসম্ভৱ (অট' জেছপাৰছন)। ইয়েছ পাৰ্ছেনে আনকি ইমানলৈকে কৈছিল যে 'টেবু'ই হ'ল মূলতঃ নাৰী-পুৰুষৰ ভাষা বৈচিত্ৰ্যৰ বাবে প্ৰধানকৈ দায়ী। 'টেবু'ৰ বাবেই নতুন শব্দৰ প্ৰয়োজন হয়। পুৰুষে এনে কেতবোৰ শব্দ ব্যৱহাৰ কৰে, যি মহিলাৰ বাবে নিষিদ্ধ। অট' জেছপাৰছনে এই প্ৰসঙ্গত উল্লেখ কৰিছে— জুলু মহিলা এগৰাকীক শহুৰ, বা তেওঁৰ ককায়েক আদিৰ নাম ল'বলৈ দিয়া নহয়। আনকি, একে শব্দ বা একে অক্ষৰো ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ দিয়া নহয়। পৰিৱৰ্তে মহিলাগৰাকীয়ে একে অৰ্থ প্ৰকাশ কৰা আন শব্দ বিচাৰিবলগীয়া হয়।

'With the Zulus a wife is not allowed to mention the name of her father-in-law and of his brothers, and if a similar word or even a similar word or even a similar syllable occurs in the ordinary language, she must substitute something else of a similar meaning.'

ভাৰতবৰ্ষতো কোনো কোনো ঠাইত পত্নীয়ে স্বামীৰ নাম নলয়। আনকি,

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৫৯ ॥

ছন্দু মহিলাৰ দৰে একে উচ্চাৰণৰ আন শব্দও উচ্চাৰণ নকৰে। আমাৰ অসমীয়া সমাজতো 'টেবু'ৰ ব্যৱহাৰ আছে। যেনে— বাতি হালধিক 'বংগুড়া', সাপক 'দীঘল পোক', 'চূণ' ক বগা বুলি ক'ব লাগে। অসমীয়াত অৱশ্যে এনে শব্দবোৰ লিঙ্গভিত্তিক টেবু নহয়। কেৱল মহিলাৰ লগত জড়িত কেতবোৰ শব্দ অৱশ্যে টেবু। মহিলাৰ ঋতুশ্ৰৱৰ লগত জড়িত বিভিন্ন শব্দ, গৰ্ভৱতী বা সন্তান প্ৰসৱৰ লগত জড়িত শব্দবোৰ লিঙ্গভিত্তিক টেবু।

বাংলায় মেয়েদের ভাষা গ্ৰন্থত শৰ্মিলা বসু দণ্ডই ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভাব প্ৰকাশ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত থকা কেতবোৰ পাৰ্থক্যৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। এই পাৰ্থক্যবোৰ দণ্ডই বৰ্ণনা কৰা ধৰণেই ইয়াত উল্লেখ কৰা হ'ল—

ক. জন্মগত বা সহজাত (Innate differences): শাৰীৰিক গঠন আৰু প্ৰজনন প্ৰক্ৰিয়া যিহেতু ভিন্ন, সেয়ে ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভাব প্ৰকাশ কৰাৰ ধৰণো পৃথক। আকৌ, ল'ৰা-ছোৱালীৰ কণ্ঠস্বৰো পৃথক। এই পাৰ্থক্য কথা-বতৰাৰ উপৰি ভাব-ভঙ্গী, আচৰণ, শাৰীৰিক ভাষাৰ (অঙ্গ ভাষা) প্ৰকাশো বেলেগ।

খ. ব্যক্তিত্বগত তাৰতম্য (Differences in personality): ক্ৰমশঃ ভাঙৰ হৈ অহাৰ লগে লগে হৰমেনগত পাৰ্থক্যই ল'ৰা-ছোৱালীৰ শাৰীৰিক অৱয়ব পৰিৱৰ্তনৰ লগতে ব্যক্তিত্ব তথা মানসিকতাবো কিছু পৰিৱৰ্তন কৰে বুলি কোনো কোনো সমাজতাত্বিকে ভাবে। অৱশ্যে, এইটো প্ৰামাণিক সত্য নহয়।

গ. সাংস্কৃতিক বিস্তাৰ (Cultural elaboration): সাংস্কৃতিক প্ৰভাৱৰ ফলত ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাজত ভালেখিনি পাৰ্থক্য লক্ষ্য কৰা যায়।

ঘ. জৈৱিক পাৰ্থক্যানুযায়ী শ্ৰমবিভাগ (Division of labour by sex): বৰ্তমান সময়ত পুৰুষৰ সমানেই নাৰী সকলো দিশতে আগবাঢ়ি গৈছে যদিও শ্ৰমৰ বিভাজন কিন্তু একেবাবে শেষ হৈ যোৱা নাই। ঘৰৰ কাম-কাজ এতিয়াও মহিলায়ে কৰে। ঘৰৰ বাহিৰৰ কাম-কাজৰ ক্ষেত্ৰত পুৰুষৰ প্ৰাধান্য বেছি। নাৰ্ছ, প্ৰাইভেট ছেক্ৰেটাৰী আদি কেৱল মহিলাৰ পেছা হৈয়েই আছে। ৰাজমিস্ত্ৰী, কাঠমিস্ত্ৰী, মেকানিক, ড্ৰাইভাৰ আদি প্ৰধানকৈ পুৰুষৰ পেছা।

ঙ. পুৰুষ প্ৰাধান্য (Male-domination): আমাৰ পুৰুষপ্ৰধান সমাজ বাৰংবাৰ মহিলাৰ কথা-বতৰাত বহু সময়ত অনিশ্চয়তা বা শিথিলতা লক্ষ্য কৰা যায়।

চ. সামাজিক মূল্যবোধৰ তাৰতম্য: সামাজিক পৰিৱেশে পুৰুষ-নাৰীৰ সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৬০ ॥

মাজত পৃথক মূল্যবোধৰ সৃষ্টি কৰে। পুৰুষ-প্ৰধান সমাজ-ব্যৱস্থাৰ প্ৰভাৱে এই মূল্যবোধৰ তাৰতম্য সৃষ্টিত সহায় কৰে।

কৃষিভিত্তিক অসমীয়া সমাজখনত নাৰীৰ কাৰ্য ঘৰখনৰ প্ৰতিপালন আৰু ল'ৰা-ছোৱালী ডাঙৰ কৰা। বেলেগ এখন ঘৰৰ পৰা আহি বোৱাৰী হিচাপে আন এখন ঘৰৰ দায়িত্ব কান্ধ পাতি লোৱাৰে পৰা আৰম্ভ হয় এখন নতুন জগত, নতুন সম্বন্ধ। স্বামী, শহুৰ-শাহু, দেওৰ-ননদ, মাকৰ ভূমিকা আদি। অসমীয়া গ্ৰাম্য সমাজ এখনত বোৱাৰীগৰাকীয়ে প্ৰত্যেকৰ লগতে সুকীয়া সুকীয়া ব্যৱহাৰে আপডাল কৰিব লাগে। এনে সুকীয়া ব্যৱহাৰত ভাষাৰ ব্যৱহাৰো সুকীয়া হয়। সন্তানৰ লগত মাকৰ কথা-বতৰা নিতান্তই সুকীয়া আৰু বয়সানুযায়ী ভিন্ন হয়। দুমহীয়া বা তিনিমহীয়া সন্তানৰ নিচুকাওঁতে মাকৰ বাক-ব্যৱহাৰ সুকীয়া হয়। পাঁচমহীয়া-ছমহীয়া শিশুৰ লগত মাকৰ কথা সুকীয়া— সহজ-সৰল শব্দ, চুটি চুটি বাক্য। আকৌ, ছয়-সাতবছৰীয়া ল'ৰা-ছোৱালীক মৰম মিহলি ধমক, অভিমান— সকলো সুকীয়া।

শিশুৰ পৰা শহুৰ-শাহুলৈ কথা পৰিৱৰ্তন হ'লে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ সুকীয়া ৰূপ এটা ওলায়। শহুৰ-শাহুৰ লগত ভাব বিনিময় কৰোঁতে সন্ত্ৰম, বিনয়ৰ বাক-ব্যৱহাৰ। বিপৰীতে ননদ, দেওৰৰ লগত বন্ধুত্বসুলভ বা কৰ্তৃত্ব। স্বামীৰ লগত সেইদৰে কৰ্তৃত্ব, মৰম, ঠেঁহ-পেচ— ভিন্ন দায়িত্ব পালন কৰোঁতে নাৰীৰ ভাষা-ব্যৱহাৰত পৰিৱৰ্তন স্বাভাৱিক হ'ব।

জনজাতীয় প্ৰভাৱেৰে পৰিপুষ্ট অসমীয়া সমাজখনত নাৰী যদিও পুৰুষৰ দ্বাৰা অৱদমিত আছিল, ভাৰতৰ অন্যান্য ঠাইৰ তুলনাত কিন্তু অসমীয়া নাৰীৰ স্থান যথেষ্ট উচ্চ। পুৰুষসকলেও নাৰীৰ পৰা কোনো কোনো পৰামৰ্শ বিচাৰিছিল— পুৰুষতাত্ত্বিক সমাজখনে নাৰীৰ পৰা আশা কৰিছিল সুকীয়া ব্যৱহাৰ, সুকীয়া আচৰণ। নাৰীয়ে পৰম্পৰাগত আচাৰ-আচৰণৰ মাজেদি সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য বহন কৰাতো বিচাৰিছিল। ধৰ্মীয় কাৰ্যৰ প্ৰতি নাৰীৰ আছিল ঐকান্তিক বিশ্বাস। ঘৰখনৰ দায়িত্ব, ল'ৰা-ছোৱালীৰ প্ৰতিপালন, স্বামীৰ সাহচৰ্য আদিৰ বাবে ভগৱানৰ আশিস বিচাৰিছিল।

পুৰুষতাত্ত্বিক সমাজখনে নাৰীৰ পৰা আশা কৰিছিল তথাকথিত ভাৰতীয় নাৰীৰ প্ৰতিচ্ছবিখন। সেয়ে নাৰীৰ বাবে কিছুমান লক্ষণ নিৰ্দেশ কৰি দিছিল।

‘অর্থস্য সংগ্রহে চৈনাং ব্যয়ে চৈব নিয়োজয়েৎ।

শৌচে ধৰ্মেহ্নপক্ত্যাঞ্চ পাৰিণ্যহাস্য ব্ৰহ্মপে।।’

(ভাবার্থ- স্ত্রীক সৎ পথেৰে বক্ষা কৰাৰ উপায় হ’ল— ধনৰ আয়-ব্যয়ৰ হিচাপ ৰখা কাৰ্যত আৰু বস্ত্ৰৰ শুদ্ধতা বক্ষা কাৰ্যত (যেনে— বন্ধা-বঢ়া, বাচন-বৰ্তন চাফ-চিকুণকৈ ৰখা, বিছনা-পত্ৰ ঠিক-ঠাককৈ ৰখা আদিত) স্ত্রীক সকলো সময়তে নিয়োজিত কৰি ৰাখিব লাগে।)

এই নিৰ্দেশনাৰ বিপৰীতে গ’লেই নাৰীক দমনৰ বাবে বা সঠিক পথলৈ ধূৰাই আনবিলৈ শাৰীৰিক অত্যাচাৰৰ নিৰ্দেশো দিছে। (....., তিবোতা ভাল কৰে কিলে।’)

পুৰুষ প্ৰধান সমাজ-ব্যৱস্থাত ল’ৰাৰ গুৰুত্ব আছিল সবাতোকৈ বেছি। আনকি পুত্ৰ সন্তান জন্ম দিব নোৱৰা মহিলাক স্বামীয়ে ইচ্ছা কৰিলে ত্যাগ কৰিব পাৰে।

“ৰক্ষ্যাষ্টমেহধিবেদ্যাদ্বে দশমে তু মৃতপ্ৰজা।

একাদশে স্ত্ৰীজননী সদ্যস্তুপ্ৰিয়বাদিনী।।” ৮১

(ভাবার্থ— সন্তানহীনা স্ত্রীক আঠবছৰৰ পিছত, সন্তান মৃত হোৱা স্ত্রীক দহ বছৰৰ পিছত, কেৱল কন্যা সন্তান জন্ম দিয়া স্ত্রীক এঘাৰ বছৰৰ পিছত আৰু অপ্ৰিয়বাদিনী স্ত্রীক লগে লগে ত্যাগ কৰি পুনৰ বিবাহ কৰিব পাৰে। মনু সংহিতা)

ইয়াৰ আঁৰত আৰ্থ-সামাজিক আৰু মনোবৈজ্ঞানিক কাৰণো আছে। ল’ৰা পাছলৈ উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াৰ লগত জড়িত হৈ পৰিব আৰু বৃদ্ধাৱস্থাত প্ৰতিপালন কৰিব। ল’ৰা হ’ব তেওঁৰ স্থাৱৰ-অস্থাৱৰ সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰী। মনোবৈজ্ঞানিক কাৰণটো হ’ল— বংশ বৃদ্ধি, ল’ৰাই তেওঁলোকৰ বংশক আগবঢ়াই লৈ যাব। ছোৱালীক এই পৰম্পৰাৰ পৰা আঁতৰাই ৰখা হৈছিল। কিয়নো, ছোৱালীক সম্প্ৰদান কৰি আন এখন ঘৰলৈ উলিয়াই দিয়া হয়। ল’ৰা-ছোৱালীৰ বিয়া-বাৰু প্ৰসঙ্গত হোৱা কথা-বতৰায়ো এই কথা স্পষ্ট কৰে। যেনে— ‘ল’ৰাটোৰ বিয়াখন পাতিব লাগে।’

কিন্তু, ছোৱালীৰ বিয়া নাপাতে। ছোৱালীজনী উলিয়াইহে দিয়ে।

‘ছোৱালীজনী উলিয়াই দিব লাগে।’

সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ৬২।।

বিয়াৰ পাছত ছোৱালীৰ পিতৃৰ ঘৰখনত অধিকাৰ নাই। আনকি পিতৃ-মাতৃৰ মৃত্যুত পুত্ৰই যি ধৰণৰ নিয়ম-নীতি পালন কৰিব লাগে, ছোৱালীয়ে অৰ্থাৎ পুত্ৰীয়ে সেই ধৰণৰ নিয়ম-নীতিও পালন কৰিব নালাগে। বিবাহিত মহিলাৰ স্বামী আৰু ল’ৰা-ছোৱালীৰ প্ৰতিয়েই দায়িত্ব যেন সৰ্বাধিক।

■ ভাষা আৰু লিঙ্গবাদ (Language and Sexism)

লিঙ্গবাদনো কি? লিঙ্গবাদ ভাষাৰ জৰিয়তে কেনেকৈ প্ৰকাশ পায়? উত্তৰত ক’ব পাৰি এনেকৈ—

এনে আচৰণ বা ব্যৱহাৰ বা বক্তব্য বা শাৰীৰিক ভাষা, যাৰ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা নাৰীক প্ৰত্যক্ষ অথবা পৰোক্ষভাৱে আঘাত কৰা হয়, অথবা নাৰীৰ বিয়োগাত্মক, যেনে— দুৰ্বল, পুৰুষতকৈ হীন ইত্যাদি দিশসমূহক আধাৰ কৰি বক্তব্য বা আচৰণ প্ৰকাশ কৰা হয়। নাৰী-পুৰুষৰ এনে ভেদ সূচিত বক্তব্যকে লিঙ্গবাদ বোলা হয়। বক্তাৰ এনে লিঙ্গবাদী বক্তব্যই তদানীন্তন সমাজখনকে দৰাচলতে ব্যক্ত কৰে। প্ৰচলিত সমাজ-ব্যৱস্থাত বা বক্তাৰ মনত নাৰীৰ মৰ্যাদা কেনে সেয়া লিঙ্গবাদী বক্তব্যই প্ৰকাশ কৰে।

নাৰীবাদী আন্দোলনৰ প্ৰবক্তাসকলে ভাষাৰ মাজেদি প্ৰকাশ হোৱা এনে বক্তব্য ব্যৱহাৰৰ বিৰোধিতা কৰাৰ লগতে নাৰী-পুৰুষৰ মাজত থকা সামাজিক ব্যৱধানকো নাইকিয়া কৰিবৰ চেষ্টা কৰি আহিছে। লিঙ্গবাদ এক নতুন বিষয়। ইংৰাজী sexism শব্দটোৰ প্ৰথম ব্যৱহাৰ পোৱা গৈছে ১৯৬৮ চনত (Webster Dictionary)। নাৰীবাদী আলোচক Vetterling Braggin-ৰ মতে লিঙ্গবাদ হ’ল—

‘Sexism was defined as language which discriminated against women by representing them negatively or which seemed to implicit assume that activities primarily associated with women were necessarily trivial.’

নাৰীবাদী আলোচকসকলে লিঙ্গবাদী ভাষা প্ৰয়োগৰ বিৰোধিতা কৰি

সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ৬৩।।

আহিছে। সকলো ভাষাতেই এনে কেতবোৰ ৰূপ আছে, যিবোৰ নাৰীৰ বাবে অপমানসূচক আৰু এনে কেতবোৰ ৰূপ আছে যিবোৰে লিঙ্গৰ ধাৰণাক স্পষ্ট কৰে। লিঙ্গৰ ভিত্তিত শ্ৰমৰ মূল্য নিৰ্ধাৰণৰ কথা এই প্ৰসঙ্গত ক'ব পাৰি। পুৰুষ শ্ৰমিক এজনে তেওঁ কৰা শ্ৰমৰ বিনিময়ত যি মজুৰি পায়, এগৰাকী নাৰীয়ে কিন্তু সম মজুৰি নাপায়। ল'ন টেনিছৰ গ্লেণ্ড শ্ৰাম কেইখনৰ পুৰুষ-মহিলাৰ ছিঙ্গলছৰ প্ৰাইজমানী একে সমান নহয়। অৱশ্যে আমেৰিকান অ'পেনত পুৰুষ-মহিলাৰ প্ৰাইজমানী সমান কৰা হৈছে।

শব্দৰ প্ৰয়োগৰ ধৰণৰ মাজত লিঙ্গবাদ প্ৰকাশ হ'ব পাৰে। যেনে— 'মই মতা মানুহ হওঁ যদি অমুক কামটো কৰিমই।' ওপৰে ওপৰে চালে এই বাক্যটোত অমার্জিত শব্দ একো নাই। কিন্তু, 'মতা মানুহ' শব্দৰ প্ৰয়োগে লিঙ্গবাদ স্পষ্ট কৰি তুলিছে। 'মাইকী মানুহ'ক ইয়াত অবাবতে আঘাত কৰা হৈছে। অৰ্থাৎ, কামটো কৰিব নোৱাৰে যদি তেওঁ হ'ব মাইকী মানুহ, দুৰ্বল। ইয়াতেই নাৰী-পুৰুষৰ শাৰীৰিক বা দৈহিক গঠন, বা শক্তিৰ প্ৰসঙ্গটো টানি জৈৱিকভাৱে থকা পাৰ্থক্যক স্পষ্ট কৰা হৈছে বা মানসিকভাৱেও নাৰীক দুৰ্বল বুলিব খোজা হৈছে। 'মই মতা মানুহ হয় যদি.....' জাতীয় বাক্যাংশৰ মাজত প্ৰকাশ পায় পুৰুষালি। সেইদৰে 'মাইকী নেকি?' জাতীয় বাক্য বা বাক্যাংশেৰে নাৰী যে দুৰ্বল বা লেছকা সেই কথা ক'বলৈ বিচৰা হয়। এনেধৰণৰ প্ৰয়োগ প্ৰায় ভাষাতেই লক্ষ্য কৰা যায়। ইয়াৰ অৰ্থ এইটোৱে যে সকলো ভাষাৰ মাজেদি লিঙ্গবাদ সচেতনভাৱেই হওক বা অসচেতনভাৱেই হওক প্ৰকাশ পায়।

অসমীয়া ভাষাত লিঙ্গবাদী ৰূপনো কেনেকৈ প্ৰকাশ পাইছে সেয়া বিচাৰ কৰি চাব পাৰি—

ভাষাৰ ব্যাকৰণিক দিশলৈ লক্ষ্য কৰিলে আমি প্ৰথমেই ক'ব লাগিব অসমীয়া ভাষাত লিঙ্গ ব্যৱহাৰৰ কথা। অসমীয়াত প্ৰাণীবাচক শব্দৰহে লিঙ্গভেদ কৰা হয় যদিও সংস্কৃত ভাষাৰ আৰ্হিত কেতবোৰ শব্দৰ পুংলিঙ্গ-স্ত্ৰীলিঙ্গ ৰূপৰ প্ৰচলন আছে। যেনে—

সভাপতি— সভানেত্ৰী
অধ্যক্ষ — অধ্যক্ষা
নায়ক — নায়িকা

বিপৰীতে, 'ৰাষ্ট্ৰপতি' শব্দটো কেতিয়াও পৰিৱৰ্তন কৰা নহ'ল। নাৰীবাদী আলোচকসকলে এনেবোৰ ৰূপ লিঙ্গনিৰপেক্ষ ৰূপ হিচাপে প্ৰয়োগ হোৱাটো বাঞ্ছা কৰে, যাতে লিঙ্গভিত্তিক পাৰ্থক্যহীনতাৰ জৰিয়তে সমাজত নাৰী-পুৰুষৰ সমতা ৰক্ষা কৰা হয়।

'মহিলা', 'মাইকী' আদি শব্দ ব্যৱহাৰ জৰিয়তেও লিঙ্গবাদ প্ৰকাশ পায়। 'অ' মাইকী মানুহ!' এনে বাক্যত লুকাই থাকে বিদ্ৰূপ।

বৰ্তমান সময়ত লিখিত ৰূপৰ ইংৰাজী ভাষাত যথেষ্ট সতৰ্কতা অৱলম্বন কৰা হয়। লিঙ্গ প্ৰকাশক শব্দক বৰ্জন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। বিপৰীতে, লিঙ্গনিৰপেক্ষ ৰূপ ব্যৱহাৰৰ প্ৰতি অধিক আগ্ৰহী। যেনে— actress নিলিখি অত্যন্ত প্ৰয়োজন হ'লে Male actor – Female actor ধৰণেহে লিখা হয়। তৃতীয় পুৰুষৰ ৰূপৰ ক্ষেত্ৰত ইংৰাজীত লিঙ্গনিৰপেক্ষ ৰূপ বুজাবলৈও he ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। বৰ্তমানে কিন্তু s/he ধৰণে লিখিবলৈ লৈছে।

অসমীয়া ভাষাত ডাকৰ বচন, প্ৰবাদ প্ৰবচন, ফকৰা যোজনা আদিত লিঙ্গবাদী ৰূপ স্পষ্ট ৰূপত প্ৰতিফলিত হৈ আছে (যেনে—'লাউ যিমনে ডাঙৰ নহওক পাতৰ তলত', তিৰী মিৰি ভাটো কেগা, এই তিনিওৰে সঁজাত নোপোৱা।' আদি)। অসমীয়া ভাষাত নিৰ্দিষ্টতাৰাচক প্ৰত্যয় প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰতো লিঙ্গবাদ স্পষ্ট ৰূপত ফুটি উঠে। অসমীয়া ভাষাত 'জন' প্ৰত্যয় পুৰুষৰ ক্ষেত্ৰত আৰু '-টো' প্ৰত্যয় জস্তৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। '-টো' প্ৰত্যয়টো তুচ্ছাৰ্থত মানুহৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ হ'লেও জস্তৰ ক্ষেত্ৰত কিন্তু 'জন' কেতিয়াও প্ৰয়োগ নহয়। বিপৰীতে, স্ত্ৰীলিঙ্গৰ অৰ্থত নাৰী আৰু জস্ত উভয়ৰে ক্ষেত্ৰত '-জনী' প্ৰত্যয় ব্যৱহাৰ কৰা হয়। '-জনী' ৰূপটো আকৌ মান্যার্থক নহয়, যিদৰে জন মান্যার্থক। নাৰীৰ ক্ষেত্ৰত নিৰ্দিষ্টতাৰাচক মান্যার্থ প্ৰত্যয় নাই। 'গৰাকী' ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি যদিও ই লিঙ্গ নিৰপেক্ষ ৰূপহে।

	মানুহৰ ক্ষেত্ৰত (মান্যার্থ/তুচ্ছাৰ্থ)	জস্তৰ ক্ষেত্ৰত
পুংলিঙ্গ	মানুহজন / মানুহটো	গৰুটো
স্ত্ৰীলিঙ্গ	মানুহজনী	গৰুজনী

এনে লিঙ্গবাদী ৰূপে অসমীয়া সমাজত নাৰী যে অৱদমিত বা পুৰুষপ্ৰধান সমাজত নাৰীক যে অৱদমিত কৰিবলৈ বিচৰা হয়, সেই কথা প্ৰকাশ কৰে। লোক-সাহিত্যসমূহতো এনে লিঙ্গবাদ প্ৰকাশক ৰূপ অজস্ৰ। সিবোৰৰ এতিয়াও অধ্যয়ন হোৱা নাই। লোক-সাহিত্যসমূহত নাৰীৰ প্ৰসঙ্গত বোৱা-কটা, ঘৰ চঙালা, ৰন্ধা-বঢ়া আদিৰ কথা উল্লেখ কৰা হয়। ইয়ে তদাত্মীক সমাজ-ব্যৱস্থাত নাৰীৰ কাৰ্য, সীমাবদ্ধতা, অৱদমিত অৱস্থাৰ কথা দাঙি ধৰে। শাৰীৰিক পাৰ্থক্যৰ দোহাই দি নাৰীক সম্পদ উৎপাদনৰ অযোগ্য বুলি আঁতৰাই ৰখা হৈছিল। কেৱল সন্তান জন্ম দিয়া, ঘৰখন প্ৰতিপালন কৰা আদি কামত ব্যৱহাৰ কৰি সম্পদ আহৰণৰ ব্যৱস্থাটোৰ পৰা নিলগাই ৰখা হ'ল। এনে ব্যৱস্থাৰ পৰিণতিতেই নাৰীৰ অধিকাৰ সীমিত হৈ পৰিছিল। পাছলৈ প্ৰচলিত ব্যৱস্থাটোত অভ্যস্ত হৈ নাৰীও অংশীদাৰ হৈ পৰিল। সেয়ে কেতবোৰ লিঙ্গবাদ প্ৰকাশক ৰূপ পুৰুষ-মহিলা উভয়ে ব্যৱহাৰ কৰে।

আনকি, লিখিত সাহিত্যসমূহতো এনে লিঙ্গবাদ স্পষ্ট ৰূপত প্ৰকাশ পাইছে। কোনো কোনো লেখকৰ ৰচনাত প্ৰচলিত ব্যৱস্থাটোৰ বিৰোধ কৰোঁতে এই ৰূপ চিত্ৰিত হৈছে। আনহাতে, কোনো কোনো লেখকৰ ৰচনাত প্ৰচলিত সমাজ-ব্যৱস্থাত দাঙি ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰোঁতে বা কেতিয়াবা লেখকৰ অসচেতনতাৰ ফলস্বৰূপেও লিঙ্গবাদ প্ৰকাশ পাইছে।

অসমীয়া ভাষাত, সাহিত্যত প্ৰত্যক্ষ অথবা পৰোক্ষভাৱে অজস্ৰ লিঙ্গবাদৰ ধাৰণা প্ৰকাশক ৰূপ প্ৰকট হৈ আছে। এনেবোৰ দিশৰ গৱেষণাৰ বাবে এখন বহল পথাৰ এতিয়াও অনাদৃত হৈ পৰি আছে। ❧

ভাষিক যোগাযোগ (Language Contact)

ভাষিক যোগাযোগ বৰ্তমান পৃথিৱীৰ এটা স্বাভাৱিক পৰিঘটনা। বৰ্তমানৰ মুক্ত অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা, বৈদ্যুতিন মাধ্যমৰ জনপ্ৰিয়তাই ভাষিক যোগাযোগক গুৰুত্বপূৰ্ণ অধ্যয়নৰ বিষয় কৰি তুলিছে। ভাষিক যোগাযোগৰ লগতে অৱশ্যে সাংস্কৃতিক সংমিশ্ৰণৰ কথাও ক'ব লাগিব। দুয়োটা বিষয় একেটা মুদ্ৰাৰে ইপিঠি সিপিঠিৰ দৰে। ভাষিক যোগাযোগৰ ফলত সামাজিক গোষ্ঠীসমূহৰ মাজত হোৱা পাৰস্পৰিক প্ৰভাৱ আৰু এই প্ৰভাৱৰ ফলত সামাজিক-সাংস্কৃতিক-ভাষিক পৰিৱৰ্তন সমাজভাষাবিজ্ঞানীসকলৰ কাৰণে আকৰ্ষণৰ বিষয়। কোনো এটা সংখ্যালঘু ভাষিক সম্প্ৰদায়ৰ লগত সেই অঞ্চলৰ দমনীয় ভাষিক সম্প্ৰদায়টোৰ মাজত ভাষিক যোগাযোগ ঘটি সংখ্যালঘু সম্প্ৰদায়টো দ্বিভাষিক হৈ পৰিব পাৰে, ক্ৰমাৎ সংখ্যালঘু সম্প্ৰদায়টোৱে ভাষা পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়াত অংশ গ্ৰহণ কৰি স্বসম্প্ৰদায়ৰ ভাষাক অৱহেলিত কৰি বিপন্ন ভাষালৈ পৰিণত কৰিব পাৰে। আনকি, কোনো ৰাষ্ট্ৰীয় নাইবা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ভাষাৰ প্ৰভাৱতো ভাষাগোষ্ঠী একোটা দ্বিভাষিক হৈ পৰিব পাৰে, স্বসম্প্ৰদায়ৰ ভাষাটো ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ এৰি কোনো ৰাষ্ট্ৰীয় বা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ভাষাকো প্ৰথম ভাষা হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। এনে পৰিস্থিতিত ক্ষুদ্ৰ ভাষা একোটা বিপন্ন হৈ পৰিব পাৰে বা ভাষাটো অৱহেলিত হৈ মৃত্যুমুখতো পৰিব পাৰে। কেতিয়াবা পিজিনাইজেশ্বন বা সৰলীকৰণৰ জৰিয়তে নতুন ভাষা একোটাৰো জন্ম হ'ব পাৰে। ভাষাৰ জন্ম-মৃত্যু ভাষিক যোগাযোগৰ ফল। ভাষিক যোগাযোগৰ ফলতেই ব্যক্তি বা দল বা সমূহ একোটা দ্বিভাষিক বা বহুভাষিক হৈ পৰিব পাৰে। অসমৰ ভাষিক পৰিস্থিতি সাধাৰণতে দ্বিভাষিক। চৰকাৰী ভাষা বা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ভাষা বা দমনীয় ভাষা একোটাৰ জৰিয়তে ভাষিক গোষ্ঠী বা ব্যক্তি বহুভাষিক হৈ

পৰাটো স্বাভাৱিক। এনে অৱস্থাত কেতিয়াবা ডাইপ্ল'ম'ছিক পৰিস্থিতিৰো সৃষ্টি হ'ব পাৰে।

ভাষিক যোগাযোগৰ আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ হ'ল— ভাষা সঞ্চৰণ আৰু ভাষা মিশ্ৰণ। দ্বিভাষিক বা বহুভাষিক পৰিস্থিতিত সাধাৰণতে ভাষা সঞ্চৰণ লক্ষ্য কৰা যায়। আনহাতে, ভাষিক বা সাংস্কৃতিক যোগাযোগৰ ফলশ্ৰুতিত ভাষা মিশ্ৰণ লক্ষ্য কৰা যায়। প্ৰয়োজন পূৰ্তি বা মৰ্যাদা আহৰণৰ কাৰণতে ভাষাৰ মাজত মিশ্ৰণ লক্ষ্য কৰা যায়। ▶▶

দ্বিভাষিকতা

সাধাৰণভাৱে, কোনো ব্যক্তি বা দল বা সমূহে এটাতকৈ বেছি ভাষা ব্যৱহাৰ কৰাৰ দক্ষতাকেই দ্বিভাষিকতা বুলি কোৱা হয়। কিন্তু, ই এটা আপেক্ষিক ধাৰণাহে। কিয়নো দক্ষতাৰ প্ৰসঙ্গটোও আপেক্ষিক। বক্তা এগৰাকী দুয়োটা ভাষাত কিমান দক্ষ হ'ব লাগিব, তাৰ কোনো স্পষ্ট সীমাৰেখা নাই। যদিও কোৱা হৈছে, এজন ব্যক্তিয়ে যেতিয়া সমানে এটাতকৈ বেছি ভাষা বুজিব, পঢ়িব, লিখিব আৰু ক'ব পাৰে তেতিয়াই তেওঁক দ্বিভাষিক বোলা হয়। এই চাৰিওটা দিশক দুটা মাত্ৰত সংগঠিত কৰিব পাৰি— গ্ৰহণ আৰু উৎপাদনৰ দক্ষতা; শুদ্ধকৈ ক'ব, পঢ়িব আৰু লিখিব পৰা।

শুদ্ধকৈ ক'ব,

পঢ়িব, লিখিব পৰা;

গ্ৰহণ দক্ষতা —

শুনা;

পঢ়া;

উৎপাদনৰ দক্ষতা—

কোৱা;

লিখা।

কোনো ব্যক্তিয়ে হয়তো প্ৰথম ভাষাৰ দৰে দ্বিতীয় ভাষাৰ জৰিয়তেও দক্ষতাৰে মৌখিক ভাৱ বিনিময় কৰিব পাৰে, কিন্তু লিখিব, পঢ়িব নোৱাৰে। আন কোনোৱে হয়তো বুজি পায়, ক'ব নোৱাৰে। আকৌ, কোনোৱে পঢ়িব লিখিব পাৰে, কিন্তু ক'ব নোৱাৰে। এনে অৱস্থাত কোনটো পৰ্যায়লৈকে এজন ব্যক্তিক

দ্বিভাষিক বুলি কোৱা হ'ব তাৰ সদৃশৰ পোৱা নাযায়।

ভাষাবিজ্ঞানীসকলে দ্বিভাষিকতাৰ সংজ্ঞা দিবৰ যত্ন কৰিছে; যেনে—
ব্লুমফিল্ড (Bloomfield, 1933:56) দ্বিভাষিকতাৰ সংজ্ঞা নিৰ্ণয় কৰিছে এনেদৰে—

'Native-like control of two languages'

বিপৰীতে, মেকীৰ (Mackey, 1962:52) সংজ্ঞা এনেধৰণৰ—

'the ability to use more than one language.'

উইনৰিখৰ (Weinreich, 1953) মতে দ্বিভাষিকতাৰ সংজ্ঞা হ'ল—

'the practice of alternately using two languages.'

হজেনে দ্বিভাষিকতাৰ সংজ্ঞা দিবলৈ গৈ কৈছে যে দ্বিভাষিক ব্যক্তি এজনৰ এটা ভাষাত দক্ষতা থাকিব লাগিব আৰু আনটো ভাষাত অৰ্থপূৰ্ণ বাক্য সৃষ্টি কৰিব পাৰিলেই হ'ল। (Haugen, E. 1953)

Dicbold (1964)-এ প্ৰাথমিক স্তৰত দুটা ভাষাৰ সম্পৰ্ক নিৰ্দেশ কৰিবলৈ 'incipient Bilingualism' অৰ্থাৎ প্ৰাথমিক দ্বিভাষিকতা শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছে। তেওঁ কৈছে যে এজন ব্যক্তিয়ে সম্পূৰ্ণভাৱে ভাষা এটাত উৎপাদন সক্ষম বাক্য সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰিলেও বুজাত অসুবিধা নহবও পাৰে। এক ন্যূনতম মাত্ৰালৈকে এনে ব্যক্তিকো দ্বিভাষিক বুলিব পাৰি। হকেটে এনে পৰিস্থিতি বুজাবলৈ অৰ্ধ-দ্বিভাষিকতা (semibilingualism) শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছে।

Mackey (1967:555)-এ দ্বিভাষিকতাৰ বাবে চাৰিটা বিশেষ পৰিঘটনা উল্লেখযোগ্য বুলি কৈছে। সেইকেইটা হ'ল— মাত্ৰা (*degree*), কাৰ্য (*function*), বিকল্পকৰণ (*alternation*), সমাবোপণ (*interference*)। তেওঁ কৈছে যে দ্বিভাষিকতাৰ মাত্ৰাৰ প্ৰশ্নটো দক্ষতাৰ লগত জড়িত। দ্বিভাষিক ব্যক্তিজনে ভাষা দুটা কিমান ভালদৰে জানে? কাৰ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এজন দ্বিভাষিক বঙাই ভাষা ব্যৱহাৰ কৰে, আৰু ব্যক্তিৰ সম্পূৰ্ণ অভিব্যক্তিত তাৰ বেলেগ বেলেগ ভূমিকা আছে। বিকল্পকৰণে সুবিধা দিয়ে কাক, কেনেধৰণৰ ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিব আৰু সমাবোপণে কাক আঁতৰাই ৰাখিব বা অংশীদাৰ কৰিব, তাক নিৰ্ণয় কৰে।

দ্বিভাষিকতা কেৱল ব্যক্তিৰ পৰ্যায়তে সীমাবদ্ধ নহয়, সমাজ বা সমূহ বা দলৰ ক্ষেত্ৰতো দ্বিভাষিকতা লক্ষ্য কৰা যায়। সেয়ে কলিন বেকাৰে কৈছে—

'Bilingualism at the individual level is half of the

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৭০ ॥

story. The other essential half is to analyze how groups of language speakers behave and change.' (p-43, 2001)

বহুতে ভাষাবহুল দেশ এখনক আৰ্থ-সামাজিক দিশৰ পৰা অসুবিধাজনক বুলি ভাবে যদিও বাস্তৱক্ষেত্ৰত কথাটো শুদ্ধ নহয়। ভাষা যিহেতু নৃসাংস্কৃতিক অভিব্যক্তি, সেয়ে ভাষাবহুল দেশ এখন সাংস্কৃতিকভাৱে বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ হয়। পৰিৱেশ আৰু পৰিস্থিতি অনুযায়ী ভাষা-ব্যৱহাৰো সুকীয়া সুকীয়া হয়। অৰ্থাৎ, বহুভাষিক সমাজ একোখনত ভাষাৰ ভূমিকা ভিন্ ভিন স্থান অনুযায়ী নিৰ্ণিত হৈ থাকে। কোনোবাটো ভাষা অনানুষ্ঠানিক ৰূপত ঘৰত, বন্ধুবৰ্গৰ মাজত ব্যৱহৃত হয়; আৰু কোনোবাটো ভাষা আনুষ্ঠানিক, শিক্ষা, কৰ্মক্ষেত্ৰ বা চৰকাৰী কাম-কাজত ব্যৱহৃত হয়। এটা উদাহৰণৰ সৈতে কথাটো পৰিষ্কাৰ কৰিব পাৰি— অসমৰ এজন মিচিং জনগোষ্ঠীৰ লোকে ঘৰত বা স্ব-জনগোষ্ঠীৰ মানুহৰ লগত মিচিং ভাষাত কথা পাতিব। কিন্তু, এজন বড়ো জনগোষ্ঠীৰ মানুহৰ লগত কথা পাতিবলৈ অসমীয়া ব্যৱহাৰ কৰিব। চৰকাৰী কাম-কাজত অসমীয়া আৰু ইংৰাজী ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। অসমৰ এজন জনজাতীয় লোকৰ ভাষিক সক্ষমতা এনেধৰণৰ হ'ব পাৰে— প্ৰথম ভাষা—স্বসম্প্ৰদায়ৰ ভাষা; দ্বিতীয়— স্থানীয় ভাষা অসমীয়া, আৰু শিক্ষা গ্ৰহণৰ জৰিয়তে হিন্দী আৰু ইংৰাজী দ্বিতীয় ভাষা হিচাপে আয়ত্ত কৰি বহুভাষিক হৈ পৰিব পাৰে।

❖ দ্বিভাষিকতা আৰু বহুভাষিকতা

দুটাতকৈ বেছি ভাষা ব্যৱহাৰ কৰা লোকৰ ক্ষেত্ৰটো কেতিয়াবা দ্বিভাষিকতা শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। অৱশ্যে দুটাতকৈ বেছি ভাষা ব্যৱহাৰ কৰা বুজাবলৈ, অৰ্থাৎ তিনিটা ভাষা ব্যৱহাৰ কৰা বুজাবলৈ ত্ৰিভাষিকতা (Trilingual) আৰু চাৰিটা ভাষা ব্যৱহাৰ কৰা বুজাবলৈ চতুৰ্ভাষিক (quadrilingual) শব্দ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। আকৌ, একে সময়তে দুটা বা ততোধিক ভাষা-ব্যৱহাৰ বুজাবলৈ বহুভাষিক (multilingual or pluriolingual) শব্দটোৰো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। দ্বিভাষিকতা আৰু বহুভাষিকতা সমার্থক যেন লাগিলেও দুয়োটাৰে 'প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰ' সামান্য সুকীয়া। সাধাৰণতে, ব্যক্তি এজন ত্ৰিভাষিক বা চতুৰ্ভাষিক হ'লেও দ্বিভাষিক শব্দটোৱেই ব্যৱহাৰ কৰা হয়। অৰ্থাৎ, ভাষাবিজ্ঞানীসকলে ব্যক্তিৰ পৰ্যায়ত 'দ্বিভাষিকতা' শব্দটো

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৭১ ॥

ব্যৱহাৰ কৰে আৰু সমাজৰ ক্ষেত্ৰত 'বহুভাষিকতা' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

পিটাৰ ট্ৰাভগিলে *A Glossary of Sociolinguistics* গ্ৰন্থত কৈছে—

"In the usage of some writers, bilingualism refers only to individuals who have native command of more than one language. Other writers use the term to refer to any speaker who has a reasonable degree of competence in a language other than their mother tongue. Sociolinguists are agreed that bilingualism is so widespread in the world who are bilingual, at least in the second sense, than there are monolinguals. Many sociolinguistics use the term 'bilingualism' to refer to individuals, even if they are trilingual, quardrilingual, etc. and reserve the term multilingualism for nations or societies, even if only two languages are involved." (p-15)

ব্যক্তিৰ পৰ্যায়ত হোৱা দ্বিভাষিকতাক ব্যক্তিগত দ্বিভাষিকতা (Individual bilingualism) আৰু সম্প্ৰদায় বা দল বা গোট বা সমাজ একোখন যদি দ্বিভাষিক হৈ পৰে, তেন্তে তাক সামাজিক দ্বিভাষিকতা (Societal bilingualism) বোলা হয়। ব্যক্তিগত দ্বিভাষিকতাৰ ফলত ভাষা সঞ্চৰণ, ভাষা মিশ্ৰণ সংঘটিত হয় আৰু সামাজিক দ্বিভাষিকতাৰ ফলত ডাইগ্ৰ'ছিয়া, ভাষা পৰিৱৰ্তন আদি প্ৰক্ৰিয়া সংঘটিত হ'ব পাৰে।

■ দ্বিভাষিকতা সামাজিক সংমিশ্ৰণৰ ফল

দ্বিভাষিকতা সামাজিক পৰিঘটনা। কাৰণ, ব্যক্তিৰ লগত ব্যক্তিৰ সম্পৰ্ক, সমাজৰ লগত সমাজৰ সম্পৰ্কৰ ফলত দ্বিভাষিকতাৰ সৃষ্টি হয়। বিভিন্ন কাৰণত ভিন্ন ভাষা-ভাষী লোকৰ মাজত সম্পৰ্ক ঘটিব পাৰে আৰু ইজনে সিজনৰ ভাষা আয়ত্ত কৰি দ্বিভাষিক হৈ পৰিব পাৰে। সমাজৰ লগত সমাজৰ লগত সম্পৰ্কৰ ফলত সাংস্কৃতিক সংমিশ্ৰণৰো সৃষ্টি হয়। ব্যক্তিৰ পৰ্যায়ত বা সমূহ বা দলৰ পৰ্যায়ত দ্বিভাষিকতা দেখিবলৈ পোৱা যায়। ব্যক্তিৰ পৰ্যায়তেই হওক বা সামাজিক পৰ্যায়তেই হওক, দ্বিভাষিকতাৰ লগত কেতবোৰ কাৰক জড়িত হৈ থাকে। সাধাৰণতে দেখা যায়, প্ৰব্ৰজনকাৰীসকলে, সংখ্যালঘু ভাষিক সম্প্ৰদায়সমূহে, দুৰ্বল আৰ্থ-

সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ৭২।।

সামাজিক গোষ্ঠীসকলে কোনো অঞ্চল বিশেষৰ প্ৰভাৱশালী ভাষাটোক গ্ৰহণ কৰি দ্বিভাষিক হৈ পৰে।

■ দ্বিভাষিকতাবাদ আৰু দ্বিতীয় ভাষা আহৰণ

দ্বিতীয় ভাষাৰ আহৰণ বৰ্তমান সময়ত বহুল আলোচনাৰ বিষয়। কিন্তু, দ্বিতীয় ভাষা কি? দ্বিতীয় ভাষা হ'ল—

'The term 'second' is used to refer any other language than the first language.'

উপৰিউক্ত সংজ্ঞাটোৰ পৰা 'দ্বিতীয় ভাষা'ৰ ধাৰণা পালেও কিন্তু কথাটো ইমান সহজ নহয়। তথাপি, দ্বিতীয় ভাষা বুলিলে প্ৰশাসনিক কাম-কাজত ব্যৱহৃত, সামাজিকভাৱে প্ৰভাৱশালী, শিক্ষা, নিয়োগ বা অন্যান্য প্ৰয়োজনীয় কাম-কাজত ব্যৱহৃত ভাষাটোকেই বুজিব লাগিব। দ্বিতীয় ভাষাটো আহৰণ কৰি লোৱা হয়।

'A Second language is typically an official or socially dominant language needed for education, employment, and other basic purposes. It is often acquired by minority group members or immigrants who speak another language natively.' Saville-Troiks (2012)

ব্যৱহাৰিক ক্ষেত্ৰত বহুভাষিক দেশসমূহত কেতবোৰ সমস্যাৰ সৃষ্টি হয়, যিবোৰ সাধাৰণতে এক ভাষী দেশবোৰত দেখিবলৈ পোৱা নাযায়। শিক্ষা, নিয়োগ, চৰকাৰী কাম-কাজ চলাবৰ বাবে ভাষা একোটা নিৰ্বাচন কৰিব লগা হয়। ভাৰতবৰ্ষত চৰকাৰী ভাষা হিচাপে হিন্দী আৰু ইংৰাজী ভাষাক গ্ৰহণ কৰা হৈছে। সেইদৰে, শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত ত্ৰিভাষা সূত্ৰ গ্ৰহণ কৰা হৈছে। ৰাজ্যসমূহতো ৰাজ্য ভাষা একোটাক স্বীকৃতি দিয়া হৈছে। সংবিধানৰ দ্বাৰা বৰ্তমান ভাৰতৰ ২২ টা ভাষাক স্বীকৃতি প্ৰদান কৰা হৈছে।

সাংবিধানিক মৰ্যাদা, ৰাজ্যভাষা, চৰকাৰী ভাষা, ৰাষ্ট্ৰভাষা আদি ভিন্ন পৰ্যায়ত ভিন্ন ভাষাৰ স্বীকৃতি ভাৰতবৰ্ষত দেখা যায়। এনে স্বীকৃতিৰ দ্বাৰা বহুভাষিকতাক স্বীকৃতি প্ৰদান কৰা হৈছে। এনে স্বীকৃতিয়ে দ্বিতীয় ভাষা আহৰণৰ বাবে ব্যক্তিক

সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ৭৩।।

উৎসাহিত কৰে। এক কথাত দ্বিভাষিকতা ব্যক্তিগত পৰ্যায়ত এবাৰ নোৱৰা বিষয়। দ্বিভাষিকতা অসমৰ বাবে অচিনাকি বিষয় নহয়। কাৰণ, অতীজৰে পৰা অসমৰ জনগোষ্ঠীয় লোকসকল দ্বিভাষিক। অসমৰ জনগোষ্ঠীয় লোকসকলৰ কোনোবাজনে হয়তো ডাঙৰ-দীঘল হোৱাৰে পৰা স্বসম্প্ৰদায়ৰ ভাষা আৰু অসমীয়া ভাষা সমানে আয়ত্ত কৰি পৰিস্থিতি আৰু পৰিৱেশ অনুযায়ী সন্ধাননিকৈ দুয়োটা ভাষাৰে ব্যৱহাৰ কৰে; বিপৰীতে, কোনোৱে হয়তো স্কুলত বা বন্ধু-বান্ধৱৰ জৰিয়তে অসমীয়া ভাষা আহৰণ কৰি দ্বিভাষিক ব্যক্তিকৰূপে পৰিগণিত হয়। সেয়ে, অসমৰ প্ৰায়বোৰ জনগোষ্ঠীয়ে দ্বিভাষিক বা বহুভাষিক। ইয়াৰ উপৰি, স্কুল বা বৈদ্যুতিন মাধ্যমৰ জৰিয়তে ইংৰাজী আৰু হিন্দী ভাষাও শিকে।

❑ দ্বিভাষিকতাৰ প্ৰকাৰ

Katja F. Cantone-এ *Code-switching in bilingual Children* নামৰ গ্ৰন্থত কৈছে—

‘Basically, research on bilingualism is concerned with two topics: one is to find appropriate methods of classifying bilinguals and their behaviour with respect to their two languages, in the sense of language choice and language use.’ (page-1)

এজন ব্যক্তিয়ে জন্মৰে পৰা দুটা ভাষা আহৰণ কৰা প্ৰক্ৰিয়াটো দ্বিভাষিকতাবাদৰ আলোচনাৰ প্ৰসঙ্গত বৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ। কাৰণ, এজন ব্যক্তিয়ে যদি দুটা ভাষা একে সময়তে আয়ত্ত কৰে, তেনে অৱস্থাত তেওঁৰ প্ৰথম ভাষা কোনটো হ’ব। বহুভাষিক সম্প্ৰদায় একোটাৰ ক্ষেত্ৰত এনে ঘটনা তেনেই স্বাভাৱিক। দ্বিভাষিকতাৰ প্ৰকাৰ আলোচনা কৰাৰ আগতে প্ৰথম ভাষানো কি সেই সন্দেহে আলোচনা কৰাও প্ৰয়োজন। কাৰণ, প্ৰথম ভাষা (First Language), থলুৱা ভাষা (Native Language), প্ৰাথমিক ভাষা (Primary Language) আৰু মাতৃভাষা (Mothertongue) আদি কেইবাটাও শব্দ সমাৰ্থক ৰূপত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। শব্দকেইটাই বুজোৱা অৰ্থৰ মাজত কিন্তু পাৰ্থক্য আছে। ধৰা হওক, ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ স্থানীয় বা থলুৱা ভাষা কি বুলিলে উত্তৰটো নিশ্চয়কৈ হ’ব— অসমীয়া, বড়ো, মিচিং, তিৱা আদি। আকৌ, এজন মিচিং ভাষী লোকক তেওঁৰ মাতৃভাষা

কি বুলি সুধিলে উত্তৰটো নিশ্চয় হ’ব—মিচিং। কিন্তু, এজন মিচিং জনগোষ্ঠীৰ লোকে যদি মিচিং ভাষাৰ লগতে সমান্তৰালকৈ অসমীয়া ভাষাও শিকে, দুয়োটা ভাষা ব্যৱহাৰত তেওঁ সমানে দক্ষ আৰু পৰিৱেশ-পৰিস্থিতি অনুযায়ী দুয়োটা ভাষা সন্ধাননিকৈ ব্যৱহাৰ কৰে, তেতিয়া তেওঁৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰথম ভাষা কোনটো হ’ব? এনে অৱস্থাত দুয়োটা ভাষাকে প্ৰথম ভাষা বুলি কোৱা হয়। সাধাৰণতে দুটা ভাষা সমানে আয়ত্ত কৰা এনে দ্বিভাষিকতাক সমান্তৰাল দ্বিভাষিকতা (parallel bilingualism) বুলি কোৱা হয়। এনে ধৰণৰ দ্বিভাষিকতা শক্তিশালীও হয়। বিপৰীতে, প্ৰথম ভাষাটোৰ সীমিত প্ৰয়োগ আৰু সংখ্যালঘু অৱস্থাত দ্বিতীয় ভাষাটো আহৰণ কৰি ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া হয় আৰু এনে দ্বিভাষিকতাক পৰিস্থিতিক দ্বিভাষিকতা (situational bilingualism) বোলা হয়।

কিন্তু, উইনৰিখে (1968: 9-11) দ্বিভাষিকতাৰ তিনিটা প্ৰকাৰৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। ব্যক্তি এজনৰ মগজুত কিদৰে শব্দ বা শব্দাংশ বা ভাষা একোটা মূৰ্ত হৈ উঠিব পাৰে, তাৰ ভিত্তিত তেওঁ এই বিভাজন কৰিছিল। অৰ্থাৎ, চিহ্ন হিচাপে শব্দ বা শব্দাংশ একোটাৰ ব্যক্তিৰ মনত বোধ জন্মায় আৰু সি ব্যক্তিৰ মগজুত সংৰক্ষিত হৈ থাকে। উইনৰিখে বিশ্বাস কৰিছিল যে ভাষা শিকাৰ এই প্ৰণালীটোৱে ব্যক্তিগত দ্বিভাষিকতাত প্ৰভাৱ পেলায়। উইনৰিখে উল্লেখ কৰা প্ৰকাৰকেইটা হ’ল—

- ক) যৌগিক দ্বিভাষিকতা (Compound bilingualism)
- খ) সমন্বয়ী দ্বিভাষিকতা (Coordinate bilingualism)
- গ) উপ-সমন্বয়ী দ্বিভাষিকতা (Sub-coordinate bilingualism)

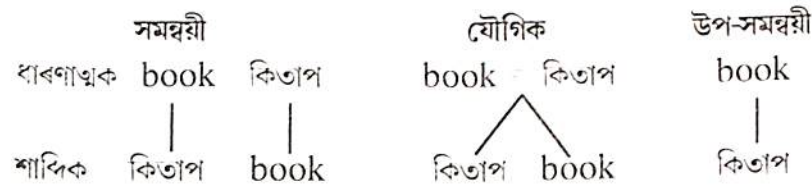
সমন্বয়ী দ্বিভাষিকতাত ব্যক্তিজনে সুকীয়া বাতৰৰণ আৰু প্ৰসঙ্গত ভাষা দুটা আয়ত্ত কৰে আৰু দুয়োটা ভাষাৰ নিজৰ বিশিষ্ট অৰ্থ প্ৰকাশক শব্দসমূহ এটাৰ পৰা আনটো পৃথক হৈ থাকে। সেয়ে দুয়োটা ভাষাৰে প্ৰত্যেকটো শব্দই বিশিষ্ট অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে।

বিপৰীতে, যৌগিক দ্বিভাষিকতাত ব্যক্তিজনে দুটা ভাষা একে প্ৰসঙ্গ আৰু পৰিৱেশত আহৰণ কৰে, য’ত দুয়োটা ভাষাৰে শব্দ এটাৰ অৰ্থ আৰু প্ৰতিনিধিত্ব মগজুত সংৰক্ষণ কৰে। সেইদৰেই দুয়োটা ভাষা পৰস্পৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হোৱা পৰিস্থিতিৰ উদ্ভৱ কৰে।

উইনৰিখে কোৱা তৃতীয়টো দ্বিভাষিকতাক সমন্বিত দ্বিভাষিকতাৰ উপভাগ

বুলিব পাৰি। উপ-সমন্বিত দ্বিভাষিকতাত ব্যক্তিয়ে পূৰ্বৰ ভাষাটোৰ সহায়ত নতুন ভাষা এটা আহৰণ কৰে। সেয়ে স্বাভাৱিকতেই প্ৰথম ভাষাটোৰ অৱস্থান শক্তিশালী হয় আৰু প্ৰথম ভাষাটোৰ জৰিয়তেই অৰ্থ সংৰক্ষিত হয়। ইয়াত প্ৰথম ভাষাটোৰ দুৰ্বল বুলি পৰিগণিত শব্দসমূহ দ্বিতীয় শক্তিশালী ভাষাটোৰ জৰিয়তে ব্যাখ্যা কৰা হয়।

যৌগিক আৰু সমন্বিত দ্বিভাষিকতাৰ মাজৰ পাৰ্থক্য হ'ল— যৌগিক দ্বিভাষিকতাত দুয়োটা ভাষা পৰস্পৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হৈ থাকে কিন্তু সমন্বিত দ্বিভাষিকতাত দুয়োটা ভাষা স্বতন্ত্ৰ হৈ থাকে। উইনবিখৰ এই প্ৰকাৰ ভেদক আমি অসমীয়া আৰু ইংৰাজী ভাষাৰ উদাহৰণেৰে সৈতে এনেদৰে দেখুৱাব পাৰোঁ—

অৰ্থাৎ, ওপৰৰ আৰ্হিটোত শব্দৰ— ধাৰণাত্মক আৰু শাব্দিক দুটা স্তৰত ব্যাখ্যা দাঙি ধৰা হৈছে। ইয়াত দেখুওৱা হৈছে যে লিখিত ৰূপৰ প্ৰতিনিধিত্বকাৰী 'ৰূপ'টোৰ দ্বাৰা দ্বিভাষিক ব্যক্তি এজনে নিজকে কেনেকৈ ৰূপটোৰ লগত জড়িত কৰিব।

■ দ্বিভাষিকতাক প্ৰভাৱিত কৰা কাৰক

মেকীয়ে কেতবোৰ কাৰকৰ কথা উল্লেখ কৰিছে, যিবোৰে দ্বিভাষিকতাক প্ৰভাৱিত কৰে। এনে কেতবোৰ কাৰক হ'ল— বয়স, লিঙ্গ, জ্ঞান, স্বৰণ, ভাষিক মনোভাৱ আৰু অনুপ্ৰেৰণা। বিশেষকৈ, দ্বিতীয় ভাষা আহৰণৰ ক্ষেত্ৰত। শিশু এজনৰ ভাষা আহৰণৰ ক্ষমতা প্ৰাৰম্ভিক পৰ্যায়ত বেছি আৰু প্ৰাপ্তবয়স্ক অৱস্থাত আহৰণৰ ক্ষমতা কম বুলি ভাষাবিজ্ঞানী তথা মনোবিজ্ঞানীসকলে ক'ব খোজে। দ্বিতীয় ভাষা আহৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াটোৰ লগত জড়িত থকা মনোবৈজ্ঞানিক প্ৰক্ৰিয়া গভীৰ আলোচনাৰ বিষয়। দ্বিতীয় ভাষা আহৰণৰ জৰিয়তে আল্‌জেইমাৰ আদি ৰোগৰ পৰা হাত সাৰিব পাৰি বুলিও বিজ্ঞানীসকলে উল্লেখ কৰিছে।

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৭৬ ॥

দ্বিতীয় ভাষা আহৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াক লৈ যথেষ্ট আলোচনা হৈছে। বিশেষকৈ দ্বিতীয় ভাষা হিচাপে ইংৰাজী ভাষাৰ আহৰণক লৈ। কাৰণ, দ্বিতীয় ভাষা আহৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াটো সহজ আৰু সুগম কৰিবলৈ ভাষাবিজ্ঞানীসকলে চেষ্টা কৰিছে। আনকি, দ্বিতীয় ভাষাৰ আহৰণে একভাষী লোক এজনক দ্বিভাষিক লোক এজনতকৈ অধিক দক্ষতাসম্পন্ন কৰি তোলে বুলিও বিজ্ঞানীসকলে প্ৰকাশ কৰিছে। বিশেষকৈ দ্বিভাষিক শিশুসকলৰ ক্ষেত্ৰত এটাতকৈ বেছি ভাষা কোৱাৰ দক্ষতা থকাৰ লগতে, তেওঁলোকৰ

ক. মনোযোগ বৃদ্ধি, বিশ্লেষণাত্মক ক্ষমতা বৃদ্ধি পায়;

খ. স্ব-গোষ্ঠীৰ পৰিচয় সম্পৰ্কে সচেতন হয়;

গ. পেছাগত ক্ষেত্ৰত তুলনামূলকভাৱে সুবিধা বেছি;

ঘ. স্ব-সংস্কৃতিৰ লগতে আন সংস্কৃতিৰ প্ৰতিও শ্ৰদ্ধাশীল হয়;

ঙ. আন ভাষা শিকিবলৈও সুবিধা হোৱাৰ লগতে বিদেশত থাকি কাম কৰাৰ সুযোগ আৰু সুবিধাও থাকে।

দ্বিভাষিকতা বা বহুভাষিকতাক লৈ বৰ্তমান সময়ত পৃথিৱীত বিভিন্ন গৱেষণা হৈছে। দ্বিভাষিকতাই মানুহৰ মগজুত পেলোৱা প্ৰভাৱ, দ্বিতীয় ভাষা আহৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ মনোবৈজ্ঞানিক দিশ, দ্বিভাষিকতা বা বহুভাষিকতাৰ জৰিয়তে হোৱা সামাজিক মিশ্ৰণ আদি বিষয় গভীৰ মননশীলতাৰে আলোচনা কৰা হৈছে আৰু ভাষা আহৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ আলোচনাসমূহৰ জৰিয়তে উদঘাটিত হোৱা ন ন তথ্যই ভাষাবিজ্ঞানী, মনোবিজ্ঞানী, স্নায়ুভাষাবিজ্ঞানীসকলক চমৎকৃত কৰি ৰাখিছে।

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৭৭ ॥

ডাইগ্ল'ছিয়া

ভাষা একোটাতে অসংখ্য বিভিন্নতা বা ৰূপ (variety) থাকে। এই বিভিন্নতাসমূহক আমি উপভাষা বুলি কওঁ। আকৌ, একোটা ভাষাৰ মান (standard) ৰূপ একোটাও থাকে। আনুষ্ঠানিক কাৰ্যত, ভিন্ ভিন্ আঞ্চলিক ৰূপক প্ৰতিনিধিত্ব কৰা ব্যক্তি একোজনে ইজনে সিজনৰ লগত ভাবৰ আদান-প্ৰদানৰ বাবে মান (standard) ৰূপটো প্ৰয়োগ কৰে। মান্যৰূপ আৰু আঞ্চলিক ৰূপসমূহৰ মাজত কেতবোৰ ধ্বনিগত, ৰূপগত আৰু শব্দগত ভিন্নতা থাকে যদিও পাৰস্পৰিক বোধগম্যতা থাকে। বিপৰীতে, পৃথিবীত কেতবোৰ এনে ভাষা-সম্প্ৰদায় আছে, য'ত দুটা বা ততোধিক এনে ৰূপ থাকে, যিবোৰৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰ ভিন্ ভিন্ আৰু সিবোৰৰ মাজত পাৰ্থক্যও বেছি। এনে ধৰণৰ ৰূপবোৰ আঞ্চলিক ভিত্তিত গঢ় লৈ নুঠে, বৰঞ্চ গঢ় লৈ উঠে ইয়াৰ মৰ্যাদা, লিখিত সাহিত্য বা ধৰ্মীয় ক্ষেত্ৰাদিত প্ৰয়োগৰ ভিত্তিত। এনে ৰেজিষ্টাৰৰ ব্যৱহাৰ ক্ষেত্ৰ বা পৰিৱেশ সুনিৰ্দিষ্ট, ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম নহয়। কেতিয়াবা এনে ৰেজিষ্টাৰসমূহৰ মাজত পাৰ্থক্য ইমানেই বেছি হৈ যায়গৈ যে পাৰস্পৰিক বোধগম্যতাও নাথাকে। ভাষা-সম্প্ৰদায় একোটাৰ মাজত গঢ় লৈ উঠা ৰেজিষ্টাৰৰ এনে পৰিৱেশ বুজাবলৈ 'ডাইগ্ল'ছিয়া' শব্দটোৰ প্ৰয়োগ কৰা হয়। ফাগুছনে লক্ষ্য কৰিছিল ব্যৱহাৰ-ক্ষেত্ৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ৰেজিষ্টাৰ একোটাই কেতিয়াবা ভাষা-ব্যৱহাৰকাৰীসকলৰ মাজত 'উচ্চ' আৰু 'নিম্ন' ৰূপৰ ধাৰণাৰ সৃষ্টি কৰে। সাধাৰণতে উচ্চ ৰূপটো ধ্ৰুপদী, ধৰ্মীয় বা অন্যান্য সাহিত্যাদিত বহুল ব্যৱহাৰেৰে ভাষা-ব্যৱহাৰকাৰীসকলৰ মাজত সপ্ৰম দাবী কৰে আৰু ভাষা-ব্যৱহাৰীসকলো ভাষাৰ বিশুদ্ধতাৰ প্ৰতি অধিক সচেতন হয়। বিপৰীতে, নিম্ন ৰূপটো দৈনন্দিন জীৱনৰ সাধাৰণ কথোপকথনত ব্যৱহাৰ হয়।

ডাইগ্ল'ছিক পৰিৱেশে সমাজ একোখনৰ অভ্যন্তৰত থকা সামাজিক প্ৰভেদসমূহ স্পষ্ট ৰূপত দাঙি ধৰে। ডাইগ্ল'ছিক ৰূপ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে সমাজ একোখনৰ মাজত থকা সামাজিক ব্যৱহাৰো স্পষ্ট হয়।

"Diglossia reinforces social distinctions. It is used to assert social position and to keep people in their place, particularly those at the lower end of the social hierarchy. Any move to extend the L variety . . . is likely to be perceived to be a direct threat to those who want to maintain traditional relationships and the existing power structure." Wardhaugh (2006)

'ডাইগ্ল'ছিয়া' শব্দটো পোনপ্ৰথমে প্ৰয়োগ কৰিছিল আৰবীয় ভাষা-সংস্কৃতিৰ বিশেষজ্ঞ ফৰাহী পণ্ডিত উইলিয়াম মাৰ্কেচে ১৯৩০ চনত। শব্দটোৰ মূল ফৰাহী ভাষাৰ diglossic। কিন্তু, চালৰ্ছ এ ফাগুছনেহে পোনপ্ৰথমে ভাষাৰ একোটাৰ মাজত থকা 'উচ্চ' (High, H) আৰু 'নিম্ন' (Low, L) বিভিন্নতা বা ৰেজিষ্টাৰ নিৰ্দেশক অৰ্থত শব্দটোৰ প্ৰয়োগ কৰি জনপ্ৰিয় কৰি তোলে, তেওঁৰ 'Word' নামৰ জাৰ্ণালত প্ৰকাশিত 'diglossia' শীৰ্ষক প্ৰবন্ধৰ যোগেদি। তেওঁ ডাইগ্ল'ছিয়াৰ সংজ্ঞা দাঙি ধৰিছে এনেদৰে—

"Diglossia is a relatively stable language situation in which, in addition to the primary dialects of the language (which may include a standard or regional standards), there is a very divergent, highly codified (often grammatically more complex) superposed variety, the vehicle of a large and respected body of written literature, either of an earlier period or in another speech community, which is learned largely by formal education and is used for most written and formal spoken purposes but is not used by any

sector of the community for ordinary conversation.' (Ferguson, 1972 [1959]: 345)

কোনো কোনো ভাষা সম্প্রদায়ৰ আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰা ভাষা-ব্যৱহাৰ ভিন্ন। এই ভিন্ন ভাষা-ব্যৱহাৰ বা বেজিষ্টাৰৰ প্ৰয়োগ সাধাৰণতে দুই ধৰণে হয়। আনুষ্ঠানিক ক্ষেত্ৰত শিষ্ট ৰূপটো আৰু অনানুষ্ঠানিক ক্ষেত্ৰত আঞ্চলিক ৰূপটো ব্যৱহাৰ হয়, যাক ফাৰ্গুছনে High(H) আৰু Low(L) বুলি অভিহিত কৰিছিল।

'For convenience of reference the superposed variety in diglossias will be called the H ('high') variety or simply H, and the regional dialects will be called L ('low') varieties or, collectively, simply L.'

উচ্চ বুলি পৰিচিত ৰূপটো সাধাৰণতে '...prestigious: It is the language of culture, religious and heritage.' বিপৰীতে, নিম্ন ৰূপটো 'very low esteem' (Vershtcegh, Kees: *The Arabic Language*, Edinburg University Press, 2004 p-190)। ফাৰ্গুছনে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ উচ্চ আৰু নিম্ন বুলি অভিহিত ৰূপ দুটাৰ বিষয়ে এনেদৰে কৈছে—

'In all the defining languages the speakers regard H as superior to L in a number of respects. Sometimes the feeling is so strong that H alone is regarded as real and L is reported 'not to exist.'

ভাষা-ব্যৱহাৰৰ এই বৈপৰীত্যৰ লগতে ইয়াৰ আহৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ দিশটোও গুৰুত্বপূৰ্ণ। প্ৰাপ্তবয়স্ক লোক এজনে শিশুসকলৰ লগত কথা পাৰ্তোতে নিম্ন ৰূপটো ব্যৱহাৰ কৰে। শিশুসকলেও এই ৰূপটো স্বাভাৱিক নিয়মানুসৰি মাতৃভাষাৰূপে আহৰণ কৰে। উচ্চ ৰূপটো শিশুসকলে সময়ে সময়ে শুনে যদিও আনুষ্ঠানিক শিক্ষা, ব্যাকৰণৰ জৰিয়তে লাহে লাহে আয়ত্ত কৰিবলৈ সক্ষম হয়। অৰ্থাৎ, ভাষাৰ উচ্চ বুলি বিবেচিত ৰূপটো ব্যাকৰণসন্মত, কিন্তু নিম্ন ৰূপটো ব্যাকৰণ নিৰ্ভৰ নহয়। ফাৰ্গুছনৰ ভাষাতেই '..there are always extensive differences be-

সমাজভাষাবিজ্ঞান ১১৮০ ১১

tween the grammatical structures of H and L.' কেৱল ব্যাকৰণ বুলিয়েই নহয়, ধ্বনিতত্ত্ব, শব্দসম্ভাৰ আদিৰ ক্ষেত্ৰতো উচ্চ আৰু নিম্ন ৰূপৰ পাৰ্থক্য লক্ষ্য কৰা যায়। যেনে— উচ্চ ৰূপত ব্যৱহাৰ হোৱা শব্দ একোটা হয়তো নিম্ন ৰূপত কেতিয়াও ব্যৱহাৰ নহয়, বিপৰীতে নিম্ন ৰূপত ব্যৱহাৰ হোৱা শব্দ একোটাও লিখিত ৰূপত বা উচ্চ ৰূপত ব্যৱহাৰ নহয়। আনে ব্যৱহাৰ কৰিলেও বেয়া পায়। উচ্চ ৰূপ বুলি পৰিগণিত হোৱা ৰূপটোৰ লগত ঘাইকৈ জড়িত থাকে— কাৰ্য, মৰ্যাদা, সাহিত্যিক ঐতিহ্য, আহৰণ, মানকৰণ, ব্যাকৰণ, শব্দসম্ভাৰ, ধ্বনিতত্ত্ব আদি দিশ।

কাৰ্য: ডাইগ্ল'ছিয়া পৰিস্থিতিৰ অন্যতম বৈশিষ্ট্যই হৈছে, উচ্চ আৰু নিম্ন ৰূপ (variety)ৰ প্ৰয়োগ পৰিৱেশ ভেদে ভিন্ন আৰু ইয়েই কাৰ্যতঃ ডাইগ্ল'ছিয়াক দ্বিভাষিকতাৰ পৰা পৃথক কৰি ৰাখিছে। ভাষাৰ এই উচ্চ (H) আৰু নিম্ন (L) ৰূপৰ প্ৰয়োগ পৰিৱেশ আৰু ক্ষেত্ৰবিশেষে ভিন্ন। অৰ্থাৎ, উচ্চ বা নিম্ন ৰূপৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰ ভিন্ ভিন্ আৰু ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম নহয়। সাধাৰণভাৱে, ইয়াক তলত দিয়া ধৰণে দেখুৱাব পৰা যায়—

পৃষ্ঠভূমি	উচ্চ	নিম্ন
১. পৰিয়ালৰ লোকৰ লগত ধৰত	-	✓
২. শিক্ষানুষ্ঠানত	✓	-
৩. ধৰ্মীয় উপদেশাদিত	✓	-
৪. বন্ধু-বান্ধৱৰ লগত কথোপকথন	-	✓
৫. অধঃস্তন কৰ্মচাৰীক দিয়া নিৰ্দেশ	-	✓
৬. প্ৰচাৰ মাধ্যমৰ বাতৰি পৰিৱেশন	✓	-
৭. প্ৰচাৰ মাধ্যমৰ মনোৰঞ্জনমূলক পৰিৱেশন	-	✓
৮. সাহিত্য	-	✓
৯. বাতৰি কাকতৰ সম্পাদকীয়, বাতৰি পৰিৱেশন	-	✓

মান্যতা: দেখা যায়, উচ্চ বুলি বিবেচিত ৰূপটোৰ মান্যতা নিম্ন ৰূপটোতকৈ বহুত বেছি। উচ্চ ৰূপটো সাহিত্যৰ দিশত ঐশ্বৰ্যশালী, ধৰ্মীয় সাহিত্যাদিৰে পৰিপূৰ্ণ। বিপৰীতে, নিম্ন (Low) ৰূপটো অপভ্ৰংশ (corrupt), চলিত, অমৰ্যাদাশালী।

সমাজভাষাবিজ্ঞান ১১৮১ ১১

সাহিত্যিক ঐতিহ্য: ডাইগ্ল'ছিক পৰিৱেশ থকা ভাষাসমূহৰ উচ্চ ৰূপসমূহতহে সুগঠিত লিখিত ৰূপ আছে আৰু এই লিখিত ৰূপবোৰৰ ঐতিহ্য আৰু ইতিহাসো আছে। ডাইগ্ল'ছীয় ভাষা-সম্প্ৰদায়সমূহত উচ্চ বুলি বিবেচিত ৰূপটো উচ্চ পৰ্যায়ৰ সাহিত্য সম্প্ৰদৰে ভৰপূৰ। কিন্তু, নিম্ন ৰূপটোৰ কোনো লিখিত ৰূপ নাথাকে, কিন্তু মৌখিক সাহিত্য থাকে।

আহৰণ: ভাষা আহৰণ প্ৰক্ৰিয়া নিম্ন ৰূপটোৰ অৰ্থাৎ মাতৃভাষাৰ জৰিয়তেহে হয়। এই ৰূপটো ঘৰুৱা পৰিৱেশত, দৈনন্দিন জীৱনৰ সাধাৰণ কথা-বতৰাত ব্যৱহাৰ হয়। কিন্তু, উচ্চ ৰূপটো শিক্ষাৰ জৰিয়তে আনুষ্ঠানিক ৰূপতহে আহৰণ কৰা হয়।

মানকৰণ: উচ্চ ৰূপটো ব্যাকৰণৰ নিয়মৰ দ্বাৰা শৃংখলিত। অভিধান, ধৰ্মীয় পাঠ আদি উচ্চ ৰূপত থাকে আৰু এইবোৰ সম্প্ৰদায়টোৰ লোকৰ দ্বাৰাই ৰচিত। বিপৰীতে, নিম্ন ৰূপটো কাচিৎহে মানকৃত হয় বা কেতিয়াবা ব্যাকৰণ আদি থাকিলেও সি বিদেশী বা বাহিৰা লোকৰ দ্বাৰাহে ৰচিত।

স্থিৰতা: ডাইগ্ল'ছিয়াসমূহ সাধাৰণতে স্থিৰ আৰু ই শ শ বা হাজাৰ বছৰ ধৰি চলি আহিছে। কেতিয়াবাহে, নিম্ন ৰূপটোৱে উচ্চ ৰূপটোক স্থানচ্যুত কৰিব পাৰে আৰু সেয়া সম্ভৱ, যদিহে নিম্ন ৰূপটো সম্ভ্ৰান্ত লোকসকলৰ মাতৃভাষালৈ পৰিৱৰ্তন হয়।

ব্যাকৰণ: ডাইগ্ল'ছিক পৰিৱেশ থকা ভাষা একোটাতে দেখা যায় উচ্চ ৰূপটো ব্যাকৰণৰ নিয়মৰ দ্বাৰা শৃংখলিত। বিপৰীতে, নিম্ন ৰূপটোৰ ব্যাকৰণ নাথাকে। ফ্লেঞ্চ্ৰে ইয়াৰ ব্যাখ্যা সুন্দৰকৈ দাঙি ধৰিছে তলত উল্লেখ কৰা কথাখিনিৰ জৰিয়তে—

"A very significant aspect of diglossia is the different patterns of language acquisition associated with the High [H] and Low [L.] dialects. . . . Most reasonably well-educated people in diglossic communities can recite the rules of H grammar, but not the rules for L. On the other hand, they unconsciously apply the grammatical rules of L in their

normal speech with near perfection, whereas the corresponding ability in H is limited. In many diglossic communities, if speakers are asked, they will tell you L has no grammar, and that L speech is the result of the failure to follow the rules of H grammar." (Fasold, 1984)

শব্দভাণ্ডাৰ: উচ্চ আৰু নিম্ন উভয়ৰ শব্দভাণ্ডাৰৰ মাজতো পাৰ্থক্য বিদ্যমান। উচ্চ ৰূপৰ হয়তো এনেকুৱা শব্দ আছে, যিটো নিম্ন ৰূপত নাই বা নিম্ন ৰূপৰ শব্দও উচ্চ ৰূপত নাথাকিব পাৰে।

উচ্চ আৰবী

নিম্ন আৰবী

অল-ফুশা (গ্ৰুপদী উচ্চ)

অল-আখ্মীয়াহ

অদ-দাৰিজ

ধ্বনিতত্ত্ব: উচ্চ আৰু নিম্ন উভয়েই একে ধ্বনিগত উপাদানেৰেই অংশীদাৰ যদিও কেতবোৰ পাৰ্থক্য লক্ষ্য কৰা যায়। উচ্চ বুলি বিবেচিত ৰূপটোত উচ্চাৰণৰ শুদ্ধতাৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হয়। উচ্চ ৰূপটোৰ ধ্বনি উচ্চাৰণ প্ৰণালী অধিক জটিল।

ডাইগ্ল'ছিয়াৰ উচ্চ ৰূপটো আৰু মান (standard) ৰূপ একে নহয়। দুয়োটাৰে মাজত পাৰ্থক্য আছে। যেনে—

ক) ডাইগ্ল'ছিয়াৰ উচ্চ (H) ৰূপটো কোনেও মাতৃভাষা হিচাপে আহৰণ নকৰে। ইয়াক আহৰণ কৰি লয়।

খ) ডাইগ্ল'ছিয়া কোনো এক ভৌগোলিক অৱস্থানৰ ভিতৰত বা কোনো ভাষা-পৰিয়ালৰ ভিতৰত সীমাবদ্ধ নহয়। ডাইগ্ল'ছিয়া শ শ বছৰ ধৰি বৰ্তি থাকিব পাৰে। যেনে— ইছলাম ধৰ্মীয় লোকসকলে ধৰ্মীয় ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰা আৰবী ৰূপটো হাজাৰ বছৰ ধৰি উচ্চ ৰূপ হিচাপে ব্যৱহাৰ হৈ আহিছে।

গ) ভাষাৰ উচ্চ ৰূপটো সদায় শক্তিশালী সাহিত্যিক পৰম্পৰাৰ লগত জড়িত। আনহাতে, নিম্নৰূপটোৰ সাহিত্য থাকিলেও মৌখিক পৰম্পৰাৰ মাজত সীমাবদ্ধ।

ঘ) ডাইগ্ল'ছিয়া হঠাতে উদ্ভৱ নহয়, ইয়াৰ বাবে যথেষ্ট সময়ৰ প্ৰয়োজন হয়।

সমাজভাষাবিজ্ঞান!। ৮৩।।

ফাৰ্গুছনে বিশেষকৈ আৰবী, ছুইছ জাৰ্মান, হাইটিয়ান ফ্ৰেঞ্চ আৰু আধুনিক গ্ৰীক ভাষাৰ উদাহৰণেৰে সৈতে ডাইগ্ল'ছিক পৰিৱেশ দাঙি ধৰিছিল।

ডাইগ্ল'ছিয়া প্ৰসঙ্গত আন এটা কথাৰ উল্লেখো প্ৰয়োজনীয়। সেইটো হ'ল, দ্বিভাষিকতাৰ লগত ডাইগ্ল'ছিয়াৰ বিৰোধ। ফাৰ্গুছনে কৈছিল, ডাইগ্ল'ছিক পৰিৱেশ সুকীয়া, ই পৃথক।

'...the analogous situation where two distinct (related or unrelated) languages are used side by side throughout a speech community, each with a clearly defined role.'

ডাইগ্ল'ছিয়াক পৰৱৰ্তী কালত এক নতুন মাত্ৰা দিয়ে ফিছমেনে তেওঁৰ এটা উল্লেখযোগ্য প্ৰবন্ধ 'Bilingualism With and Without Diglossia; Diglossia With and Without Bilingualism' (Journal of Social Issues, Volume XXIII, Number 2, 1967)-ৰ যোগেদি। ফিছমেনে কৈছে —

'Initially it (diglossia) was used in connection with a society that used two (or more) languages for internal (intra-society) communication. The use of several separate codes within a single society (and their stable maintenance rather than the the displacement on each code's serving functions distinct from those considered appropriate for the other. Whereas one set of behaviours, attitudes and values supported, and was expressed in the other. Both sets of behaviours, attitudes and values were fully accepted as culturally legitimate and complementary (i.e. nonconflictual) and indeed, little if any conflict between them was possible in view of the functional separation between them. This separation was most often along the lines of an h(igh)

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৮৪ ॥

language, on the the one hand, utilized in conjunction with religion, education and other aspects of high culture, and an L. (ow) language, on the other hand, utilized in conjunction with everyday pursuit of hearth, home and work.

▣ প্ৰশস্ত ডাইগ্ল'ছিয়া (extended diglossia)

ফিছমেনে দ্বিভাষিক বা বহুভাষিক সমাজ একোখনতো ডাইগ্ল'ছিক পৰিস্থিতি সৃষ্টি হ'ব পাৰে উল্লেখ কৰিছে। বহুভাষিক সমাজ এখনত কোনো জনগোষ্ঠীয়ে হয়তো স্বাভাৱিক বা দৈনন্দিন কথা-বতৰাত, ঘৰত, অনানুষ্ঠানিক পৰিৱেশত মাতৃভাষা ব্যৱহাৰ কৰে। বিপৰীতে আনুষ্ঠানিক পৰিৱেশত, স্কুলত, সাহিত্যত, ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানাদিত উচ্চ ৰূপ বুলি স্বীকৃত ভাষাটো ব্যৱহাৰ কৰে। এনে বেজিষ্টাৰক তেওঁ প্ৰশস্ত ডাইগ্ল'ছিয়া (extended diglossia) বুলি অভিহিত কৰিছে। এনে ডাইগ্ল'ছিয়াৰ বাবে 'genetically unrelated (or atleast historically distant) ভাষা হ'ব লাগে। তেওঁ বহুভাষিক সমাজ একোখনত ভাষিক পৰিস্থিতি কেনে হ'ব পাৰে তাৰ সম্ভাৱ্য তালিকা এখন যুগুত কৰিছে। এই চতুৰ্ভুজ তালিকাখন এনেধৰণৰ—

দ্বিভাষিকতাবাদ	+	-	ডাইগ্ল'ছিয়া
1. Both diglossia and bilingualism			2. Bilingualism without diglossia
3. Diglossia without bilingualism			4. Neither diglossia nor bilingualism

ওপৰত উল্লেখ কৰা তালিকাৰ জৰিয়তে ফিছমেনে দেখুৱাইছে যে দ্বিভাষিক

(বহুভাষিক) সমাজ একোখনত চাৰি ধৰণৰ পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে—

- ক) দ্বিভাষিকতা আৰু ডাইগ্ল'ছিয়া উভয়ৰ উপস্থিতি;
- খ) দ্বিভাষিকতা অবিহনে ডাইগ্ল'ছিয়া;
- গ) ডাইগ্ল'ছিয়া অবিহনে দ্বিভাষিকতা;
- ঘ) দ্বিভাষিকতা আৰু ডাইগ্ল'ছিয়া উভয়ৰে অনুপস্থিতি।

ক) দ্বিভাষিকতা আৰু ডাইগ্ল'ছিয়া উভয়ৰে উপস্থিতি

বহুভাষিক সমাজ একোখনত দ্বিভাষিকতা আৰু ডাইগ্ল'ছিয়া উভয়ৰে অৱস্থিতি থাকিব পাৰে। বহুভাষিক সমাজ একোখনত ভাষাসমূহৰ স্থান কেনে হ'ব, সেয়া প্ৰভাৱশালী সামাজিক সংস্থাবোৰৰ ভূমিকা আৰু পদ্ধতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। অৰ্থাৎ, কেতিয়া, ক'ত, কোনে, কাক কোনটো ভাষা-ৰূপ ব্যৱহাৰ কৰিব সেয়া সামাজিক সংস্থাসমূহে নিৰ্ণয় কৰি দিব। দুৰ্বলতৰ পৰা প্ৰভাৱশালী সামাজিক সংস্থাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ভাষা ব্যৱহাৰৰ স্থানো নিকাশিত হ'ব। এনে অৱস্থাত দ্বিভাষিকতা আৰু ডাইগ্ল'ছিয়া উভয়ে বিৰাজ কৰিব।

খ) ডাইগ্ল'ছিয়া অবিহনে দ্বিভাষিকতা

দ্বিভাষিক বা বহুভাষিক সমাজ একোখনত ডাইগ্ল'ছিয়া থাকিবই লাগিব বুলি কোনো কথা নাই। এই পৰিৱেশত স্পষ্ট হৈ পৰে, দ্বিভাষিকতা মূলতঃ ব্যক্তিগত ভাষা-ব্যৱহাৰৰ বৈশিষ্ট্য। কিন্তু ডাইগ্ল'ছিয়া হৈছে, সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰিৱেশত ভাষিক সংগঠনৰ জৰিয়তে গঢ়ি উঠা চৰিত্ৰায়ন। উদাহৰণ স্বৰূপে, উদ্যোগীকৰণৰ ফলস্বৰূপে ভিন্ন ভাষা-ভাষী লোকৰ মাজত সংমিশ্ৰণ ঘটে আৰু প্ৰথমৱস্থাত দ্বিভাষিকতাৰ সৈতে ডাইগ্ল'ছিয়া বা ডাইগ্ল'ছিয়া অবিহনে দ্বিভাষিক পৰিৱেশৰ সৃষ্টি হয়।

অসমৰ ভাষিক পৰিৱেশো এনে বুলিব পাৰি। অসমৰ জনগোষ্ঠীয় লোকসকলৰ প্ৰায়বোৰৰে নিজস্ব একোটা ভাষা আছে আৰু ভাষা-ব্যৱহাৰবো নিৰ্দিষ্ট একোটা ক্ষেত্ৰ আছে। য'ত, স্ব-ভাষা সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ লগত তেওঁলোকৰ নিজৰ ভাষাৰ জৰিয়তে ভাবৰ আদান প্ৰদান কৰে। আনহাতে, স্কুলত বা আন জনগোষ্ঠীৰ লোকৰ লগত কথা পাতেওঁতে অসমীয়া ব্যৱহাৰ কৰে।

গ) দ্বিভাষিকতা অবিহনে ডাইগ্ল'ছিয়া

ফিছমেনে উল্লেখ কৰা তৃতীয়টো পৰিৱেশ হ'ল— ডাইগ্ল'ছিয়াৰ অৱস্থিতি আছে, কিন্তু দ্বিভাষিকতা নাই। ফিছমেনে এনে পৰিৱেশৰ কথা উল্লেখ কৰি কৈছে

'Here, two or more speech communities are united religiously, politically or economically into a single functioning unit notwithstanding the socio-cultural cleavages that separate them. At the level of this larger (but not always voluntary) unity, two or more languages or varieties are recognized as obtaining. However, one (or both) of the speech communities involved is (are) marked by relatively impermeable group boundaries such that for 'outsiders' (and this may well mean all those not born into the speech community, i.e., an emphasis on ascribed rather than on achieved status) role access and linguistic access are severely restricted. At the same time linguistic repertoires in one or both groups are limited due to role specialization. (p-33)

ঘ) ডাইগ্ল'ছিয়া আৰু দ্বিভাষিকতা উভয়ৰে অনুপস্থিতি

অতি সীমিত ৰূপত অৱহেলিত বা অপ্ৰতীকৃত ভাষা-সম্প্ৰদায়ৰ ক্ষেত্ৰতহে ডাইগ্ল'ছিয়া আৰু দ্বিভাষিকতা উভয়ৰে অনুপস্থিতি দেখা যায়।

ভাষা সঞ্চৰণ (Code switching)

দ্বিভাষিকতাৰ আলোচনাত ভাষা সঞ্চৰণ গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়, বিশেষকৈ ব্যক্তিগত দ্বিভাষিকতাৰ প্ৰসঙ্গত। ভাষা সঞ্চৰণ এটা বিশেষ প্ৰক্ৰিয়াহে আৰু এই বিশেষ প্ৰক্ৰিয়া সংঘটিত হয় দ্বিভাষিকতাৰ পটভূমিত। বক্তা এজনে যেতিয়া সমান দক্ষতাৰে দুটা ভাষা আয়ত্ত কৰে আৰু ভাষা-ব্যৱহাৰ কৰোঁতে কথোপকথনত অনায়াসে সলনাসলনিকৈ শব্দ, বাক্য বা বাক্যাংশৰ ব্যৱহাৰ কৰে বা এটা ভাষাৰীতিৰ পৰা আন এটা ভাষাৰীতিলৈ সংক্ৰমণ কৰে, তেতিয়াই তেওঁৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ প্ৰক্ৰিয়াত সঞ্চৰণ ঘটা বুলি ক'ব পাৰি। যেতিয়াই এজন দ্বিভাষিক বা দ্বি-উপভাষিক ব্যক্তিয়ে আন এজন দ্বিভাষিক ব্যক্তিৰ সন্মুখীন হয়, তেতিয়াই code বা ভাষাৰ সঞ্চৰণ ঘটে।

পিটাৰ ট্ৰাডগিলে *A Glossary of Sociolinguistics*ত ভাষা সঞ্চৰণৰ সূত্র দিছে এনেদৰে—

'The Process whereby bilingual or bidialectal speakers switch back and forth between one language or dialect and another within the same conversation. This linguistic behaviour is very common in multilingual situations.'

Carol Myers and William Ury-এও কৈছে—

'Use of two more linguistic varieties in the same conversation and interaction.' (bilingual Strategies: The Social function of Code-switching: Journal of the Sociology of Language 13, pp 5-20)

দেখা গৈছে, ভাষা সঞ্চৰণ এক স্বাভাৱিক প্ৰক্ৰিয়া। দ্বিভাষিক ব্যক্তি এজনে মিশ্ৰণ আৰু সঞ্চৰণৰ জৰিয়তে নিজৰ বক্তব্য উপস্থাপন কৰিবলৈ অধিক স্বচ্ছল আৰু সহজ অনুভৱ কৰে।

ভাষা সঞ্চৰণ প্ৰথমাৱস্থাত ব্যক্তিৰ পৰ্যায়তহে দেখা দিয়ে আৰু ক্ৰমাৎ ইয়াৰ বিস্তৃতি ঘটি সম্প্ৰদায় বা দল বা সমূহৰ ক্ষেত্ৰত দেখা দিয়ে। কিন্তু, ভাষা-সঞ্চৰণ কিয় হয়? ভাষা-সঞ্চৰণত মনোবৈজ্ঞানিক প্ৰক্ৰিয়াই কাম কৰে নে সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰিকাঠামোৱে ক্ৰিয়া কৰে? এনে প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বিভিন্ন আলোচকে আলোচনা কৰিছে।

গুমপাৰ্জ (John Joseph Gumperj) আৰু ব্ল'মে (Jan-Peter Blom) দুই ধৰণেৰে ভাষা-সঞ্চৰণৰ হয় বুলি উল্লেখ কৰিছে—

ক) পৰিস্থিতিক ভাষা-সঞ্চৰণ (Situational Code-switching)

খ) লাক্ষণিক ভাষা-সঞ্চৰণ (Metaphorical code-switching)

গুমপাৰ্জ আৰু ব্ল'মে দেখুৱাইছে যে সামাজিক আৰু ভাষিক কাৰক যোগাযোগ প্ৰক্ৰিয়াৰ লগত জড়িত। বক্তাই সেয়ে তেওঁৰ কথোপকথনত বাক্যগত, ব্যাকৰণগত বা ধ্বনিগত ৰূপৰ ধাৰাবাহিক সালসলনি কৰি থাকে।

বহুভাষিক সম্প্ৰদায় একোটাই যেতিয়া ভিন্ন সামাজিক পৰিস্থিতিত ভিন্ন ভাষা বা ভাষা-ৰূপ ব্যৱহাৰ কৰে বা ভাষা সঞ্চৰণে পৰিৱেশ বা পৰিস্থিতি সলনিৰ ইঙ্গিত দিয়ে, তেতিয়া এনে ভাষা সঞ্চৰণক পৰিস্থিতিক ভাষা সঞ্চৰণ বোলা হয়। আনহাতে, লাক্ষণিক ভাষা সঞ্চৰণত ভাষা বা ভাষা-ৰূপৰ সলনিয়ে আলোচিত বিষয়বস্তুক অধিক সমৃদ্ধ কৰি তোলে।

গুমপাৰ্জ আৰু হাইম্ছে (Dell H. Hymes) পৰিস্থিতিক আৰু লাক্ষণিক ভাষা-সঞ্চৰণৰ পাৰ্থক্য খুব সুন্দৰকৈ দেখুৱাইছে—

'An important distinction is made from situational switching, where alteration between varieties redefines a situation, being a change in governing norms, and metaphorical switching, where alteration enriches a situation allowing for allusion to more than one social relationship within the situation.' (Gumperz & Hymes (1986): *Directions*

in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication, Oxford. Basil Blackwell.)

ভাষা-সঞ্চৰণ বিভিন্ন কাৰণত ঘটিব পাৰে। তলত এনে কেইটামান কাৰণৰ কথা উল্লেখ কৰা হ'ল—

সহায়ক কাৰ্য (Referential function)

নিৰ্দেশাত্মক কাৰ্য (Directive function)

সাধাৰণ কাৰ্য (Phatic function)

অৰ্থব্যঞ্জক কাৰ্য (Expressive function)

অধিভাষিক কাৰ্য (Metalinguistic function)

বক্তা এজনে সঞ্চৰণ কৰিবলৈ বাধ্য হৈ পৰিব পাৰে যদিহে দ্বিতীয় ভাষাটোত তেওঁ সম্পূৰ্ণ দক্ষ নহয়। বক্তাই অভিপ্ৰেত বক্তব্য প্ৰকাশ কৰাত অসমৰ্থ হ'লে বা তেওঁ অভিপ্ৰেত বক্তব্য স্মৰণ কৰাত ব্যৰ্থ হ'লে তেওঁ স্বাভাৱিক ভাষাটোলৈ প্ৰত্যাহ্বৰ্তন কৰিব পাৰে। এনে সঞ্চৰণক সহায়ক কাৰ্য বোলা হয়।

নিৰ্দেশাত্মক কাৰ্যৰ জৰিয়তে বক্তাই শ্ৰোতাৰ লগত সহযোগ কৰিব পাৰে বা ইচ্ছা কৰিলে তৃতীয় ব্যক্তিক আলোচনাৰ পৰা আঁতৰায়ো বাখিব পাৰে।

সাধাৰণ কাৰ্যৰ জৰিয়তে বক্তাই সুৰ সলনিৰ ইঙ্গিত প্ৰদান কৰে।

অধিভাষিক কাৰ্যৰ জৰিয়তে বক্তাই কোনো বিশেষ কাৰ্য, আন ভাষা-ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে প্ৰকাশ কৰে।

ইয়াৰ উপৰি ভাষা সঞ্চৰণে বক্তা আৰু শ্ৰোতাৰ মাজৰ বিশেষ সম্পৰ্ক বা পৰিচয়ো দাঙি ধৰে। যেনে— আমেৰিকা নিবাসী দুজন অসমীয়া ব্যক্তিয়ে ইংৰাজী ভাষাত কথা-বতৰা পাতিলেও অসমীয়া ভাষালৈ কৰা সঞ্চৰণৰ যোগেদি তেওঁলোক দুয়োজন যে অসমীয়া মানুহ তাৰ পৰিচয়ো দাঙি ধৰিব। ইয়ে ব্যক্তিবয়ৰ মাজত থকা আত্মীয়তাক প্ৰকাশ কৰে।

গঠন

ভাষা-সঞ্চৰণৰ কেনেধৰণে হয়? সঞ্চৰণ কি সূত্ৰৰ মাজেৰে পৰিচালিত হয়? —ইত্যাদি প্ৰশ্ন ভাষা সঞ্চৰণৰ আলোচনাৰ বিষয়। গৱেষকসকলে বক্তাৰ বেলেগ বেলেগ ভাষা বা ভাষা-ৰূপৰ প্ৰয়োগ একোটা বক্তব্যতে যেতিয়া উপস্থাপন

সমাজভাষাবিজ্ঞান ১০১

কৰে, তাৰ ধৰণ কেনেকুৱা হয় জানিবলৈ নিৰন্তৰ প্ৰয়াস কৰি আহিছে। ভাষা সঞ্চৰণ সাধাৰণতে বাক্যৰ পৰ্যায়ত, বাক্যাংশ বা শব্দ প্ৰয়োগৰ জৰিয়তে সাধিত হয়। ভাষা সঞ্চৰণৰ ব্যাকৰণ বা গঠনৰ প্ৰসঙ্গ আলোচনা কৰি Carol Myers Scotton-এ কৈছে যে ভাষা-সংগঠনৰ সূত্ৰানুসৰি, বিশেষা খণ্ডবাক্য আৰু ক্ৰিয়া খণ্ডবাক্যৰ সহযোগত বাক্য গঠন হয়। ভাষা সঞ্চৰণ হ'লে স্বাভাৱিকভাৱেই একো একোটা খণ্ডবাক্য নিৰ্দিষ্ট ভাষাৰ জৰিয়তে সম্পন্ন হয় বুলি ভবা হয়। কিন্তু, কাৰ্যক্ষেত্ৰত সেইটো নহয়। ব্যৱহাৰিক প্ৰয়োগে প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছে কেতিয়াবা একোটা ভাষাৰ প্ৰভাৱ বক্তাৰ সম্পূৰ্ণ বক্তব্যতে পৰিলক্ষিত হয়। এনে সঞ্চৰণক ধ্ৰুপদী সঞ্চৰণ (Classic codeswitching) বোলা হয়। ইয়াৰ সূত্ৰ নিৰ্ণয় কৰা হৈছে এনেদৰে—

'Classic codeswitching includes elements from two (or more) languages varieties in the same clause, but only one of these varieties is the source of the morphosyntactic frame of the clause.'

(Multiple Voices An Introduction to the Bilingualism, p-241)

বিপৰীতে, আন এক ধৰণৰ ভাষা সঞ্চৰণ লক্ষ্য কৰা যায়, যি ধ্ৰুপদী সঞ্চৰণতকৈ পৃথক। যাৰ গঠনক স্পষ্টভাৱে বৰ্ণনা কৰিব নোৱাৰি, কাৰণ এনে ভাষা সঞ্চৰণৰ গঠন শৃঙ্খলিত নহয়। এনে সঞ্চৰণক সংমিশ্ৰিত ভাষা সঞ্চৰণ (Composite codeswitching) বোলা হয়। ইয়াৰ সূত্ৰ নিৰ্ণয় কৰা হৈছে এনেদৰে—

'Composite codeswitching is bilingual speech in which even though most of the morphosyntactic structure comes from one of the participating languages, the other language contributes some of the abstract structure underlying surface forms in the clause.'

(Ibid, 242).

ভাষা সঞ্চৰণ অন্তৰ্ভাষিকীয় (Inter-sentential switching), আন্তঃবাক্যীয় (Intra-sentential switching) বা আন্তঃখণ্ডবাক্যীয় (Intra-clause switching) পৰ্যায়ত সংঘটিত হ'ব পাৰে।

সমাজভাষাবিজ্ঞান ১১১

Inter-sentential switching-ত দুটা ভাষা বা ভাষা-ৰূপ একে কথোপকথনতে কিষ্ট, বেলেগ বেলেগ বাক্যত ব্যৱহাৰ হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, অসমীয়া আৰু ইংৰাজী ভাষা একে বাৰ্তালাপত কিষ্ট সুকীয়া সুকীয়া বাক্য হিচাপে ব্যৱহাৰ হোৱাৰ কথা ক'ব পাৰি। তলত কেইটামান উদাহৰণ পৰীক্ষা কৰি চোৱা হ'ল—

'আই থিংক, আই উইল ডু ইট। নোৱাৰিলেতো নহ'ব।'

উপৰিউক্ত বাক্যটোত 'আই থিংক, আই উইল ডু ইট।'— এটা সম্পূৰ্ণ বাক্য। আনফালে, 'নোৱাৰিলেতো নহ'ব।'— আন এটা সম্পূৰ্ণ বাক্য। অৰ্থাৎ, বাক্যটোক আমি ৰূপদী ভাষা-সঞ্চৰণ বুলি ক'ব পাৰোঁ। বাক্যটোৰ গঠন—

ইংৰাজী + অসমীয়া

আকৌ,

'পুলিচে ইন্ভেষ্টিগেচন চলাই আছে, ডেফিনিট এভিডেন্স পাব লাগিব।'—

এই বাক্যটো সংমিশ্ৰিত ভাষা-সঞ্চৰণৰ উদাহৰণ। বাক্যটোৰ গঠন এনেধৰণৰ—

পুলিচে ইন্ভেষ্টিগেচন চলাই আছে,

NP : VP

NP(T+N)

পুলিচ + এ

VP (NP + VP)

ইন্ভেষ্টিগেচন + চলাই আছে

(ইংৰাজী শব্দ) বিশেষ্য + (অসমীয়া) বিভক্তি + (ইংৰাজী শব্দ) বিশেষ্য + (অসমীয়া) সংযুক্ত ক্ৰিয়া

আকৌ,

ডেফিনিট এভিডেন্স পাব লাগিব।

NP + VP

= VP (NP : VP)

+ (ইংৰাজী শব্দ) বিশেষ্য + বিশেষ্য + (অসমীয়া) সংযুক্ত ক্ৰিয়া

এটা ভাষাৰ পৰা আন এটা ভাষালৈ ভাষা সঞ্চৰণৰ বিভিন্ন কাৰণ থাকিব পাৰে। বক্তা এজনে এটা ভাষাত নিজৰ বক্তব্য ভালদৰে প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰি আন এটা ভাষাৰ আশ্ৰয় ল'ব লগা হ'ব পাৰে বা এজন ব্যক্তিয়ে এটা সামাজিকসমূহৰ সৈতে সহমৰ্মিতা প্ৰকাশ কৰিব বিচাৰিলেও ভাষা সঞ্চৰণ হ'ব পাৰে। বক্তা আৰু শ্ৰোতাৰ মাজত ঘটা সু-সম্পৰ্কৰ ফলত শ্ৰোতাজনেও একে ধৰণৰ ভাষা সঞ্চৰণৰে সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৯২ ॥

প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশ কৰে। এনে ধৰণৰ ভাষা সঞ্চৰণ দ্বিতীয় ভাষা ব্যৱহাৰ নকৰা কাৰোবাক আলোচনাৰ পৰা আঁতৰত ৰাখিবলৈও ব্যৱহৃত হ'ব পাৰে। এটা উদাহৰণেৰে কথাটো পৰিষ্কাৰ কৰিব পাৰি। ধৰা হ'ল— লিফ্টত উঠি দুজন ব্যক্তিয়ে তামিল ভাষাত কথা পাতি গৈ আছে। তামিল ভাষা নুবুজা লিফ্টত থকা আন ব্যক্তিক বক্তাদয়ৰ আলোচনাৰ পৰা আঁতৰত ৰাখিব আৰু ইয়ে বক্তা দুজনক সন্তুষ্ট কৰিব।

এই উদাহৰণৰ পৰা স্পষ্ট হৈ পৰে—

ক) আলোচনাকাৰী বক্তাৰ আলোচনাৰ অংশীদাৰ হৈ থাকে; নাইবা

খ) তৃতীয় ব্যক্তিক (বা সমূহক) আলোচনাৰ পৰা বিচিহ্ন কৰা হয়।

ভাষাৰ সঞ্চৰণক ভাষাৰ ওপৰত কৰা হস্তক্ষেপ বুলিব পৰা নাযায়। কিয়নো, ই বক্তব্য বা কথোপকথনৰ পৰিপূৰক হিচাপে কাম কৰে। বিশেষকৈ, য'ত ভাষা সঞ্চৰণ ভাব প্ৰকাশৰ অসুবিধাৰ বাবে ব্যৱহৃত হয়, তাত ই হস্তক্ষেপৰ সলনি ধাৰাবাহিকতায়ে প্ৰদান কৰে। ভাষা সঞ্চৰণে বক্তাক বিশেষকৈ দ্বিভাষীসকলক নিজস্ব পদ্ধতিৰে, নিজস্ব চিন্তাধাৰাৰে ভাবসমূহ প্ৰকাশৰ সুবিধা প্ৰদান কৰে অৰ্থাৎ, ভাষা সঞ্চৰণে বক্তাৰ সুবিধাৰ হকে কাম কৰে। দ্বিতীয়, ভাষা-সঞ্চৰণৰ দ্বাৰা বক্তাই তেওঁৰ প্ৰভাৱ বৃদ্ধি কৰাৰ লগতে বক্তব্য বিষয়কো অধিক স্পষ্ট ৰূপত দাঙি ধৰে।

একভাষিক আৰু দ্বিভাষিক— দুয়োধৰণৰ বক্তাই ভাষা সঞ্চৰণক নেতিবাচক দৃষ্টিভঙ্গীৰে চোৱা দেখা যায়। ইয়াক অশুদ্ধ, দুৰ্বল ভাষা বা দুটা ভাষাৰ অসম্পূৰ্ণ বা আধৰুৱা জ্ঞানৰ পৰিণাম বুলি প্ৰায়ে গণ্য কৰা দেখা যায়। ভাষা সঞ্চৰণৰ এনে নেতিবাচক ধাৰণা সত্ত্বেও ই বক্তাৰ এটা সাধাৰণ বৈশিষ্ট্যলৈ পৰিণত হৈছে।

ভাষা সঞ্চৰণ সাধাৰণতে শিক্ষিত শ্ৰেণীৰ মাজত হয় আৰু পাছত সকলোৱে ইয়াক অনুসৰণ কৰে। যেনে— অসমীয়া ভাষাত নিম্নোক্তোখিত বাক্যৰ প্ৰয়োগ নিতান্তই সাধাৰণ।

Sorry, মোৰ আহোঁতে অলপ late হ'ল।

বৰুৱাৰ death newsটো শুনি বৰ দুখ পালোঁ, it's a lost.

If you don't mind, five minutes আপোনাৰ লগত কথা পাতিম।

তোমাৰ কাৰণে এটা good news আছে।

আপোনাৰ diabetiz আছে, you have to changed your food habit।

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ৯৩ ॥

Next মাহত এবাৰ check-upত আহিব।

অহাৰ আগতে আপুনি এবাৰ mobileত contact কৰি ল'ব।

অসমীয়া শিক্ষিত মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ ভাষাত ইংৰাজী ভাষাৰ প্ৰভাৱ গভীৰ। শিক্ষিত মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীটো দ্বিভাষী। এওঁলোকে অসমীয়া ভাষাৰ উপৰি ইংৰাজী আৰু হিন্দী ভাষা ক'ব পাৰে। সেয়ে মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ অসমীয়া কথোপকথনত হিন্দী আৰু ইংৰাজী ভাষাৰ শব্দৰ বা শব্দাংশৰ সংক্ৰমণ হয়। ইংৰাজী ভাষাৰ শব্দৰ সংক্ৰমণ বেছি। কাৰণ কেইবাটাও—

ক) ইংৰাজী ভাষাৰ প্ৰতি উচ্চ মনোভাব আৰু নিজৰ ভাষাক গ্ৰাম্য (Low prestige form) বুলি ধাৰণা,

খ) ইংৰাজী শব্দ ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা মনৰ ভাব সঠিককৈ প্ৰকাশ কৰিব পাৰে বুলি থকা ধাৰণা; আৰু

গ) ইংৰাজী শব্দ প্ৰয়োগৰ জৰিয়তে নিজকে অভিজাত বা মৰ্যাদাশালী বুলি প্ৰতিষ্ঠা কৰে বুলি থকা মনোবৈজ্ঞানিক ধাৰণা।

অসমীয়া ভাষাৰ দৰে হিন্দী ভাষাটো ভাষাৰ সংক্ৰমণ লক্ষ্য কৰা যায়। দূৰদৰ্শন বা ব্যক্তিগত টিভি চেনেলবোৰত দেখা পোৱা বিভিন্ন সাক্ষাৎকাৰসমূহলৈ লক্ষ্য কৰিলেই এই কথা স্পষ্ট হৈ পৰে। বাক্য এটা যদি হিন্দী ভাষাত আৰম্ভ কৰে, শেষ কৰে ইংৰাজীত। হিন্দী আৰু ইংৰাজীৰ এই ৰূপটোক 'হিংলিছ' বুলি নামকৰণ কৰিবলৈ বিচৰা হৈছে। অৱশ্যে, কেৱল হিন্দী বা অসমীয়া ভাষাতেই নহয়, ভাষা সংক্ৰমণ বৰ্তমান পৃথিৱীৰ প্ৰায় ভাষাতেই পৰিলক্ষিত হোৱা সাধাৰণ পৰিঘটনা।

শিশুৰ ক্ষেত্ৰত দেখা ভাষা সংক্ৰমণ

ডাঙৰৰ লগতে বৰ্তমান সময়ত শিশুৰ ভাষাত দেখা পোৱা ভাষা সংক্ৰমণ বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। অৰ্থাৎ, ভাষা সংক্ৰমণ শিশুৰ মাজতো দেখা যায়। কিন্তু, শিশুৰ মাজত দেখা পোৱা সংক্ৰমণ প্ৰাপ্তবয়স্কসকলৰ সংক্ৰমণতকৈ পৃথক। শিশুৰ ক্ষেত্ৰত দেখা পোৱা ভাষা সংক্ৰমণ মনোবৈজ্ঞানিক বিকাশৰ স্তৰ বা পৰ্যায়ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে আৰু ই শিশুৰ লগত জড়িত সামগ্ৰিক পৰিৱেশ আৰু পৰিস্থিতিক প্ৰতিফলিত কৰে।

এটি শিশুৱে যেতিয়া একে সময়তে ঘৰত অসমীয়া আৰু স্কুলত ইংৰাজী

ভাষা শিকে, সাধাৰণতে তেতিয়াই ভাষা সংক্ৰমণ ঘটে। প্ৰাৰম্ভিক অৱস্থাত দ্বিভাষিক শিশু একোটাই ভাষা দুটাৰ মাজত থকা পাৰ্থক্য বহুক্ষেত্ৰত অনুধাবন কৰিব নোৱাৰে। বহুক্ষেত্ৰত শিশুৰ হাতত শব্দৰ বৈকল্পিক প্ৰয়োগৰ উপায়ো নাথাকে। ফলত, দ্বিতীয় ভাষা আহৰণ কৰা ভাষাটোৰ শব্দৰ জৰিয়তে ভাব প্ৰকাশ কৰে। শিশুৰ ক্ষেত্ৰত দেখা পোৱা এনে প্ৰয়োগক সংক্ৰমণ বোলাতকৈ মিশ্ৰণ বোলাহে যুক্ত। ধৰা হ'ল, অসমীয়া ভাষী শিশু এজনে ইংৰাজী মাধ্যমৰ স্কুলত পঢ়ি নতুন নতুন শব্দ আহৰণ কৰিবলৈ শিকে। এনেদৰে আহৰণ কৰা শব্দবোৰৰ অসমীয়া প্ৰয়োগ শিশুটোৱে নাভাৱিবও পাৰে। সাধাৰণতে শিশুৱে স্কুলত সংখ্যাবাচক শব্দ, ইংৰাজী মাহৰ নাম, ইংৰাজী বাৰৰ নাম শিকিবলগীয়া হয় আৰু সিবিলাকৰ প্ৰয়োগো বাক্যত ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ শিকে। বিকল্প অসমীয়া ৰূপকেইটা শিশুৱে তেতিয়ালৈ আহৰণ নকৰিবও পাৰে। বহুক্ষেত্ৰত ভাষা দুটাৰ (অসমীয়া-ইংৰাজী) পাৰ্থক্য বুজি নাপায় বা নাপাবও পাৰে। সেয়ে, ইংৰাজী শব্দ অসমীয়া বাক্য গাঁথনিৰ সঁচত ঢালি বাক্য গঠন কৰে, এনেদৰে—

unity-এ আজি মোক fiveটা chocklet দিলে।

Sunday মোক danceৰ class আছে।

সাধাৰণতে দেখা যায়, দুটা ভাষাৰ মাজৰ পাৰ্থক্য বুজি পালে এনে মিশ্ৰণ বা সংক্ৰমণ শিশুৱে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ এৰি দিয়ে। কিন্তু, এটা বয়সৰ পাছত আকৌ সুকীয়া ৰূপত সংক্ৰমণ আৰম্ভ হয়।

এনেদৰে চালে দেখা যায়, শিশুৰ ক্ষেত্ৰত দেখা পোৱা মিশ্ৰণ বা সংক্ৰমণ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ আলোচনাৰ বিষয়। বিশেষকৈ সংখ্যালঘু, সামাজিকভাৱে প্ৰতিপত্তিহীন ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত। এনে পৰিস্থিতিত দ্বিভাষিক শিশুৰ ভাষা-ব্যৱহাৰত মনোবৈজ্ঞানিক কাৰণ স্পষ্ট ৰূপত প্ৰকাশ পায়। ইয়াক এনেকৈ ক'ব পাৰি— যদিহে শিশুৱে প্ৰথম ভাষাটো দুৰ্বল বুলি অনুভৱ কৰে আৰু সামাজিক দিশত প্ৰভাৱশালী বুলি পৰিগণিত ভাষাটো আহৰণ কৰি তাৰ জৰিয়তে মনোভাব বাঙ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে, ইয়াৰ অৰ্থ হ'ব— সামাজিকভাৱে স্বীকৃত প্ৰভাৱশালী ভাষা-ব্যৱহাৰৰ যোগেদি তেওঁ সামাজিক প্ৰতিপত্তি অৰ্জনৰ চেষ্টা কৰিব। স্বাভাৱিকভাৱে, এই মনোবৈজ্ঞানিক কাৰণত প্ৰথম ভাষাৰ ব্যৱহাৰ সীমিত হৈ পৰিব আৰু ইয়ে ভাষাটোক বিপন্ন কৰি তুলিব পাৰে।

ভাষা মিশ্ৰণ (Code mixing)

শব্দৰ আদান-প্ৰদান ভাষাৰ এক সহজাত প্ৰবৃত্তি। প্ৰত্যেক ভাষাই অন্য ভাষাৰ পৰা শব্দ গ্ৰহণ কৰি নিজৰ ভাষাক সমৃদ্ধ কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ইংৰাজী ভাষাই পৃথিৱীৰ অজস্ৰ ভাষাৰ পৰা শব্দ গ্ৰহণ কৰি সমৃদ্ধ হৈছে। বক্তাই প্ৰথম ভাষাৰ শব্দৰ মাধ্যমেৰে তেওঁৰ বক্তব্য প্ৰকাশ কৰিবলৈ অক্ষম হ'লে দ্বিতীয় ভাষাৰ শব্দৰ সহায় ল'ব লগা হয়। তেতিয়াই ভাষাৰ মিশ্ৰণ ঘটে। কেতিয়াবা এনেকুৱা পৰিস্থিতি একোটাৰ সৃষ্টি হয়গৈ যে বক্তাই নিজৰ ভাষাৰ অভিব্যক্তি সক্ষম শব্দক উপেক্ষা কৰি আন মৰ্যাদাশালী বা প্ৰতিপত্তিশালী ভাষাৰ শব্দৰ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ লয়। অৰ্থাৎ, বহুতেই ইয়াক fashion বা style হিচাপেও ব্যৱহাৰ কৰে। ভাষা মিশ্ৰণত সাধাৰণতে বক্তাৰ দ্বিতীয় ভাষাৰ জ্ঞান আংশিকভাৱে থাকে আৰু দ্বিতীয় ভাষা কওঁতে প্ৰায়েই প্ৰথম বা মাতৃভাষাৰ শব্দ, খণ্ডবাক্য ব্যৱহাৰ কৰে আৰু দ্বিতীয় ভাষাৰ উচ্চাৰণো তেওঁৰ মাতৃভাষাৰ উচ্চাৰণৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়।

প্ৰয়োজন পূৰ্তি আৰু style দুয়োটা উদ্দেশ্যতে ভাষা মিশ্ৰণ হ'ব পাৰে। তলৰ বাক্যকেইটা ভাষা মিশ্ৰণৰ সুন্দৰ উদাহৰণ—

মই সময়মতে office পাবগৈ লাগে।
অহা মাহত মই check-up-ৰ বাবে যাব লাগিব।
তাৰ father in law যোৱাকালি expire হ'ল।
বস্ত্ৰটো আপুনি এবাৰ use কৰি চাওকচোন।
মোৰ তালৈ অহাৰ আগতে ম'বাইলত এবাৰ contact কৰি ল'ব।
—এই বাক্যকেইটাৰ গাঁথনি অসমীয়া ভাষাৰ। কিন্তু ইংৰাজী শব্দৰ

মিশ্ৰণ লক্ষণীয়। ইংৰাজী শব্দকেইটাও আকৌ অসমীয়া বিভক্তিও লগ লাগিছে। বাক্যকেইটাত থকা ইংৰাজী শব্দবোৰৰ (ম'বাইল শব্দটোৰ বাদে) প্ৰত্যেকৰে অসমীয়া শব্দ আছে। আকৌ, আন কিছুমান ইংৰাজী শব্দ আমি অসমীয়া ভাষাত সুমুৱাই লৈছো। যেনে — স্কুল, কলেজ, ষ্টেছন, হাম্পতাল, গ্লাছ, নাৰ্ছ, ডাক্তৰ, বটল, মেছিন, টেবুল, ম'বাইল, কম্পিউটাৰ ইত্যাদি। ওপৰত উল্লেখ কৰা বাক্যকেইটাত ব্যৱহৃত ইংৰাজী শব্দসমূহক অসমীয়া ভাষাৰ ভিতৰুৱা কৰি লোৱা হোৱা নাই। বাক্যকেইটাত ইংৰাজী শব্দকেইটা অসমীয়া বাক্যৰ সাঁচতেই ব্যৱহাৰ হৈছে।

ভাষা মিশ্ৰণৰ এই প্ৰবৃত্তি দিনে দিনে বাঢ়ি অহাটো অৱশ্যেই চিন্তাৰ কাৰণ। পেন, পেপাৰ, বুক, নোটবুক, বে'ল, পিকছাৰ, বোৰ্ড, গেট, পাৰ্ক, গাৰ্ডেন, ব'ড, লাইট, ফিঞ্জ, মামী, ডেডী, পাপা, আংকল, আণ্টী, ৱাইফ, মিছেজ, মিষ্টাৰ, ফ্ৰেণ্ড, এপ্লিকেশ্বন, প্ৰমোছন, ছিগনেছাৰ, মেম', নীভ, না'টিছ, ইম্পেকেশ্বন, এডভান্স, ক্লাছ, পিৰিয়ড, ৰিজাল্ট, ছেমিনাৰ, কন্ফাৰেন্স, লাইব্ৰেৰী, ক্ট'ৰ আদি অসংখ্য শব্দ এতিয়া অসমীয়া ভাষাৰ দুৱাৰডলিত। আনকি চেলেঞ্জ কৰা, ৱাৰিং দিয়া, প্ৰিফাৰ কৰা, চেঞ্জ কৰা, হেল্প কৰা, ফ্ৰেছ হোৱা আদি সংযুক্ত ক্ৰিয়া অসমীয়া ভাষাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছে।

ভাষা-ব্যৱহাৰত বক্তাই মিশ্ৰণ কৰাৰ কাৰণ হিচাপে কেইটামান দিশলৈ আঙুলিয়াব পাৰি—

ক) প্ৰয়োজন পূৰ্তি

বক্তা এজনে তেওঁৰ মনোভাব প্ৰথম ভাষাৰ শব্দৰ মাধ্যমেৰে প্ৰকাশ কৰিবলৈ অক্ষম হ'লে দ্বিতীয় ভাষাৰ সহায় ল'ব লগা হ'ব পাৰে। ধৰি লোৱা হ'ল, বক্তা এজনে আধুনিক প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ লগত জড়িত কোনো কথা প্ৰকাশ কৰিব বিচাৰিলে কেৱল অসমীয়া শব্দৰ দ্বাৰা তেওঁৰ বক্তব্য প্ৰকাশ কৰিবলৈ অক্ষম হ'ব। কাৰণ, আধুনিক প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ লগত জড়িত শব্দসমূহ ইংৰাজী ভাষাৰ। সিৰোৰ অসমীয়া পাৰিভাষিক শব্দ নাই। সেয়ে বক্তাজনে ইংৰাজী ভাষাৰ শব্দৰ সহায় ল'বলৈ বাধ্য। যেনে—

পিজিন, ক্ৰেওল আৰু ভাষাবিজ্ঞান

ভাষাৰ মৃত্যু যেনেদেৰে স্বাভাৱিক ঘটনা, ন ন ভাষাৰ সৃষ্টিও তেনেদেৰে স্বাভাৱিক ঘটনা। ভাষাৰ লগত ভাষাৰ সংযোগ, সংস্পৰ্শৰ ফলত সময়ে সময়ে ন ন ভাষাৰ উদ্ভৱ হয়। পিজিন আৰু ক্ৰেওল দৰাচলতে ভাষিক সংযোগ, সংস্পৰ্শৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা ভাষাৰ ন ৰূপ।

পিজিন আৰু ক্ৰেওল সম্পৰ্কে প্ৰচলিত থকা অন্য নামসমূহৰ পৰা ইয়াৰ সামাজিক স্থিতিৰ বিষয়ে উমান পাব পাৰি। পিজিনৰ অন্য নাম— broken English, bastard Potuguese, nigger French, Kombuistaaltje ('cookhouse lingo'), isikula ('coolie' language) ইত্যাদি। অৱশ্যে, ভাষাবিজ্ঞানীসকলৰো পিজিন আৰু ক্ৰেওল সম্পৰ্কে প্ৰথমাবস্থাত বৰ উচ্চ ধাৰণা নাছিল। ভাষাবিজ্ঞানীসকলে পিজিন আৰু ক্ৰেওলক বিকৃত বা অশিক্ষিত ('aberrant') (Bloomfield, 1994:471) ৰূপ বুলিহে গণ্য কৰিছিল। কিন্তু, বিংশ শতিকাৰ পঞ্চাশৰ দশকৰ শেষ আৰু ষাঠিৰ দশকৰ প্ৰথমছোৱাত ভাষাবিজ্ঞানীসকলে পিজিন আৰু ক্ৰেওল অধ্যয়নক বিদ্যায়তনিক এটা ন শাখা হিচাপে গঢ় দিলে। পিজিন আৰু ক্ৰেওল অধ্যয়নকাৰী ভাষাবিজ্ঞানীসকলে দেখুৱালে যে পিজিন আৰু ক্ৰেওল এটা বিকৃত বা অশিক্ষিত ৰূপ নহয়, বৰং এক সুকীয়া ভাষাহে।

পঞ্চদশ শতিকাৰ পৰা আৰম্ভ হোৱা পশ্চিম ইউৰোপীয়সকলৰ ঔপনিৱেশিক শাসনৰ ফলতেই বেছিভাগ পিজিন আৰু ক্ৰেওলৰ জন্ম। উল্লেখ কৰা প্ৰাসঙ্গিক হ'ব যে ভাষিক যোগাযোগৰ পৰিঘটনা ভাষাৰ দৰেই পুৰণা। আনকি, ধ্ৰুপদী গ্ৰীক নাটকসমূহতো বিদেশী লোকসকলে অশুদ্ধ ৰূপত গ্ৰীক ভাষা কোৱাৰ কথা পোৱা সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১০০ ॥

যায়। অৰ্থাৎ, ইউৰোপীয় ঔপনিৱেশিক শাসনৰ আগতেও যোগাযোগৰ ভাষা (lingua franca) আছিল! পুৰণি ইজিপ্ত, নীল উপত্যকা আদিতো এনে অশুদ্ধ ৰূপৰ ভাষা বা পিজিনৰ প্ৰয়োগ আছিল বুলি ভাষাবিজ্ঞানীসকলে অনুমান কৰে।

পশ্চিম ইউৰোপীয় ঔপনিৱেশিক শাসকসকলৰ ভিতৰত প্ৰধান আছিল পৰ্তুগীজ, ফৰাছী, ডাট্ছ আৰু ব্ৰিটিছসকল। সেয়ে এইকেইটা ভাষাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্ৰধানকৈ পিজিন আৰু ক্ৰেওলসমূহ গঢ়ি উঠিছিল।

■ পিজিন

'A Pidgin is a reduced language that results from extended contact between groups with no language in common. It evolves when they need some means of verbal communication, perhaps for trade, but no groups learns the native language of any other group for social reasons that may include lack of trust or close contact. Usually those of less power (speakers of substrate languages) are more accomodating and use words from the language of those with more power (the superstrate), although the meaning, from and use of these words may be influenced by the substrate languages.' (Holm, 2004:5).

বহুভাষিক পৰিস্থিতিত দুটা ভিন্ন ভাষিক সম্প্ৰদায়ৰ মাজত পৰস্পৰৰ ভাষিক বোধগম্যতাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় কাম-কাজ চলাবলৈ কেতিয়াবা এনে এটা ৰূপৰ সৃষ্টি হয়, যিটো কোনোটো সম্প্ৰদায়ৰে মাতৃভাষা নহয়। সাধাৰণতে দেখা যায়, প্ৰব্ৰজনকাৰী আৰু স্থানীয় বা থলুৱা লোকসকলৰ মাজতহে অস্থায়ী এনে ৰূপৰ সৃষ্টি হয়। বিশেষ পৰিস্থিতিত সৃষ্টি হোৱা এই নতুন ভাষিক ৰূপকেই পিজিন

বোলা হয়। কিন্তু, ভাষিক সম্প্রদায়সমূহে পৰস্পৰৰ ভাষাক আয়ত্ত কৰাৰ চেষ্টা নকৰে।

দেখা গৈছে, বহুতো বিখ্যাত পিজিনৰ উদ্ভৱ হৈছে ঔপনিৱেশিক ইউৰোপীয় ভাষাসমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি, ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ তাগিদাত। কিন্তু, সকলো পিজিন কেৱল ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ তাগিদাত সৃষ্টি হোৱা নাই। হাডছনেও কৈছে—

‘...not all pidgin have arisen as trade language, as tok pidgin did.’ (Hudson, 1999:62)

প্ৰয়োজন পূৰ্ত্তিৰ বাবে দুটা বা তাতোকৈ বেছি দল বা গোষ্ঠীৰ মাজত যোগাযোগৰ উদ্দেশ্যৰেই পিজিনৰ উদ্ভৱ হয়। পিজিন কোনো গোষ্ঠীৰে মাতৃভাষা নহয়, কিন্তু দ্বিতীয় ভাষা হিচাপে ইয়াক আয়ত্ত কৰা হয়। পিজিনসমূহত সদায়েই কৰ্তৃত্বশীল (dominant) ভাষাটোৰ পৰা ইয়াৰ সৰহভাগ শব্দ গ্ৰহণ কৰা হয় আৰু ইয়াক কোৱা হয় উচ্চস্তৰীয় ভাষা (superstrate language)। আনহাতে আন আন ক্ষুদ্ৰ ভাষাবোৰক যিবোৰৰ সহায়ত পিজিনটো গঢ় লৈ উঠে সিবিোৰক কোৱা হয় নিম্নস্তৰীয় ভাষা (substrate languages)।

সাধাৰণতে পিজিন একোটা উদ্ভৱ হয়—

- ক) দীঘলীয়া সময়ৰ কাৰণে নিয়মিতভাৱে বেলেগ বেলেগ ভাষা সম্প্ৰদায়ৰ মাজত হোৱা সম্পৰ্কৰ ফলত;
- খ) ভাষা সম্প্ৰদায়সমূহৰ মাজত যোগাযোগৰ বাবে; আৰু
- গ) ভাষিক সম্প্ৰদায়সমূহৰ মাজত আন্তঃসম্পৰ্কৰ অভাৱৰ ফলত বা ইজনে সিজনৰ ভাষা বুজি বুজি নোপোৱা অৱস্থাত পিজিনৰ উদ্ভৱ হয়।

ইউৰোপীয় ঔপনিৱেশিকতাৰ ফলশ্ৰুতিতেই প্ৰকৃততে পিজিন বা মিশ্ৰভাষাসমূহৰ উদ্ভৱ হৈছিল। ডেল হাইমছে (1971:5) এই বিষয়ে কৈছে—

‘the very existence of pidgins and creols is largely due to the process of discovery, exploration, trade, conquest, slavery, migration, the colonialism that have

brought the people of Europe and the people of the world share a common destiny.’

Reineke-(1938)ৰ মন্তব্যও অনুৰূপ—

‘Pidgins and Creols are products of specific historical circumstances involving colonial expansion and the nature of these circumstances had much to do with the nature of linguistic outcomes.’

ইংৰাজী, ফৰাছী আদি ভাষাক স্থানীয় ভাষা সম্প্ৰদায়ৰ বোধগম্য কৰাৰ অশিক্ষিত প্ৰচেষ্টাৰ ফলেই পিজিন বুলি সুকুমাৰ সেনেও উল্লেখ কৰিছে। সেনে ভাষাৰ ইতিবৃত্ত নামৰ পুথিত মিশ্ৰ-ভাষা বা পিজিনৰ সূত্ৰ দিছে এনেধৰণে—

‘প্ৰয়োজনৰ তাগিদাত দুটা সম্পূৰ্ণভাৱে অসম্পৃক্ত ভাষা-সম্প্ৰদায়ে স্থায়ী অথবা সাময়িকভাৱে বসবাস কৰাৰ ফলত পৰস্পৰৰ মিশ্ৰণত কাম-কাজ চলাবৰ কাৰণে সৰল আৰু সংক্ষিপ্ত বাক্যৰীতি ব্যৱহাৰ কৰে। এনে বাক্য-ব্যৱহাৰকেই বোলা হয় মিশ্ৰভাষা।’

‘পিজিন’ শব্দটোৰ উৎপত্তি সম্পৰ্কে ভিন্ন মতামত পোৱা যায়। এনে মতামত হ’ল—

ক) ইংৰাজী business শব্দটোৰ বিকৃত উচ্চাৰণৰ ফল হ’ল পিজিন।

business > pizniss > pidgin। পিজিন শব্দটো প্ৰথমতে ‘চাইনিজ ইংলিছ’ক বুজাবলৈহে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। পিছলৈ অৱশ্যে, অন্যান্য মিশ্ৰ কপৰ ক্ষেত্ৰটো প্ৰয়োগ হ’বলৈ ধৰিলে। উদাহৰণস্বৰূপে, Tok pisin-ৰ কথা ক’ব পাৰি। এই শব্দটোৰ বিকাশ হৈছে ইংৰাজী Talk pidgin-ৰ পৰা।

খ) পাৰ্টুগীজ *ocupação* (business) শব্দৰ পৰা পিজিন উৎপত্তি হৈছে।

গ) ইংৰাজী pigeon (পাৰ চৰাই) শব্দৰ পৰাও ‘পিজিন’ৰ উৎপত্তি হ’ব পাৰে বুলি আন এটা মত পোৱা যায়। চিঠি-পত্ৰ অনা-নিয়া কামত বা যোগাযোগৰ বাবে পাৰ চৰাইৰ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। পিজিনো যোগাযোগৰ বাবে সৃষ্টি হোৱা ভাষা।

পিজিনৰ সমাৰ্থক শব্দৰূপে কেতিয়াবা 'জাৰ্গন' (jargon) শব্দৰ ব্যৱহাৰো কৰা হয়। চিনুক জাৰ্গনৰ কথা এই প্ৰসঙ্গত উল্লেখ কৰিব পাৰি। ভাষাবিজ্ঞানীসকলে সাধাৰণতে 'জাৰ্গন' শব্দটো পিজিনৰ প্ৰাথমিক স্তৰক বুজাবলৈহে ব্যৱহাৰ কৰে।

John Holm-এ *An Introduction to Pidgin and creols* গ্ৰন্থত S.G.Thomason আৰু A Elgibali-ৰ *Before the Lingua Franca: Pidginized Arab in the Eleventh century* (1986) শীৰ্ষক গ্ৰন্থৰ আধাৰত পিজিনৰ সৰ্বপ্ৰথম ব্যৱহাৰ এঘাৰশ শতিকাতে পোৱা গৈছিল বুলি উল্লেখ কৰিছে। ১০৬৮ খ্ৰীষ্টাব্দত আল-বাক্ৰী (Al-Bakri)-এ তেওঁৰ ভ্ৰমণ বৃত্তান্তত দহ শাৰীৰ এটি চমু পাঠ মাৰিডী (Maridi) নগৰৰ বৰ্ণনাত উল্লেখ কৰিছিল।

'The Blacks have mutilated our beautiful language and spoiled its eloquence with their twisted tongues.'
(Holm, 2004: 15)

পিজিনৰ ক্ষেত্ৰত লক্ষ্য কৰিবলগীয়া কেইটামান দিশ হ'ল—

ক) পিজিন কাৰো মাতৃভাষা নহয় যদিও ই বিভিন্ন সম্প্ৰদায়ৰ মাজৰ যোগাযোগৰ ভাষা। এই বাক-ব্যৱহাৰৰ লগত কোনো সম্প্ৰদায়ৰ ভাবনাত্মক দিশ জড়িত হৈ নাথাকে।

খ) পিজিন এটা বিশেষ তাগিদাতহে উদ্ভৱ হয় আৰু এই উদ্দেশ্য শেষ হোৱাৰ লগে লগে এই বাক-ব্যৱহাৰো বিলুপ্তি ঘটে।

গ) পিজিন ব্যাকৰণৰ দ্বাৰা শৃংখলিত বাক-ব্যৱহাৰ নহয়।

ঘ) পিজিনৰ কোনো লিখিত ৰূপ নাথাকে।

ঙ) বাক্য-গঠন প্ৰণালী সৰল।

চ) পিজিনৰ শব্দসংখ্যা অত্যন্ত সীমিত।

ছ) এক সীমিত বা বিশেষ পৰিৱেশতহে ইয়াৰ ব্যৱহাৰ হয়।

পিজিনৰ গঠন প্ৰক্ৰিয়াত ভাষাটোৰ সৰলীকৰণ হয়। লিঙ্গ, বচন আৰু পুৰুষৰ ক্ষেত্ৰত থকা নিয়মবোৰ শিথিল হয়। কাল বুজোৱা শব্দবোৰ সাধাৰণতে ক্ৰিয়াৰ আগত বহে। পিজিনৰ বাক্যগঠন প্ৰণালী স্থানীয়, কিন্তু শব্দসমূহ বিদেশী।

কেইটামান উল্লেখযোগ্য পিজিন হ'ল— বীচ-লা-মাৰ (Beach-la-Mar), পিজিন ইংৰাজী (Pidgin English), মৰিছাছ ক্ৰেওল (Mauritius Creole), চিনুক জাৰ্গন (Chinook Jargon), পাপুৱা-নিউ-গিনিয়া (Papua New Guinea) আদি। পাপুৱা-নিউ-গিনিয়া' পিজিনৰ এটা উদাহৰণ দাঙি ধৰা হ'ল—

'Phantom, If you eat plenty of peanuts, you will come up strong like the Phantom.' অৰ্থাৎ, 'তুমি যদি বেছিকৈ বাদাম খোৱা ফেণ্টমৰ দৰে শক্তিশালী হ'ব পাৰিবা।'

অসমীয়া ভাষাক ভিত্তি কৰিও পিজিন গঢ়ি উঠিছে। নাগালেণ্ডত অসংখ্য স্থানীয় ভাষা আছিল যদিও বিভিন্ন জনগোষ্ঠীৰ মাজত ভাবৰ আদান-প্ৰদানৰ বাবে যোগাযোগৰ ভাষা এটাৰ অভাৱ আছিল। উচ্চস্তৰীয় ভাষা (superstrate language) হিচাপে অসমীয়া ভাষাক আধাৰ হিচাপে লৈ নাগালেণ্ডত গঢ়ি উঠে নাগামিজ। বৰ্তমান অৱশ্যে ইংৰাজী আৰু হিন্দী ভাষাৰ শব্দৰ প্ৰাচুৰ্য নাগামিজত লক্ষ্য কৰা যায়। তলত নাগামিজ ভাষাৰ উদাহৰণ দাঙি ধৰা হ'ল—

'মই যাইছে।' 'মই গৈছিলোঁ।'

'মই ছই আছে।' 'মই শুই আছোঁ।'

'মই ছোৱালী একটা দেখিছে।' 'মই ছোৱালী এজনী দেখিছিলোঁ।'

'মই তইকে একটা কিতাপ দিছে।' 'মই তাক কিতাপ এখন দিছোঁ।'

'মই ইটো দুই কিতাপ ল'ব।' 'মই এই দুখন কিতাপ ল'ম।'

'ইটো কোন গৰ?' 'এইটো কাৰ গৰ?'

'ইটো মোৰ গৰ।' 'এইটো মোৰ গৰ।'

'তই নাম কি?' 'তোৰ নাম কি?'

'তই একো নাই কৈছে।' 'সি / তাই একো কোৱা নাই।'

পিজিনসমূহ প্ৰথম অৱস্থাত মাত্ৰ কাম চলাবৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ইয়াৰ স্থায়িত্ব নিৰ্ভৰ কৰে ইয়াৰ ব্যৱহাৰকাৰীসকলৰ ওপৰত। দীৰ্ঘদিন ধৰি বা স্থায়ীভাৱে কোনো স্থানত যদি পিজিন ব্যৱহাৰকাৰীসকল থাকিবলগীয়া হয়, তেতিয়া ইয়াৰ শব্দৰ সংখ্যা বাঢ়ি যায়, গাঁথনিক ৰূপত কিছু পৰিৱৰ্তন হয়। পিজিন

ব্যৱহাৰকাৰীসকলে যদি ব্যৱহৃত ৰূপটোৰ প্ৰতি উচ্চ মনোভাৱ পোষণ কৰে আৰু যদিহে নতুন প্ৰজন্মই ভাষাটোক প্ৰথম ভাষা হিচাপে আয়ত্ত কৰে তেন্তে সি ক্ৰেওলৰ মৰ্যাদা পায়।

❧ ক্ৰেওল

মিশ্ৰিত ভাষা বা পিজিনৰ স্থায়ী ৰূপেই হ'ল 'ক্ৰেওল'। অৰ্থাৎ, ক্ৰেওল হ'ল পিজিনৰ পৰৱৰ্তী স্তৰ। পিজিন কোনো জনগোষ্ঠীৰ মাতৃভাষা বা প্ৰথম ভাষাৰূপে পৰিচিত হ'লেই ক্ৰেওলৰ মৰ্যাদা পায়।

Holm-ৰ ভাষাত ক্ৰেওল হ'ল—

'A creole has a jargon or a pidgin in its ancestry; it is spoken by natively by an entire speech community, often one whose ancestors were displaced geographically so that their original language and socio-cultural identity were partly broken. Such social conditions were often the result of slavery.' (Holm, 2004:6)

এই ক্ৰেওল শব্দটো পৰ্টুগীজ criouto (criouto < criar (to breed) পৰা আহিছে। ক্ৰেওল শব্দটোৰ দ্বাৰা প্ৰথমাবস্থাত ইউৰোপীয় ক'লনীসমূহত জন্ম হোৱা প্ৰব্ৰজনকাৰীসকলৰ সন্তান-সন্ততিসকলক উচ্চ শ্ৰেণীৰ ইউৰোপীয়ানসকলৰ পৰা পৃথককৈ বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। পাছলৈ এই ক্ৰেওলসকলৰ ভাষাক বুজাবলৈ 'ক্ৰেওল' শব্দৰ ব্যৱহাৰ আৰম্ভ হৈছিল। ইউৰোপীয় ঔপনিৱেশিক শাসন বা ব্যৱসায়-বাণিজ্য সম্প্ৰসাৰণৰ ফলশ্ৰুতিত সাধাৰণতে বন্দৰবোৰত ভাব বিনিময়ৰ কাৰণে ইউৰোপীয় কোনো ভাষাৰ লগত স্থানীয় ভাষাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটি সৃষ্টি হোৱা যোগাযোগৰ ভাষা পিজিনৰ পৰৱৰ্তী স্তৰ হ'ল ক্ৰেওল। পৃথিৱীৰ অনেক ঠাইতে ক্ৰেওল ভাষা দেখিবলৈ পোৱা যায়। ক্ৰেওলসমূহ একো একোটা সুকীয়া ভাষা

বুলি বৰ্তমান স্বীকৃত। কাৰণ, যি ভাষাৰ আধাৰত এই পিজিন বা ক্ৰেওলসমূহ গঢ়ি উঠে, সেই ভাষাৰ লগত ক্ৰেওলৰ গঠন সম্পূৰ্ণ বেলেগ। ঔপনিৱেশিক শাসকসকলৰ ভাষাৰ লগত স্থানীয় ভাষাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটাব ফলত যিহেতু এই পিজিন বা ক্ৰেওলসমূহৰ সৃষ্টি, সেয়ে ঔপনিৱেশীয় ভাষা আৰু স্থানীয় ভাষাৰ মিশ্ৰণ ক্ৰেওলসমূহত দেখিবলৈ পোৱা যায়। পূব আৰু উত্তৰ বন্দৰসমূহত, আফ্ৰিকাৰ পশ্চিমাংশত আৰু ভাৰতীয় দ্বীপপুঞ্জসমূহত ক্ৰেওল দেখিবলৈ পোৱা যায়। উল্লেখযোগ্য কথা এই যে ক্ৰেওলসমূহৰ বাক্য গাঁথনিৰ মাজত এক সাদৃশ্য লক্ষ্য কৰা যায়। আনকি, শব্দ ব্যৱহাৰৰ মাজতো সাদৃশ্য আছে।

বহিঃগঠনৰ দিশৰ পৰা ক্ৰেওলসমূহত চাৰিটা পাৰ্থক্য দেখা যায়। সেইকেইটা হ'ল—

Plantation creoles,
Fort creoles,
Maroon creoles, and
Creolized pidgins।

অন্তঃগঠনৰ দিশৰ পৰা ক্ৰেওলত দুটা পাৰ্থক্য চকুত পৰে—

ক) ক্ৰেওলৰ গঠন প্ৰণালী সাধাৰণতে অন্যান্য ভাষাতকৈ সৰল যদিও ব্যাকৰণৰ কেতবোৰ নিয়মৰ দ্বাৰা শৃংখলিত।

খ) ভাষাৰ অন্তঃগাঁথনিত অন্যান্য ভাষাৰ উপাদান অধিক লক্ষ্য কৰা যায়।

পিজিন আৰু ক্ৰেওলৰ ক্ষেত্ৰত কেতবোৰ মৌলিক পাৰ্থক্য লক্ষ্য কৰা যায়। পিজিন সাধাৰণতে অস্থায়ীভাৱে কাম চলাবৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। কিন্তু, ক্ৰেওল হ'ল স্থায়ী ৰূপ। পিজিন মাতৃভাষা নহয়, কিন্তু ক্ৰেওল জনসমূদায় একোটাৰ প্ৰথম ভাষা বা মাতৃভাষা। ক্ৰেওল ব্যৱহাৰ কৰা সম্প্ৰদায়টোৰ ভাবনাত্মক দিশটো ইয়াৰ লগত জড়িত হৈ থাকে।

কোনো কোনো পৰিস্থিতিত পিজিন ক্ৰেওললৈ পৰিৱৰ্তন হ'ব পাৰে। পিজিনৰ পৰা ক্ৰেওললৈ পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়াটোক কোৱা হয় ক্ৰেওলীকৰণ (creolisation)। সম্প্ৰদায় একোটাই যদি নতুন ঠাইত স্থায়ীভাৱে বসবাস কৰিবলৈ

লয় আৰু পিজিনটোকেই প্ৰথম ভাষা বা মাতৃভাষা হিচাপে গ্ৰহণ কৰে, তেতিয়াই পিজিন একোটা ক্ৰেওললৈ পৰিৱৰ্তন হয়।

ক্ৰেওলক প্ৰথম অৱস্থাত নিম্ন স্তৰৰ ৰূপ বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। অৱশ্যে, সময়ৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে ক্ৰেওল সম্পৰ্কে মানুহৰ ধাৰণা সলনি হ'বলৈ ধৰিছে। ভাষাবিজ্ঞানীসকলেও ক্ৰেওলক গুৰুত্ব দিবলৈ লৈছে আৰু ক্ৰেওলৰ গৱেষণাত ব্ৰতী হৈছে। বৰ্তমান সময়ত ক্ৰেওলৰ মাধ্যমেদি সাহিত্য ৰচনা হৈছে আনকি স্কুলত শিক্ষাৰ মাধ্যম হিচাপেও ব্যৱহাৰ হ'বলৈ ধৰিছে। ক্ৰেওল ভাষাসমূহৰ ভিতৰত প্ৰথম ব্যাকৰণ আছিল Jochum Melchor Magens-ৰ *Grammatica over det Creolske Sprog, som bruges paa de trende Danske Eilande, St. Croix, St. Thomas og St. Jans i Amerika* আৰু প্ৰকাশ হৈছিল ১৭৭০ চনত। (Holm, 2004:19)

ক্ৰেওলৰ অধ্যয়ন সামাজিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা গুৰুত্বপূৰ্ণ। দেখা যায়, পশ্চিমীয়া দেশৰ ক্ৰেওল ভাষা কোৱা অধিকাংশ লোকেই হ'ল—আফ্ৰিকীয় দাস। অৰ্থাৎ, ক্ৰেওলৰ লগত 'আফ্ৰিকীয় দাস'ৰ নিকট সম্বন্ধ। অৰ্থাৎ, ক্ৰেওল বক্তাসকল এসময়ত দাস আছিল। অৱশ্যে, সকলোবোৰ ক্ৰেওলৰ ক্ষেত্ৰত এনে কথা ক'ব নোৱাৰি। ভাৰতত ঔপনিৱেশিক পৰ্টুগীজসকলৰ ভাষাৰ লগত স্থানীয় ভাষাৰ সম্পৰ্ক ঘটি কেইবাটাও ক্ৰেওলৰ সৃষ্টি হৈছিল। ভাৰতত প্ৰচলিত এনে এটা বিখ্যাত ক্ৰেওল হ'ল—গোৱানিজ। ভাৰতৰ অন্যান্য ঠাইতো ক্ৰেওল আছিল, কিন্তু সেইবোৰ ক্ৰমে লুপ্ত হৈছে।

ক্ৰেওল ৰূপৰ লগত ইয়াৰ উৎস ভাষাসমূহৰ পাৰ্থক্য কি? সাধাৰণতে দেখা যায়, উৎস ভাষাটোৰ শব্দসম্ভাৰৰ আৰ্হিত ক্ৰেওল ৰূপটো গঢ় লৈ উঠে। এনে অৱস্থাত উৎস ভাষাটো উচ্চ আৰু ক্ৰেওল ৰূপটো নিম্ন বুলি বিবেচ্য হয়। কথাটো এটা উদাহৰণৰ সহায়েৰে এনেদৰে ক'ব পাৰি—প্ৰভাৱশালী উৎস ভাষা; ধৰা হ'ল, ইংৰাজী ভাষাটো যদি শিক্ষাৰ মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহৃত হয়, তেনেহ'লে ক্ৰেওল ৰূপটো স্বাভাৱিকভাৱেই নিম্ন ৰূপ বুলি বিবেচ্য হ'ব। এনে অৱস্থাত বিক্ৰেওলীকৰণ (decreolisation) হয়। অৰ্থাৎ, ক্ৰেওল ৰূপটো besilect, ইংৰাজী

বা প্ৰভাৱশালী ভাষাটো acrolect আৰু এই দুয়োটাৰে মাজৰ অৱস্থান কৰা ৰূপটো mesilect হিচাপে চিহ্নিত হয়।

টক পিজিন (Tok pisin)

টক পিজিন শব্দটো ইংৰাজী talk pidgin পৰা অহা। ভাষাটো পাপুৱা নিউ গিনিয়াৰ প্ৰায় ৫ মিলিয়ন লোকে ব্যৱহাৰ কৰে আৰু ই প্ৰায় ৮০০ ভাষাৰ অৱস্থিতি থকা পাপুৱা নিউ গিনিয়াৰ যোগাযোগৰ মাধ্যম। অৱশ্যে, দক্ষিণ প্ৰশান্ত মহাসাগৰীয় অঞ্চলৰ বহু লোকেও ভাষাটো ব্যৱহাৰ কৰে। ছলমন দ্বীপৰ পিজিন আৰু বানাটু (Vanuatu)ৰ বীচ-লা-মা (Bislama)ৰ লগত ইয়াৰ ঘনিষ্ঠ সম্বন্ধ আৰু এই ভাষা কেইটাৰ মাজত পাৰস্পৰিক বোধগম্যতাও আছে। কুইনছল্যান্ডৰ খেতিৰ বাবে তিনিওখন দেশৰ অজস্ৰ শ্ৰমিকক কুইনছল্যান্ডলৈ ব্ৰহ্মপূৰ্বক নিয়া হৈছিল আৰু তাত ইংৰাজী ভাষাৰ পৰিচালকসকলৰ লগত স্থানীয় ভাষাৰ মাধ্যমেৰে ভাব বিনিময় কৰিবলগীয়া হোৱা অৱস্থাত এই পিজিন ইংৰাজীৰ উদ্ভৱ হয়। ১৯০৫ চনত শ্ৰমিক ট্ৰেড বন্ধ হোৱাত বহু শ্ৰমিক নিজ নিজ দেশলৈ ঘূৰি আহিছিল। নিজ দেশলৈ ঘূৰি অহাৰ পাছতো এই শ্ৰমিকসকলে সকলোৱে বুজি পোৱা ভাষা এটাৰ অভাৱৰ বাবে ইতিমধ্যে কুইনছল্যান্ডত ব্যৱহাৰ কৰা পিজিন ইংৰাজীকেই যোগাযোগৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ ল'লে।

ইংৰাজী ভাষা পাপুৱা নিউ গিনিয়াৰ চৰকাৰী ভাষা যদিও টক পিজিন পাপুৱা নিউ গিনিয়াৰ সৰ্বসাধাৰণৰ যোগাযোগৰ ভাষা। আনকি, অন্যতম ৰাষ্ট্ৰ ভাষা হিচাপেও সংবিধানৰ দ্বাৰা স্বীকৃত। ৰেডিঅ', টেলিভিছন আদিতো টক পিজিনৰ বিভিন্ন কাৰ্যসূচী প্ৰচাৰিত হয়, বিশেষকৈ সাক্ষাৎকাৰ আৰু সংবাদ বিবৃতিসমূহ। বাতৰি কাকত 'ৱানটক' (Wantok)ৰ পাঠকৰ সংখ্যা প্ৰায় ৩০,০০০। প্ৰাথমিক পৰ্যায়ত তিনি বছৰলৈ টক পিজিন বিষয় হিচাপে স্কুলত পঢ়োৱাৰ ব্যৱস্থাও কৰা হৈছে।

টক পিজিনৰ শব্দ মূলতঃ ইংৰাজী ভাষাৰ, প্ৰায় ৭৯ শতাংশ। টলাই (স্থানীয় ভাষা)ৰ শব্দ সংখ্যা প্ৰায় ১১ শতাংশ, অন্যান্য স্থানীয় ভাষাৰ শব্দ সংখ্যা

প্ৰায় ৬ শতাংশ, জাৰ্মান ৩ শতাংশ, আৰু মালয় ১ শতাংশ। ইয়াৰ উপৰি পৰ্তুগীজ, স্পেনিছ ভাষাৰ কিছু শব্দও টক পিজিনত পোৱা যায়।

উচ্চাৰণৰ দিশৰ পৰা লক্ষ্য কৰিলে টক পিজিনত কেতবোৰ বৈশিষ্ট্য লক্ষ্য কৰা যায়। যিহেতু টক পিজিন ইংৰাজী ভাষাক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ়ি উঠা তথাপি উচ্চাৰণৰ দিশৰ পৰা মূল ইংৰাজীতকৈ বহুদূৰ আঁতৰি আহিছে। যেনে—

ক) 'r' উচ্চাৰণ উচ্চাৰণ নহয়।

work wok (লিখাও হয় এনেদৰে)

খ) 'sh', 'j', 'ch'—ৰ উচ্চাৰণ 's' হয়।

গ) 'f'—ৰ সদায় 'p' উচ্চাৰণ হয়; যেনে—

fish pis

finger pinga

সাধাৰণতে পিজিনসমূহত ৰূপতত্ত্বৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ বৈচিত্ৰ্য পৰিলক্ষিত নহয়। টক পিজিনো ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম নহয়।

ব্যক্তিবাচক সৰ্বনামৰ ৰূপবোৰ এনেধৰণৰ—

Person	Singular	Plural
1st person	mi (I, me)	mipela (we)
2nd person	yu (you)	yupela (you all)
3rd person	em (he, she, it)	ol (they)

'pela' প্ৰত্যয় যোগ কৰি প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় পুৰুষৰ বহুবচনৰ ৰূপ গঠন কৰা হয়। এই 'pela' প্ৰত্যয় কেতিয়াবা বিশেষণ আৰু সংখ্যাবাচক ৰূপৰ লগতো সংযোগ হয়।

bigpela haus (ডাঙৰ ঘৰ)

tripela dok (তিনিটা কুকুৰ)

প্ৰত্যয় আৰু বিভক্তি সংযোগৰ দ্বাৰা নতুন শব্দৰ সৃষ্টি বা বাক্যত ব্যৱহাৰৰ উপযোগী পদ গঠন কৰা হয়। যেনে—

Em i rit. (সি পঢ়ি আছে।)

Em i ritim buk. (সি কিতাপ এখন পঢ়ি আছে।)

Bai mi rait. (মই লিখিম।)

Bai mi raitim pas. (মই এখন চিঠি লিখিম।)

ইয়াৰে দ্বিতীয় আৰু চতুৰ্থ বাক্যত -im বিভক্তি লগ লাগিছে। কিন্তু প্ৰথম আৰু তৃতীয় বাক্যত -im বিভক্তি লগ লগা নাই। অৰ্থাৎ কৰ্ম থাকিলেহে im বিভক্তি লগ লাগে। অন্যথা নালাগে।

আকৌ, প্ৰায়ে সম্পূৰ্ণ শব্দ একোটাৰ সহযোগেৰে বিশেষকৈ কাল, দশা আদি প্ৰকাশ কৰা হয়। যেনে—

mi bai go (মই যাম)

Mi wok nau. (মই এতিয়া কাম কৰি আছোঁ।)

Mi wok asde. (মই কালি কাম কৰিছিলোঁ।)

বহুবচন বুজাবলৈ ol শব্দৰূপ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। যেনে—

Mi lukim dok. (মই কুকুৰটো দেখিছিলোঁ।)

Mi lukim ol dok. (মই কুকুৰবোৰ দেখিছিলোঁ।)

টক পিজিনৰ কেতবোৰ শব্দ হ'ল—

মালয় ভাষাৰ শব্দ —

binatang

পৰুৱা

lombo

জলকীয়া

পৰ্তুগীজ ভাষাৰ শব্দ —

pikinini

শিশু

ইংৰাজী ভাষাৰ শব্দ —

aiskrim

আইচক্ৰিম

gavman

চৰকাৰ

gel, mcri

ছোৱালী

kom

ফণি

komputa

কম্পিউটাৰ

pis

মাছ

pisin

চৰাই; ইত্যাদি।

ভাষা পৰিৱৰ্তন (Language Shift)

কোনো এটা সম্প্ৰদায়ে (বিশেষকৈ ভাষা সম্প্ৰদায়) তেওঁলোকে ব্যৱহাৰ কৰা মাতৃভাষা বা প্ৰথম ভাষাটো এৰি আন এটা ভাষা ব্যৱহাৰ কৰা পৰিঘটনাই দৰাচলতে ভাষা পৰিৱৰ্তন। এনে পৰিৱৰ্তন ভাষা বা উপভাষা দুয়োটাৰে ক্ষেত্ৰত হ'ব পাৰে।

বহুভাষিক বা দ্বিভাষিক পৰিস্থিতিতহে ভাষা পৰিৱৰ্তনৰ পৰিঘটনা সম্ভৱ হ'ব পাৰে। কিয়নো, এটা ভাষিক গোষ্ঠীয়ে আন এটা ভাষা নিশিকাকৈ বা ক'ব নোৱৰালৈকে ভাষা পৰিৱৰ্তন হ'ব নোৱাৰে। অৱশ্যে এইটো কথাও কোৱা অনুচিত যে বহুভাষিক পৰিস্থিতি সদায় তাৎক্ষণিক ভাষা পৰিৱৰ্তনৰ বাবে দায়ী। বহুক্ষেত্ৰত ই সমান্তৰাল ৰূপতো চলি থাকিব পাৰে। অৰ্থাৎ, দুটা ভাষা পৰিস্থিতি সাপেক্ষে ব্যৱহাৰ হৈ স্থিৰ অৱস্থা একোটাৰ মাজেৰেও চলি থাকিব পাৰে।

ভাষা পৰিৱৰ্তন এক বিশ্বজনীন আৰু অতীজৰে পৰা চলি অহা এক পৰিঘটনা। এনে পৰিঘটনা সচতেনভাৱে অথবা অসচতেনভাৱে সংঘটিত হ'ব পাৰে। ভাষা পৰিৱৰ্তন মন্থৰভাৱে অথচ দীৰ্ঘকালজুৰি সংঘটিত হোৱা প্ৰক্ৰিয়াহে। সামাজিক অসামঞ্জস্যতাৰ ফলস্বৰূপে উচ্চ সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ গোষ্ঠী বা সম্প্ৰদায় একোটাই তুলনামূলকভাৱে দুৰ্বল গোষ্ঠী একোটাক প্ৰভাৱিত কৰে। বিপৰীতে, কেতিয়াবা আকৌ শক্তিশালী গোষ্ঠী একোটাৰ মাজতো ভাষা পৰিৱৰ্তনৰ পৰিঘটনা লক্ষ্য কৰা যায়। অসমৰ আহোমসকলৰ কথাকে ক'ব পাৰি। ৰাজনৈতিকভাৱে শক্তিশালী হোৱা সত্ত্বেও আহোমসকলে অসমীয়া ভাষা গ্ৰহণ কৰা কাৰ্য এনে ভাষা পৰিৱৰ্তন উদাহৰণ।

দেখা যায়, য'ত সাংস্কৃতিক পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়াতো মন্থৰ, তাত আপেক্ষিকভাৱে ভাষা পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়াটোও মন্থৰ হয়। বিপৰীতে, ভাষা পদ্ধতিৰ

দ্রুত সলনিয়ো সাংস্কৃতিক পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়া দ্রুত কৰি তুলিব পাৰে (Hoijer, 1948:340)। কোনো ভাষা সম্প্ৰদায় একোটা যেতিয়া পৰিস্থিতিৰ তাগিদাত পৰি দ্বিভাষিক হৈ পৰে, তেতিয়াই ভাষা-পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়াটো আৰম্ভ হয়। অৱশ্যে, ইয়াৰ লগতে সম্প্ৰদায়টোৱে নিজৰ মাতৃভাষা বা প্ৰথম ভাষাটোৰ প্ৰতি কেনে মনোভাব পোষণ কৰে তাৰ ওপৰতহে ভাষা-পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়াটো নিৰ্ভৰ কৰে। যদিহে দ্বিভাষিক গোষ্ঠী বা দল একোটাই নিজৰ ভাষাটোৰ প্ৰতি উচ্চ মনোভাব পোষণ কৰি ভাষাটোৰ ব্যৱহাৰ কৰি থাকে বা ভাষাটোৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰ সীমাবদ্ধ নহৈ নন ক্ষেত্ৰত তাৰ প্ৰয়োগ হয়, তেনেস্থলত ভাষা-পৰিৱৰ্তনৰ সম্ভাৱনা নাথাকে। ভাষাটোৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰ সীমাবদ্ধ হৈ পৰিলে, ভাষাটোৰ প্ৰতি সম্প্ৰদায়টোৰ অৱহেলা পৰিলক্ষিত হয়।

আনহাতে, ভাষিক পৰিৱৰ্তনৰ মাত্ৰা ব্যক্তিৰ পৰ্যায়ত ভিন্ন হ'ব পাৰে। বিশেষকৈ বয়স, লিঙ্গ আৰু শৈক্ষিক উপলব্ধিৰ ওপৰত এই মাত্ৰা নিৰ্ভৰশীল।

কোনো এক সাংস্কৃতিক গোষ্ঠী বা দল বা উপগোষ্ঠীয়ে যদি তেওঁলোকে মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰাথমিক ভাষা বা মাতৃভাষাটোৰ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ এৰি দি আন এটা ভাষা ব্যৱহাৰ কৰে, তেতিয়াই ভাষা পৰিৱৰ্তন হয়। বিশেষকৈ দুটা দিশেৰে এনে পৰিৱৰ্তন লক্ষ্য কৰিব পাৰি—

ক) ক্ষুদ্ৰ ভাষিক সম্প্ৰদায় একোটাই স্বভাষাটোৰ ঠাইত প্ৰভাৱশালী আঞ্চলিক বা ৰাষ্ট্ৰীয় বা বিশ্বভাষাটো গ্ৰহণ কৰাৰ ফলত ভাষা পৰিৱৰ্তন হ'ব পাৰে;

বা, প্ৰব্ৰজনকাৰী সম্প্ৰদায় বা কোনো দল বা সমূহ একোটাই সেই ঠাই বা দেশৰ প্ৰভাৱশালী ভাষাটো গ্ৰহণ কৰাৰ ফলত ভাষা পৰিৱৰ্তন হ'ব পাৰে।

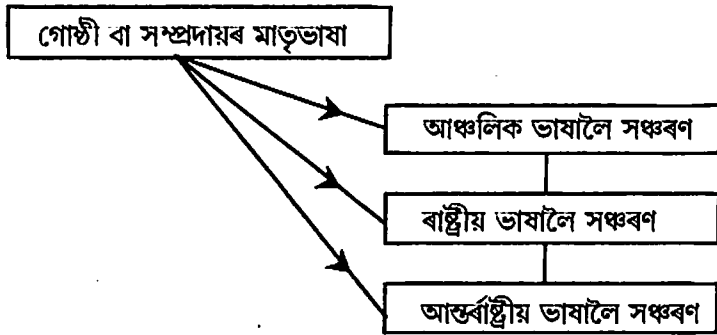
ভাষা পৰিৱৰ্তনৰ ফলত ভাষিক সম্প্ৰদায়টোৰ এজনো বক্তা নাথাকেগৈ, তেনে পৰিপ্ৰেক্ষিতত ভাষাটোক মৃত বুলি ধৰি লোৱা হয়।

খ) ভাষিক বোধগম্যতা নথকা অৱস্থাত যোগাযোগৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা পিঞ্জিন একোটা মাতৃভাষাৰূপে ব্যৱহাৰৰ ফলতো অৰ্থাৎ ক্ৰেওলৰ ব্যৱহাৰেও ভাষা পৰিৱৰ্তন কৰে।

ভাষা পৰিৱৰ্তন প্ৰাকৃতিক (ভিন্নমুখী) নাইবা অপ্ৰাকৃতিক (এক কেন্দ্ৰাভিমুখী বা সমকেন্দ্ৰিক) হ'ব পাৰে। প্ৰাকৃতিক বা ভিন্নমুখী পৰিৱৰ্তন সাধাৰণতে সকলো ভাষাৰ ক্ষেত্ৰতে সময়ৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে স্বাভাৱিকভাৱে হয়। এনে পৰিৱৰ্তনক আমি ঐতিহাসিক প্ৰক্ৰিয়াৰে অংশীদাৰ আৰু স্বাভাৱিক বুলি অনুভৱ কৰোঁ। এনে

পৰিৱৰ্তন কিন্তু আন ভাষাৰ লগত সংস্পৰ্শৰ ফলশ্ৰুতি নহয়। বৰঞ্চ, ভাষা একোটাই সময়ৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰিৱেশ অনুসৰি হোৱা পৰিৱৰ্তনৰ লগত জড়িত। বিপৰীতে, অপ্ৰাকৃতিক (এক কেন্দ্ৰাভিমুখী) পৰিৱৰ্তন ভিন্ন ভাষাৰ মাজত হোৱা সংস্পৰ্শ বা সংঘৰ্ষৰ ফলত সংঘটিত হয়। ভাষাৰ সংস্পৰ্শ-সংঘৰ্ষৰ ফলতে এটা ভাষাৰ কেতবোৰ উপাদান আন এটা ভাষাত সোমাই পৰে; এটা ভাষাৰ শব্দ, আন এটা ভাষাই ধাৰ কৰে। এনে অৱস্থাত শক্তিশালী গোটটো অধিক লাভৱান হয়। বিপৰীতে, দুৰ্বল ভাষাটো অনুৎপাদনশীল (reduction) হৈ পৰে ভাষাটোৰ সৰলীকৰণ (simplification) হয়। এনে সৰলীকৰণ পিজিনীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ ফলো হ'ব পাৰে। ভাষা-পৰিৱৰ্তনৰ পৰিঘটনাৰ শেষ পৰিণতি হয়গৈ ক্ষুদ্ৰ ভাষিক সম্প্ৰদায়টোৰ ভাষাৰ মৃত্যু।

সাধাৰণতে, কোনো গোষ্ঠী বা সম্প্ৰদায় একোটাই পৰম্পৰাগত (traditional) ভাষাটোৰ ঠাইত অপৰম্পৰাগত (non-traditional) ভাষা একোটালৈ সঞ্চৰণ কৰে। পৰম্পৰাগত ভাষাটো হ'ল, সম্প্ৰদায় একোটোৰ খিলঞ্জীয়া বা উত্তৰাধিকাৰ সূত্ৰে ব্যৱহাৰ কৰি থকা ভাষাটো। বিপৰীতে, অপৰম্পৰাগত ভাষা বুলি ক'লে আমি বুজিম যে সম্প্ৰদায় বা সমূহটোক আঙুৰি থকা আন কোনো ভাষা, যি বিশেষকৈ ভাষা সংযোগৰ পৰিস্থিতিত আয়ত্ত কৰা হয়। এনে ভাষা আঞ্চলিক, ৰাষ্ট্ৰীয় নাইবা অস্বৰ্ণাষ্ট্ৰীয় ভাষা হ'ব পাৰে। এনে অৱস্থাত সঞ্চৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াটো তলত দিয়া ধৰণে সংঘটিত হ'ব পাৰে—

উপৰিউক্ত ৰেখাচিত্ৰৰ পৰা আমি অনুমান কৰিব পাৰো ক্ষুদ্ৰ গোষ্ঠী বা

সম্প্ৰদায় একোটাই স্বভাষাৰ পৰা আঞ্চলিক, ৰাষ্ট্ৰ নাইবা অস্বৰ্ণাষ্ট্ৰীয় ভাষালৈ কেনেদৰে সঞ্চৰণ কৰে।

অসমৰ কেইবাটাও জনগোষ্ঠীয়ে বিশেষকৈ চীন-তিব্বতীয় ভাষা পৰিয়ালৰ, বিভিন্ন সময়ত স্বভাষাৰ পৰা অসমীয়ালৈ ভাষা পৰিৱৰ্তন কৰা দেখা গৈছে। টাই আহোমসকলে অসমীয়া ভাষা গ্ৰহণ কৰিছে। টাই শাখাৰ আন আন গোষ্ঠীকেইটা, যেনে— আইতন, খাময়াং, ফাকে, খামতি আৰু টুৰুংসকল দ্বিভাষিক। ইয়াৰে খাময়াং সম্প্ৰদায়ৰ অসমীয়ালৈ ভাষা পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়া প্ৰায় শেষ পৰ্যায়ত। আন আন সম্প্ৰদায়কেইটাৰ ভাষা পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়া মধুৰ ৰূপত অব্যাহত আছে।

তিব্বত-বৰ্মী পৰিয়ালৰ অসমত প্ৰচলিত ভাষাসমূহৰ ক্ষেত্ৰটো ভাষা পৰিৱৰ্তন লক্ষ্য কৰা যায়। মৰাণ, সোণোৱাল কছাৰী, ঠেঙাল কছাৰী আদি মঙ্গোলীয় লোকসকলৰ ভাষা বৰ্তমান অসমীয়া। দেউৰী, ৰাভা, মিচিং, বৰো, তিৱা, কাৰ্বি, হাজং আদিৰ মাজত ভাষা পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়া মধুৰ গতিত অব্যাহত আছে। দেউৰী জনগোষ্ঠীৰ দিবঙীয়াসকলৰ মাজতহে কেৱল দেউৰী ভাষা ব্যৱহাৰ হয়। দেউৰীৰ অন্যান্য শাখা, যেনে—টেঙাপনীয়া, বৰগঞা আৰু পাটৰগঞাসকল ইতিমধ্যে অসমীয়া ভাষী হৈ পৰিছে। ৰাভাসকলৰ ক্ষেত্ৰত দেখা যায় ৰংদানী, মায়তৰি, কোচাসকলৰ মাজত ৰাভা ভাষাৰ প্ৰচলন আছে। বিপৰীতে, পাতি, দাহৰি, টোটলা, বিটলীয়া, হানা ফৈদৰ লোকসকল অসমীয়া ভাষী (হাকাছাম, ৰাভা: পৃ.১১)। ভৈয়ামৰ তিৱাসকল প্ৰধানকৈ অসমীয়াভাষী। কিন্তু পাহৰৰ তিৱাসকলৰ মাজত ভাষাটোৰ ব্যৱহাৰ আছে। অৱশ্যে, ভৈয়ামৰ এক ক্ষুদ্ৰ অংশৰ মাজতো তিৱা ভাষাৰ সীমিত ৰূপত ব্যৱহাৰ আছে। মিচিংসকলৰ চামগুৰীয়া মিচিংসকল অসমীয়াভাষী। ইয়াৰ লগতে বিশেষকৈ নগৰলৈ প্ৰব্ৰজন কৰি অহা লোকসকলৰ ব্যক্তিগত পৰ্যায়ত ভাষা পৰিৱৰ্তন উল্লেখযোগ্য পৰিঘটনা। এনে পৰিঘটনা দ্বিতীয় প্ৰজন্মৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষভাৱে পৰিলক্ষিত হয়।

তলত ভাষা পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰৱণতাসমূহ আৰু এই প্ৰৱণতাৰ কাৰকসমূহ দেখুওৱা হ'ল—

ভাষা-পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰৱণতা—

ভাষা-পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰৱণতাক আমি এনেধৰণে দেখুৱাব পাৰোঁ—
বিক্ৰেতা
গ্ৰাহক

সংখ্যালঘিষ্ঠ	সংখ্যাগৰিষ্ঠ
দৰিদ্ৰ	ধনী
নিম্ন সামাজিক অৱস্থান	উচ্চ সামাজিক অৱস্থান
নিয়ন্ত্ৰিত	নিয়ন্ত্ৰক / শাসক
এই প্ৰৱণতাসমূহৰ আধাৰত আমি কাৰকসমূহ নিৰ্ণয় কৰিব পাৰোঁ, এনেদৰে—	
অৰ্থনৈতিক কাৰক—	
বিক্ৰেতা	গ্ৰাহক
জনসংখ্যা	
সংখ্যালঘিষ্ঠ	সংখ্যাগৰিষ্ঠ
সামাজিক কাৰক	
দৰিদ্ৰ	ধনী
নিম্ন সামাজিক অৱস্থান	উচ্চ সামাজিক অৱস্থান
ৰাজনৈতিক কাৰক	
নিয়ন্ত্ৰিত	নিয়ন্ত্ৰক/ শাসক।

ভাষা-বিলুপ্তি

কোনো ভাষা বিলুপ্ত হোৱা মানে এইটো নুবুজায় যে সেই ভাষা কোৱা সকলো লোকৰ মৃত্যু হৈছে। জনগোষ্ঠী একোটাই ভাষা পৰিৱৰ্তন কৰাৰ ফলতো ভাষাৰ মৃত্যু বা বিলুপ্তি হ'ব পাৰে। জীৱবিজ্ঞানীয়ে জীৱৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰাৰ দৰে ভাষাৰ ক্ষেত্ৰতো 'মৃত্যু' বা 'বিলুপ্তি' শব্দ ব্যৱহাৰ কৰাৰ কাৰণ হ'ল—

“...Language are not living things which can be born and die, like butterflies and dinosaurs. They are not victims of old age and disease. They have no tangible existence like trees or people. In so far as language can be said to exist at all, its locus must be in the minds of the people who use it. In another sense, however, language might be regarded as an activity, a system of communication between human beings. A language is not a self-sustaining entity. It can only exist where there is a community to speak and transmit it. A community of people can exist only where there is a viable environment for them to live in, and a means of making a living. Where communities cannot thrive, their languages are in danger. When languages lose their speakers, they die.”
(Vanishing Voices, p-4)

কিন্তু, কে ডেভিড হেৰিছনৰ মত কিছু ব্যতিক্ৰমী। তেখেতৰ মতে —

“Languages do not literally 'die' or go 'extinct', since they are not living organisms. Rather, they are crowded out by bigger languages. Small tongues get abandoned

by their speakers, who stop using them in favor of a more dominant, more prestigious, or more widely known tongue. We lack an appropriate technical term to describe people abandoning complex systems of knowledge like languages. So we rely on metaphors, calling it 'language death', 'language shift', 'threatened languages', 'extinction', 'last words' or 'vanishing voices.' (*When language die*, p-5).

'মৃত্যু' বা 'বিলুপ্ত' শব্দ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰত এইদৰে মতানৈক্য থাকিলেও শব্দটোৰ ব্যৱহাৰ চলি থাকিল। শব্দটোৰ গুৰুত্ব বৃদ্ধি পোৱাৰ কাৰণ হ'ল— বৰ্তমান পৃথিৱীৰ প্ৰায় সংখ্যক ভাষাই হয়তো পৰৱৰ্তী শতিকাৰ মুখ দেখা নাপাব। কোৱা হৈছে, ২১০০ শতিকাত হয়তো ৩০০ ৰ পৰা ৬০০ ভাষাহে থাকিবগৈ। গুৰুত্বপূৰ্ণ এই কাৰণেও যে, ভাষাৰ বিলুপ্তিকৰণ জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ বিলুপ্তিকৰণতকৈ অধিক খৰতকীয়া, 'Today, linguistic diversity is disappearing much faster than biodiversity.' পৰিসংখ্যা হিচাপত এনেকুৱা, প্ৰত্যেক বছৰে জৈৱ বৈচিত্ৰ্যৰ ৩০ মিলিয়ন প্ৰজাতিৰ প্ৰায় ১,৫০,০০০ প্ৰজাতি বিলুপ্ত হয়, যিটো শতিকা হিচাপত ০.৫ শতাংশ। এই হিচাপত পৰৱৰ্তী শতিকালৈ ৯০ বছৰত প্ৰায় ২০ শতাংশ প্ৰজাতিৰ বিলুপ্ত হ'ব। বিপৰীতে, পৰৱৰ্তী ৯০ বছৰত প্ৰায় ৯০ শতাংশ ভাষা হেৰাই যোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে (*The Ecology of Language*)। এনেধৰণৰ পৰিসংখ্যা নিশ্চয়কৈ উদ্বেগজনক।

ভাষা বিলুপ্তিৰ কাৰণ

ভাষা একোটাৰ বিলুপ্তিৰ বাবে বা ভাষা একোটাৰ বিপন্ন অৱস্থাৰ বাবে কোনো নিৰ্দিষ্ট কাৰকক দায়ী কৰিব নোৱাৰি। ভাষাবিজ্ঞানীসকলে লুপ্ত বা বিপন্ন অৱস্থাৰ বাবে দায়ী কেতবোৰ কাৰকৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। তেনে কেতবোৰ কাৰক হ'ল—

ক) আকস্মিক কোনো প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগৰ বাবে কোনো এটা ভাষাৰ ভাষা-ব্যৱহাৰকাৰীৰ সংখ্যা উদ্বেগজনকভাৱে কমি যাব পাৰে আৰু ফলত ভাষাটো বিপন্ন হৈ পৰিব পাৰে। মহামাৰি, খাদ্যসম্ভাৰৰ নাটনি, ভূমিকম্প আদি নানান কাৰণত কোনো জনসমষ্টিৰ ভাষা-ব্যৱহাৰকাৰীৰ সংখ্যা হ্রাস হ'ব পাৰে।

খ) ৰাজনৈতিক অস্থিৰতাৰ (যেনে— আন্তৰ্ৰাষ্ট্ৰীয় সীমা বিবাদ, যুদ্ধ আদি) বাবেও কেতিয়াবা কোনো জনসমষ্টিৰ ভাষা বিপন্ন হৈ পৰিব পাৰে। কোনো জনসমষ্টিৰ বিস্থাপন (displacement)ৰ ফলতো ভাষা বিপন্ন হ'ব পাৰে। সমাপ্তৰালভাৱে

সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ১১৮।।

অৰ্থনৈতিক কাৰণে ভাষা বিপন্ন হোৱাৰ অন্যতম কাৰক। অৱশ্যে, কেতিয়াবা ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক দুয়োটা কাৰণে সমভাৱে জড়িত হৈ থাকে।

গ) কোনো প্ৰতিপত্তিশালী ভাষাক শিক্ষাৰ মাধ্যম কৰা কৰাৰ ফলতো ভাষা একোটা বিপন্ন হৈ পৰিব পাৰে;

ঘ) চৰকাৰী ভাষানীতিৰ ভুল প্ৰয়োগ;

ঙ) অধিক পৰিমাণে নগৰমুখী হোৱাৰ প্ৰৱণতা;

চ) সমাজভাষাবিজ্ঞানীসকলে লক্ষ্য কৰিছে জনগোষ্ঠী একোটাই নিজৰ ঠাই সলনি কৰিব লগা পৰিস্থিতিত (প্ৰব্ৰজন বা বিস্থাপন, যি কাৰণতেই নহওক) এনে কেতবোৰ কাৰকে কাম কৰে, যাৰ ফলত জনগোষ্ঠীটোৰ ভাষা কোৱা লোকৰ সংখ্যা হ্রাস পাবলৈ আৰম্ভ কৰে। কেতিয়াবা আকৌ, আন শক্তিশালী জনগোষ্ঠী এটা সেই ঠাইলৈ আহি স্থানীয়লোকসকলৰ মাজত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰাৰ কাৰণেও সেই ঠাইৰ স্থানীয় ভাষাটো বিপন্ন হৈ পৰিব পাৰে।

ছ) কেতিয়াবা কোনো জনসমষ্টিৰ সাংস্কৃতিক পৰিমিশ্ৰণৰ (cultural assimilation) ফলতো ভাষা একোটা লুপ্ত হৈ পৰিব পাৰে। এনে অৱস্থাত জনসমূহৰ হানি নঘটে, তেওঁলোকৰ স্থানীয় অঞ্চলতেই জনসমষ্টিটোৰ ভাষা-পৰিৱৰ্তন (language shift) হয় আৰু লাহে লাহে তেওঁলোকৰ ভাষাটো লুপ্ত হোৱাৰ পথত আগবাঢ়ে।

সাংস্কৃতিক অৱদমন ভাষা বিলুপ্তি বা ভাষাৰ বিপন্ন অৱস্থাৰ অন্যতম কাৰক হিচাপে বিবেচিত হৈছে। নগৰীকৰণ, আধুনিক জীৱনপ্ৰণালী ঘাইকৈ পাশ্চাত্য নিৰ্ভৰ। প্ৰযুক্তবিদ্যাৰ চমকপ্ৰদ উন্নতিয়ে ভৌগোলিক দূৰত্ব হ্রাস কৰাৰ ফলত আৰু বিশ্বায়নে কঢ়িয়াই অনা সুলভ ভোগবাদী জীৱনাদৰ্শই পৰম্পৰাগত লোকজীৱনক বহুখিনি আঁতৰাই লৈ গৈছে। নগৰীকৰণ, আধুনিক পাশ্চাত্য জীৱনশৈলীৰ অনুকৰণ, ফলত ৰুচি-অভিৰুচি, খাদ্যাভ্যাস, জীৱন ধাৰণ পদ্ধতি, আচাৰ-আচৰণৰ পৰিৱৰ্তনৰ হৈছে। ভাষা সাংস্কৃতিক। সাংস্কৃতিক পৰিৱৰ্তনসমূহৰ লগে লগে ভাষাৰ পৰিৱৰ্তনো অৱশ্যপ্ৰাৰ্থী হৈ পৰে। এই পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে যদি ভাষাইয়ো উপযুক্তভাৱে ভাব প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে তেনে অৱস্থাত প্ৰভাৱশালী ভাষাৰ আশ্ৰয় ল'বলৈ বাধ্য হৈ পৰে।

ভাষাৰ মৃত্যু নে হত্যা

ভাষাৰ মৃত্যু চৰম অৱস্থা। সাধাৰণভাৱে বহুভাষিক পৰিস্থিতি, ভাষিক সংযোগ, ভাষা পৰিৱৰ্তন ইত্যাদি কাৰণত ক্ষুদ্ৰ ভাষিক সম্প্ৰদায় একোটাৰ

সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ১১৯।।

ভাষা মৃত্যু মুখত পৰিব পাৰে। অৰ্থাৎ, ক্ষুদ্ৰ জনগোষ্ঠী একোটাৰ সকলো সদস্যই যদি ভাষিক পৰিৱৰ্তনৰ যোগেদি নতুন ভাষা এটা গ্ৰহণ কৰে, অৰ্থাৎ মূল ভাষাটোৰ (source language) যদি এজনো বক্তা নাথাকেগৈ, তেনে অৱস্থাতহে ভাষাৰ মৃত্যু হৈছে বুলি কোৱা হয়। অৱশ্যে, ভাষাৰ মৃত্যু ক্ষুদ্ৰ ভাষিক সম্প্ৰদায় একোটাৰ আকস্মিক গণহত্যাৰ ফলতো হ'ব পাৰে। কেতিয়াবা এনে গণহত্যাতে সেই ভাষিক সম্প্ৰদায়ৰ কোনো লোক জীৱিত থাকিলেও জীয়াই থকাৰ স্বার্থতে আত্মপৰিচয় লুকুৱায় পেলায়।

প্ৰসঙ্গক্রমে ভাষাবিজ্ঞানী Tove Skutnabb-Kangas-এ ভাষাৰ হত্যা (linguistic genocide) সম্পৰ্কে কৰা আলোচনা বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। ভাষাৰ হত্যা বা Linguistic genocide হ'ল, 'কোনো গোষ্ঠীৰ স্বভাষা ব্যৱহাৰত বাধা আৰোপ, সি দৈনন্দিন জীৱনতেই হওক বা স্কুলতেই হওক, বা মুদ্ৰণ আৰু প্ৰকাশনৰ বিতৰণ ব্যৱস্থাতেই হওক।'

'Linguistic genocide is 'prohibiting the use of the language of the group in daily intercourse or in schools, or the printing and circulation of publications in the language of the group'. (Article III (1), United Nations)

বাধা আৰোপৰ জৰিয়তে দৰাচলতে, ভাষিক সম্প্ৰদায়টোৰ শিশুৰ ওপৰত মানসিক চাপ দিয়া হয়, যাতে ভাষাটোৰ ব্যৱহাৰ নহয়। এনে চাপে শিশুৰ মনত বিয়োগাত্মক প্ৰভাৱ পেলাব আৰু সিয়েই শিশুটিক ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পৰা আঁতৰত ৰাখিব। ভাষা একোটা জীয়াই থাকে বক্তাৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিহে। ভাষাৰ ব্যৱহাৰ নোহোৱা হোৱা মানেই ভাষাটোৰ মৃত্যু হোৱা। সেয়ে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ বাৰণে ভাষাটোক মৃত্যু মুখলৈ ঠেলি পঠিয়াব। Tove Skutnabb-Kangas-এ ভাষাক মৃত্যু মুখলৈ ঠেলি পঠোৱা এই ব্যৱস্থাটোক ভাষা-হত্যা বুলি অভিহিত কৰিছে।

সংকটগ্ৰস্ত বা বিপন্ন ভাষা

ভাষাবিজ্ঞানীসকলে ভাষা একোটা বিপন্ন বা সংকটগ্ৰস্ত হয়নে নহয় সেয়া নিৰ্ণয় কৰিবলৈ কিছুমান কাৰকৰ কথা নিৰ্দেশ কৰিছে। ভাষা এটাক সংকটগ্ৰস্ত বুলি চিহ্নিত কৰিবৰ বাবে তলত উল্লেখ কৰা কাৰক কেইটাকেই গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচনা কৰা হয়। *Language Vitality and Endangerment*-এ প্ৰকাশ কৰা ভাষাৰ সংকটগ্ৰস্ততাৰ কাৰকসমূহৰ আধাৰত ভাষা একোটা সংকটগ্ৰস্ত হয় নে নহয় বা যদি সংকটগ্ৰস্ত হয়, সেই সংকটগ্ৰস্ততাৰ স্তৰ নো কি পৰ্যায়ত আছে, তাক পৰীক্ষা কৰিব পাৰি। (Document Submitted to the International Expert Meeting on UNESCO programme Safeguarding of Endangered Languages; Paris, 10-12 March, 2003)

ক: প্ৰজন্মৰ পৰা প্ৰজন্মলৈ ভাষাটোৰ প্ৰৱহমানত্ব; (Intergenerational language transmission)

খ: ভাষাটো কোৱা মুঠ ব্যক্তিৰ সংখ্যা; (Absolute number of speakers)

গ: ভাষা সম্প্ৰদায়টোৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ তুলনাত ভাষাটো কোৱা ব্যক্তিৰ হাৰ; (Proportion of speakers within the total population)

ঘ: ভাষাটোৰ সামগ্ৰিক শক্তি, প্ৰকাশ-সক্ষমতা আৰু বিস্তৃতি; ভাষাটো কোনে ব্যৱহাৰ কৰে; কেতিয়া আৰু কি প্ৰসঙ্গত ব্যৱহাৰ হয়; (Trends in existing language domains; deals with who speaks the language, when, with whom, and on what topic)

ঙ: প্ৰচাৰ মাধ্যম আৰু নব্য পৰিৱেশত ভাষাটোৰ অনুক্ৰিয়া; আধুনিকতাৰ

লগত ভাষাটো কি পৰিমাণে খাপ খাই পৰিছে;

(Response to new domains and media; mainly concerned with the extent to which the language copes with modernity)

৮: ভাষাটোৰ জৰিয়তে শিক্ষাদানৰ বাবে যাবতীয় ব্যৱস্থা আৰু সামৰণতা; (Materials for language education and literacy)

৯: ভাষাটো সম্পৰ্কে চৰকাৰী ভাষা-নীতি; (Governmental language policies)

১০: ভাষাটো সম্পৰ্কে স্বসম্প্ৰদায়টোৰ প্ৰৱণতা অৰ্থাৎ, ভাষাটো নিজৰ সম্প্ৰদায়টোৰ দ্বাৰা অৱহেলিত নেকি; (Community members' attitudes towards their own language)

১১: ভাষাটোৰ কি পৰিমাণৰ সাহিত্য লিখিত ৰূপত সংৰক্ষিত; (Amount and quality of documentation)

এইসমূহ কাৰকৰ আধাৰত শূণ্যৰ পৰা পাঁচ নম্বৰৰ ভিতৰত প্ৰত্যেকটোকে পৰিমাণন কৰি ভাষা একোটাৰ দুৰ্যোগৰ স্তৰ নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি। দুৰ্যোগৰ স্তৰবোৰ এনে ধৰণৰ হ'ব—

ক) অতি সংকটজনক (Critically endangered): ভাষাটো কোৱা সকলো লোক সম্ভৱ বছৰৰ উৰ্ধ্ব; (Great-grandparent age)

খ) গুৰুতৰভাৱে সংকটজনক (Severely endangered): নতুন প্ৰজন্মই ভাষাটো ব্যৱহাৰ নকৰে বা ভাষাটো শিকা নাই। চল্লিশ বছৰ বা চল্লিশোর্ধৰ ব্যক্তিয়েহে মাত্ৰ ভাষাটো সীমিত ৰূপত ব্যৱহাৰ কৰে (Grandparentage)।

গ) সংকটগ্ৰস্ত বা বিপন্ন(endangered): বিছ বছৰ বা বিছ বছৰৰ ওপৰৰ লোকসকলেহে মাত্ৰ ভাষাটো ব্যৱহাৰ কৰে (parent age)।

ঘ) ক্ষয়িত (Eroding): সকলো ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ভাষাটো ব্যৱহাৰ নকৰে, কিন্তু কিছুমানে কৰে। বয়সস্থসকলে ভাষাটো ব্যৱহাৰ কৰে।

ঙ) স্থিৰ কিন্তু আশংকা আছে (Stable but threatened): ভাষা সম্প্ৰদায়টোৰ সকলো লোকৰ মাজতেই ভাষাটোৰ ব্যৱহাৰ আছে, কিন্তু সংখ্যাগত দিশত সম্প্ৰদায়টো দুৰ্বল।

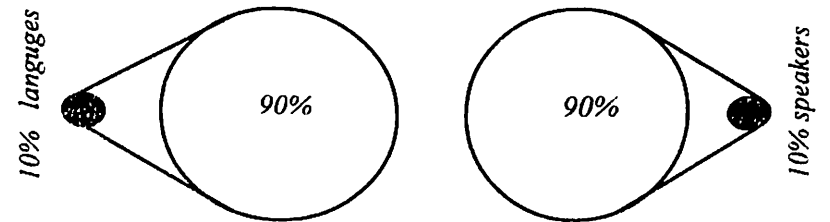
ছ) সুৰক্ষিত (Safe): ভাষাসম্প্ৰদায়টোৰ সকলো লোকেই অৰ্থাৎ,

ল'ৰা-ছোৱালী আৰু অন্যান্য লোকেও ভাষাটো ব্যৱহাৰ কৰে।

বিপন্ন ভাষাৰ পৰিসংখ্যা

বৰ্তমান পৃথিৱীত জীৱিত ভাষাৰ সংখ্যা প্ৰায় ছয় হাজাৰ। UNESCOৰ Atlas of World's Language-ত উল্লেখ অনুসৰি বিপন্ন ভাষাৰ সংখ্যা— ২৪৯৮; ইয়াৰে ৫৩৮ টা অতি সংকটজনক (Critically endangered), ৫০২ টা অতি সংকটজনক (Severely endangered) আৰু ৬০৭টা অসুৰক্ষিত (unsafe)। ইয়াৰে ১৯৯ টা ভাষাৰ জনসংখ্যা ১০ জনতকৈও কম আৰু ১৭৮ টা ভাষাৰ জনসংখ্যা ১০ ৰ পৰা ৫০ জনৰ ভিতৰত। ডেভিড ক্ৰিষ্টেলে তেখেতৰ *Language Death* গ্ৰন্থত দেখুওৱা বিপন্ন ভাষাৰ পৰিসংখ্যা অতি উদ্বেগজনক। ক্ৰিষ্টেলৰ পৰিসংখ্যা অনুযায়ী, প্ৰায় ৫০০ ভাষাৰ বক্তাৰ সংখ্যা ১০০ জনতকৈ কম, ১০০০-তকৈ কম সংখ্যক লোকে ব্যৱহাৰ কৰা ভাষাৰ সংখ্যা প্ৰায় ১৫০০ আৰু প্ৰায় ৩৩৪০ টা ভাষাৰ বক্তাৰ সংখ্যা ১০,০০০ বা ১০,০০০তকৈ কম।

UNESCO-ৰ *Atlas of World's Language*-ত প্ৰকাশিত তালিকা মতে বিপন্ন ভাষাৰ সংখ্যা ভাৰততে আটাইতকৈ বেছি। দ্বিতীয় স্থানত আমেৰিকা আৰু তৃতীয় স্থানত আছে ইণ্ডোনেছিয়া। বিপন্ন ভাষাৰ সংখ্যা ক্ৰমে ১৯৬টা, ১৯২টা আৰু ১৪৭টা। বিপন্ন ভাষাৰ সংখ্যা ভাৰততে বেছি যদিও সেইবোৰৰ সংৰক্ষণৰ বিষয়ত এতিয়াও বৰ বেছি গুৰুত্ব দিয়া হোৱা নাই। বহুভাষিক ৰাষ্ট্ৰ, যেনে— ভাৰত, আমেৰিকা, অষ্ট্ৰেলিয়া, ইণ্ডোনেছিয়া, পাপুৱা নিউগিনিয়া আদিত উদ্বেগজনকভাৱে হয় ভাষাৰ লুপ্ত হৈছে, নহয় বহু ভাষা লুপ্তপ্ৰায় অৱস্থাত আছে। ইয়াৰ কাৰণো নোহোৱা নহয়। পৃথিৱীৰ ৯০ শতাংশ ভাষাৰ বক্তাৰ সংখ্যা মাত্ৰ ১০ শতাংশ। ইয়াৰ বিপৰীতে ১০ শতাংশ ভাষা পৃথিৱীৰ ৯০ শতাংশ মানুহে কয়। অৰ্থাৎ, ৯০ শতাংশ ভাষাৰ বক্তাৰ সংখ্যা নিচেই তাকৰ। ৰেখাচিত্ৰৰ সহায়ত ইয়াক এনেদৰে দেখুৱাব পাৰি—

ক্ষুদ্র ভাষিক সম্প্রদায়সমূহৰ ৰাজনৈতিক- অর্থনৈতিক অনিশ্চয়তা, চৰকাৰৰ ভুল ভাষা-নীতি আদি কাৰণত বৃহৎ জনসমষ্টিৰ লগত একীভূত হোৱাৰ প্ৰৱণতাৰ ফলতেই ভাষাসমূহ বিপন্ন বা লুপ্তপ্ৰায় পৰ্যায়ত উপনীত হৈছে। এই একীভূত হোৱাৰ প্ৰৱণতাৰ গুৰিতে হ'ল— আৰ্থ-সামাজিক কাৰণ।

২০০৩ চনত প্ৰকাশিত এখন পত্ৰত ইউনেস্কোই পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল যে শিশুসকলক মাতৃভাষাৰ মাধ্যমেৰে শিক্ষা প্ৰদানৰ সুবিধা দিব লাগে।

“UNESCO supports mother tongue instruction as a means of improving educational quality by building upon the knowledge and experience of the learners and teachers.”

মাতৃভাষাৰ জৰিয়তে শিক্ষা গ্ৰহণৰ সুযোগ পালে শিশুৰ প্ৰাথমিক শিক্ষাৰেণুটিটো সৰল হ'ব আৰু লগতে ভাষাটোৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধাও ওটুট থাকিব। ভাৰতবৰ্ষতো ১৪ বছৰ বয়সলৈকে বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। সংবিধানত উল্লেখ আছে—

“It shall be the endeavour of every state and of every local authority within the state to provide adequate facilities for instruction in the mother tongue at the primary stage of education to children belonging to linguistic minority groups.” (Article 350A)

ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতিয়েও ১৯৬৮ চনত আঞ্চলিক ভাষাৰ জৰিয়তে শিক্ষা প্ৰদানৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল। ১৯৫৬ চনত ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা সঞ্চালকালয়ে ঘোষণা কৰা ত্ৰিভাষা সূত্ৰও পিছত মুখ্যমন্ত্ৰীসকলৰ অধিবেশনত গ্ৰহণ কৰা হয়। এই সূত্ৰ অনুসৰি মাধ্যমিক শিক্ষাত তিনিটা ভাষা থাকিব—ইংৰাজী, স্থানীয় ভাষাটো আৰু হিন্দী। হিন্দী ভাষী অঞ্চলত অন্য কোনো ভাৰতীয় ভাষা বা ইউৰোপীয় ভাষা শিকোৱা হ'ব। কাৰ্যক্ষেত্ৰত কিন্তু এই শিক্ষা নীতিয়ে সংখ্যালঘু ভাৰতীয় ভাষাসমূহক সুৰক্ষা প্ৰদান কৰাত কোনো ধৰণে সহায় নকৰে। বৰঞ্চ, চৰকাৰী ভাষা ইংৰাজী আৰু হিন্দীৰ প্ৰচাৰ আৰু প্ৰসাৰতহে এই ত্ৰিভাষা সূত্ৰই সহায় কৰিছে। ৰাজ্যসমূহতো ৰাজ্য ভাষা আইন আছে যদিও কাৰ্যহীন। সকলো চৰকাৰী কাম-কাজ ইংৰাজী ভাষাৰ যোগেদিয়েই সম্পাদন হয়। উচ্চ শিক্ষাৰ মাধ্যমো ইংৰাজী। প্ৰাথমিক শিক্ষা-দানৰ ব্যৱস্থা যদি ক্ষুদ্র স্থানীয় ভাষাসমূহৰ জৰিয়তে কৰিব পৰা গ'লহেঁতেন তেন্তে অশুভঃ ক্ষুদ্র ভাষাসমূহৰ সুৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত

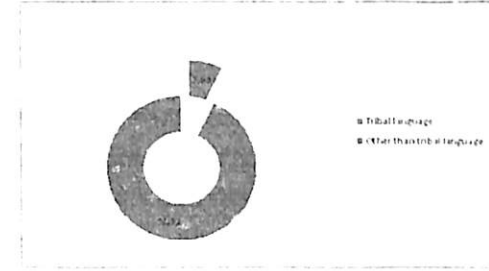
সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১২৪ ॥

এটা যোগাত্মক পদক্ষেপ হ'লহেঁতেন। আনহাতে, জনজাতীয় ভাষাসমূহৰ জৰিয়তে শিক্ষা প্ৰদান কৰাতো কেতবোৰ অসুবিধা আছে। যেনে— প্ৰায়বোৰ ভাষাৰেই নিজস্ব লিপি নাই, পাঠ্যপুথিৰ অভাৱ। কেৱল মৌখিক ৰূপতহে ভাষাবোৰৰ অস্তিত্ব বৰ্তমান।

জনজাতীয় ভাষাসমূহৰ সীমাবদ্ধতা

ভাৰতবৰ্ষৰ জনজাতীয় ভাষাবোৰৰ ক্ষেত্ৰত সততে দেখা পোৱা বৈশিষ্ট্যটো হ'ল— ইবোৰ মাত্ৰ ঘৰুৱা কথা-বতৰাৰ মাজতে সীমাবদ্ধ। ভাৰতৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ ৭.০৮ শতাংশহে মাত্ৰ জনজাতীয় লোক। সংখ্যাগত দিশত কম হোৱাৰ বাবেও এই ভাষাসমূহৰ ব্যৱহাৰ সীমিত। বেছিভাগ ভাষাৰে আকৌ নিজস্ব লিপি নাই। উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ অসমীয়াৰ বাদে কেৱল টাই আৰু মেইতেই ভাষাৰেই নিজস্ব লিপি আছিল। বৰ্তমান সময়ত অসমৰ কেতবোৰ জনজাতীয় ভাষাৰ বাবে ৰোমান, দেৱনাগৰী আৰু অসমীয়া লিপি গ্ৰহণ কৰা হৈছে। মৌখিক সাহিত্যত চহকী বহু জনজাতীয় সাহিত্য এতিয়াও লিখিত ৰূপত সংৰক্ষিত হোৱা নাই। শিক্ষা বা অন্যান্য প্ৰসঙ্গত ভাষাসমূহৰ ব্যৱহাৰ নহয়।

তলত ভাৰতৰ জনজাতীয় ভাষাসমূহৰ বক্তাৰ সংখ্যা ভাৰতৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ আধাৰত দেখুওৱা হ'ল—

সংখ্যালঘু ভাষা নিৰ্ণয়ৰ সমস্যা

জনজাতীয় ভাষাবোৰৰ পৰা আঁতৰি আহি আমি যদি কেৱল সংখ্যালঘু ভাষা বুলি কওঁ, তেতিয়া কেতবোৰ অসুবিধা আহি পৰে। কাৰণ সংখ্যালঘু ভাষাৰ সংজ্ঞা নিৰ্ধাৰণ পদ্ধতিটোৱেই জটিল বিষয়। অসমৰ

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১২৫ ॥

জনগোষ্ঠীয় ভাষাসমূহে সংখ্যালঘু। উদাহৰণ হিচাপে, কাশ্মীৰী ভাষাৰ কথা ক'ব পাৰি। প্ৰায় ৫৩ শতাংশ জন্ম-কাশ্মীৰীৰ লোকে ভাষাটো কয়। কিন্তু, জন্ম-কাশ্মীৰীৰ ৰাজ্য ভাষা হ'ল উৰ্দু, যিটো ৰাজ্যখনৰ ১ শতাংশতকৈ কম লোকে ব্যৱহাৰ কৰে। সেয়েহে, কোনো এটা ভাষাৰ বক্তাৰ সংখ্যাৰ দিশৰ পৰা সংখ্যালঘু বোলাটো যুক্তিসংগত নহয়। ভাষা একোটাৰ অৱস্থান বা গুৰুত্ব ৰাজ্যিক বা ৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত কেনেকুৱা, তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিহে ভাষা একোটাৰ মৰ্যাদা নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি। আনফালে আকৌ, সংখ্যাগত দিশত ভাৰতত ইংৰাজী ভাষা সংখ্যালঘু, কিন্তু ইয়াৰ অৰ্থনৈতিক গুৰুত্বই ভাৰত তথা সমগ্ৰ বিশ্বতে ইংৰাজীক শক্তিশালী অৱস্থান দিছে। এই সকলো কথা চকুৰ আগত ৰাখি, ভাৰতীয় ভাষাবোৰক চাৰি ধৰণে ভাগ কৰি আলোচনা কৰিব পাৰি। ভাগবোৰ এনেধৰণৰ—

ক) সংখ্যাগৰিষ্ঠ আৰু শক্তিশালী, (যেনে— বাংলা, উড়িয়া, মাৰাঠী, অসমীয়া, তামিল, তেলেগু আদি)

খ) সংখ্যাগৰিষ্ঠ কিন্তু শক্তিহীন, (যেনে— জন্ম কাশ্মীৰীৰ কাশ্মীৰী ভাষা)

গ) সংখ্যালঘু কিন্তু শক্তিশালী, (যেনে— ইংৰাজী ভাষা)

ঘ) সংখ্যালঘু আৰু শক্তিহীন, (যেনে— জনজাতীয় ভাষাসমূহ)

[Srivastava (1984)]

উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ ভাষিক পৰিস্থিতি

উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ সৰু সৰু জনগোষ্ঠীসমূহৰ প্ৰায়বোৰ ভাষাই বিপন্ন। নাগালেণ্ড আৰু অৰুণাচল প্ৰদেশৰ বেছিভাগ ভাষাৰে অধ্যয়ন এতিয়াও হোৱা নাই। আকৌ, এটা জনগোষ্ঠীৰ ভাষা আন এটা জনগোষ্ঠীয়ে বুজি নাপায়। এনে অৱস্থাত তৃতীয় ভাষা এটাৰ প্ৰয়োজন হৈ পৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, নাগালেণ্ডৰ কথাই ক'ব পাৰি। নাগালেণ্ডত যোগাযোগৰ বাবে নাগামিজ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰভাষা হিন্দী আৰু ইংৰাজী মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব লগা হয়। তেওঁলোকৰ থলুৱা ভাষাসমূহৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰা নহয়। ইয়াৰ কাৰণ— লিপিৰ অভাৱ, শিক্ষাৰ উপযোগী পাঠ্যপুথিৰ অভাৱ, ভাষাটো সম্বন্ধে ভাষাবৈজ্ঞানিক আলোচনাৰ অভাৱ আদি সমস্যা। তদুপৰি চৰকাৰী ভাষানীতিও স্পষ্ট নহয় আৰু যি আছে তাকো বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰা নহয়। এনেবোৰ কাৰণতে নিজ ভাষিক সম্প্ৰদায়ৰ

সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ১২৬।।

মাজতে ভাষাটোৱে স্বমৰ্যাদা হেৰুৱাই অৱহেলিত হৈ পৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। তলত উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ কেতবোৰ ভাষাৰ বক্তাৰ সংখ্যা দাঙি ধৰা হৈছে। এই পৰিসংখ্যাই ভাষাসমূহৰ আকাৰ সম্বন্ধে এটা ধাৰণা দিব পাৰিব—

অসমীয়া:	১৩,১৬৮,৪৮৪
বৰো	১,৩৫০,৪৭৮
খাছী	১,১২৮,৫৭৫
গাৰো	৮৮৯,৪৭৯
ককবৰক	৮৫৪,০২৩
মিজো	৬৭৪,৭৫৬
মিচিং	৩৯০,৫৮৩
কাৰ্বি	৩৬৬,২২৯
নিচি	১৭৩,৭৯১
আও	১৭২,৪৪৯
ছেমা	১৬৬,১৫৭
আদি	১৫৮,৪০৯
ৰাভা	১৩৯,৩৬৫
কন্যাক	১৩৭,৭২২
টাংখুল	১০১,৮৪১

(census report: 2001)

আঙ্গামী	৯৭,৬৩১
ডিমাচা	৮৮,৫৪৩
মাও	৭৭,৮১০
ফম	৬৫,৩৫০

(census report: 1991)

বিষ্ণুপ্ৰিয়া	১০১,৮৪১
পৌমেই নাগা	১০১,৮৪১
মাৰ	১০১,৮৪১
টেছে নাগা	৪৫,০০০

সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ১২৭।।

বাংচু নাগা	৪৫,০০০
ছাঙ্গতাম নাগা	৩৯,০০০
য়িমচুঙ্গৰু	৩৭,০০০
নজ্জো নাগা	৩৫,০০০
চাং নাগা	৩১,০০০
জেমি নাগা	৩০,৮০০
নাগা পিজিন	৩০,০০০
জেইমি নাগা	২৯,০০০
দেউৰী	২৬,৯০০
খইবী নাগা	২৫,৬০০
খিয়ানমাগাম	২৫,০০০
মাৰাম নাগা	২৫,০০০
তুত্চা নাগা	২৫,০০০
চোকৰী নাগা	২৪,০০০
থাংগাল নাগা	২৩,৬০০
আপাটানি	২৩,০০০
কোচ	২৩,০০০
খেজা নাগা	২৩,০০০
তিৱা	২৩,০০০
দক্ষিণ বেংমা নাগা	২১,০০০
লিয়াংমাই নাগা	২১,০০০
হাজং	১৯,০০০
মেৰিং নাগা	১৭,০০০
উত্তৰ বেংমা নাগা	১৩,০০০
পৌচুৰী	১৩,০০০
ইদু মিচিমি	১১,০৪১

(SIL Ethnologue estimate)

অসমৰ ক্ষুদ্ৰ ভাষাসমূহৰ অৱস্থিতি আৰু অসমীয়া ভাষা

অসমত প্ৰধানকৈ জনগোষ্ঠীয় ভাষাসমূহ লুপ্ত বা বিপন্ন হোৱাৰ এটা প্ৰধান কাৰণ হ'ল— অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰাধান্য। অসংখ্য জনগোষ্ঠীয়লোকৰ বাসভূমি এই ভূখণ্ডত ইতিহাসে ঢুকি নোপোৱা কালৰে পৰা যোগাযোগৰ বাবে 'ভাষা' ব্যৱহাৰ হৈছিল। সংস্কৃতীয় মূলৰ 'ভাষা'টো আহামৰ দিনত ৰাজভাষা হৈছিল আৰু এই ভূখণ্ডৰ প্ৰধান ভাষা হৈ পৰিছিল। পিছলৈ এই ভূখণ্ডৰ নামানুসৰি 'ভাষা'টোৰ নাম অসমীয়া হয়। 'অসমীয়া' কোনো নৃগোষ্ঠী নহয়, অসম ভূখণ্ডৰ লোকসকলক বুজাবলৈহে 'অসমীয়া' শব্দটোৰ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। যিসকল লোকৰ প্ৰথম ভাষা অসমীয়া তেওঁলোকহে অসমীয়া— এনে এটা ধাৰণা বিংশ শতিকাৰ প্ৰথমার্ধৰ পৰা গঢ়ি তোলা হ'ল। সামাজিক, সাংস্কৃতিক, অৰ্থনৈতিক দিশত শক্তিশালী হিন্দুজনসমূহ আছিল প্ৰভাৱশালী। অসমৰ বিভিন্ন জনগোষ্ঠীয় লোকসকল, এই হিন্দু প্ৰভাৱশালী চক্ৰটোৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈ 'সংস্কৃতকৰণ' বা 'আৰ্যীকৰণ'ৰ যোগেদি কিছু লোক হিন্দু সঁতিটোত একীভূত হৈছিল। শক্তিশালী আহোমসকল আছিল এই প্ৰক্ৰিয়াৰ প্ৰধান বাটকটীয়া। আহোমসকলে হিন্দুধৰ্ম গ্ৰহণ কৰাৰ লগতে 'ভাষা'টোকো আদৰি ললে। টাই শাখাৰ ঐশ্বৰ্যশালী ভাষা 'আহোম' ক্ৰমে ক্ৰমে হেৰাই গ'ল। তিব্বত-বৰ্মী গোষ্ঠীৰ মৰাণসকলেও অসমীয়া ভাষা গ্ৰহণ কৰাৰ ফলস্বৰূপে মৰাণ ভাষাটোৰো বিলুপ্তি ঘটিল। অন্যান্য জনগোষ্ঠীসকলৰ ক্ষেত্ৰত দেখা গ'ল— যিসকল একীভূত হ'ল তেওঁলোক অসমীয়াভাষী হৈ পৰিল আৰু যিসকল এই প্ৰক্ৰিয়াৰ অংশ নহ'ল, তেওঁলোকৰ মাজত ভাষাটো জীয়াই থাকিল। সৰু সৰু জনগোষ্ঠীয় ভাষাসমূহ সংখ্যাগত দিশৰ পৰা সেয়ে বিপন্ন।

টাই শাখাৰ এটা অতি সংকটজনক ভাষা হ'ল খাময়াং। টাই খাময়াংসকলে তেওঁলোকৰ নিজৰ ভাষা ত্যাগ কৰি অসমীয়া ভাষাক প্ৰথম ভাষা ৰূপে গ্ৰহণ কৰিছে। UNESCOৰ Critically endangered language শিতানত বৰ্তমান এই ভাষাটোও আছে। UNESCOৰ পৰিসংখ্যা অনুযায়ী খাময়াংভাষী ব্যক্তিৰ সংখ্যা ৫০জনমানহে। মাৰ্ঘেৰিটাৰ পাইৰমুখ গাঁৱৰ বয়োজ্যেষ্ঠ কেইগৰাকীমান লোকেহে মাত্ৰ ভাষাটো জানে। নতুন প্ৰজন্মই ভাষাটো নাজানে। অৱশ্যে কেতবোৰ খাময়াং শব্দ (বিশেষকৈ সম্বন্ধবাচক শব্দ) তেওঁলোকে ব্যৱহাৰ কৰে। টাই শাখাৰ আন আন ভাষিক সম্প্ৰদায়—খামতি, ফাকিয়াল, টুৰুং আৰু আইতনসকল দ্বিভাষিক

বা বহুভাষিক। তেওঁলোকে ঘৰত বা একে সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত স্বসম্প্ৰদায়ৰ ভাষাত কথা পাতে আৰু বাহিৰত অসমীয়া ভাষা ব্যৱহাৰ কৰে। ফাকিয়াল, টুৰুং আৰু আইতনসকলৰ জনসংখ্যা যথেষ্ট তাকৰ।

তিব্বত-বৰ্মী গোষ্ঠীৰ বিপন্ন ভাষা কেইটাৰ ভিতৰত উল্লেখযোগ্য হ'ল— দেউৰী, তিৱা, ৰাভা আৰু হাজং। দেউৰীলোকসকলৰ প্ৰধানকৈ অসমৰ লক্ষীমপুৰ, ধেমাজি, ডিব্ৰুগড়, শিৱসাগৰ, যোৰহাট আৰু তিনিচুকীয়া জিলাত বাস কৰে। ধৰ্মীয় ভিত্তিত এওঁলোকক প্ৰধানকৈ চাৰিটা ভাগত ভাগ কৰা হয়— ডিব্ৰুগড়ীয়া, টেজপনীয়া, পাটৰগঞা আৰু বৰগঞা। পাটৰগঞাসকলৰ ফৈদটো ডিব্ৰুগড়ীয়াসকলৰ লগত মিলি পৰিল বুলি কোৱা হয়। ডিব্ৰুগড়ীয়াসকলেহে মাত্ৰ দেউৰী ভাষা কয়। বাকীসকল সম্পূৰ্ণৰূপে অসমীয়াভাষী। ডিব্ৰুগড়ীয়াসকলো দ্বিভাষিক। অসমীয়া এওঁলোকৰ দ্বিতীয় ভাষা।

নাগাঁও, মৰিগাঁও, কামৰূপৰ দক্ষিণ-পূব অংশত, উত্তৰ লখিমপুৰৰ পূব অঞ্চলৰ কেইখনমান গাঁৱত আৰু তিতাবৰৰ ওচৰৰ এখন গাঁৱত তিৱা বা লাসুংসকল বাস কৰে। কাৰ্বি আংলং জিলাৰ পশ্চিমখণ্ডত আৰু জয়ন্তীয়া পাহাৰত বাস কৰা তিৱাসকলক পাহাৰবাসী বোলা হয়। ভৈয়ামত বাস কৰা তিৱাসকলৰ সৰহ সংখ্যকেই অসমীয়াভাষী। দুই এখন গাঁৱতহে মাত্ৰ তিৱা ভাষা ব্যৱহাৰ কৰে। পাহাৰী তিৱাসকলৰ মাজতহে ভাষাটো বৈছেগৈ। পাহাৰী তিৱাসকলে সেয়ে ভৈয়ামৰ তিৱাক 'দোৱান পুৰি খোৱা' বুলি গালি পাৰে।

ভাষাৰ জৰিয়তে নৃসাংস্কৃতিক (ethnocultural) অভিব্যক্তি ব্যক্ত হয়। সমাজৰ লগত সমাজৰ সম্পৰ্ক, ব্যক্তিৰ লগত ব্যক্তিৰ সম্পৰ্কৰ ফলশ্ৰুতিত সাংস্কৃতিক বিনিময় হয়। কেতিয়াবা সামাজিক-সাংস্কৃতিক, ৰাজনৈতিক দিশত অধিক শক্তিশালী ফৈদটোৱে আপেক্ষিকভাৱে কম প্ৰভাৱশালী ফৈদটোক প্ৰভাৱিত কৰে। অসমৰ নৃগোষ্ঠীসমূহক সামাজিক-সাংস্কৃতিক দিশত শক্তিশালী ফৈদটোৱে প্ৰভাৱিত কৰিছিল। অসমীয়া ভাষাটো, মূলতঃ আৰ্য ভাষা হ'লেও যোগাযোগৰ বাবে ভিন্ন নৃগোষ্ঠীয় লোকে ব্যৱহাৰ কৰোঁতে স্বভাষাৰ শব্দ আৰু গঠন ব্যৱহাৰ কৰি স্বসম্প্ৰদায়ৰ বিকল্পৰূপ এটা তৈয়াৰ কৰি লৈছিল। এই বিকল্প ৰূপত নৃসামাজিক জীৱন, ধৰ্মীয় বিধি-বিধান আদি পালন কৰিব পৰাকৈ উপযোগী হৈ উঠাত 'ভাষাটো' গ্ৰহণযোগ্যতা বাঢ়িল। আনকি, মৌখিক সাহিত্যৰো সৃষ্টি হ'ল। বিপৰীতে, স্বসম্প্ৰদায়ৰ ভাষা-

ব্যৱহাৰ সীমিত হৈ পৰিল।

এই প্ৰক্ৰিয়া, সকলো নৃগোষ্ঠীৰ ক্ষেত্ৰত অৱশ্যে সমানে প্ৰযোজ্য নহয়। কিন্তু, যি কেইটা জনগোষ্ঠীয়ে অসমীয়ালৈ ভাষা পৰিৱৰ্তন কৰিছে বা বা এই পৰিৱৰ্তন প্ৰক্ৰিয়াৰ বৰ্তমান অংশীদাৰ হৈ আছে, তেওঁলোকৰ ক্ষেত্ৰত ঘাইকৈ তিনিটা কাৰকে কাম কৰিছিল—

প্ৰথম, আৰ্থ-সামাজিক দিশত অধিক সুযোগ আৰু সুবিধা;
দ্বিতীয়, এক বৃহৎ সামাজিক পৰিৱেশৰ অংশীদাৰ হৈ পৰাৰ সুযোগ আৰু সুবিধা।

তৃতীয়, স্বসম্প্ৰদায়ৰ ভাষাটোৰ বিকল্প ৰূপ অসমীয়া ভাষাৰ জৰিয়তে গঢ়ি তুলিছিল, যাক নৃগোষ্ঠীয় উপভাষা বোলা হৈছে।

চতুৰ্থ, পৰিৱেশ অসুসৰি নন ক্ষেত্ৰত ভাষাটোৰ ব্যৱহাৰ নোহোৱাত ক্ষুদ্ৰ ভাষাসমূহৰ প্ৰতি বিয়োগাত্মক চিন্তা গঢ়ি উঠে আৰু স্বভাষা ব্যৱহাৰৰ প্ৰতি অৱহেলা প্ৰকাশ কৰে।

অসমীয়া ভাষাৰ ক্ষেত্ৰটো এতিয়া ইংৰাজী ভাষাই ভাবুকিৰ সৃষ্টি কৰিছে। অৰ্থনৈতিক বিশ্বায়নে সমাজ আৰু সংস্কৃতিৰ দ্ৰুত পৰিৱৰ্তন সাধিছে আৰু আৰ্থ-সামাজিক পৰিৱৰ্তনে ভাষা-ব্যৱহাৰতো পৰিৱৰ্তন দাবী কৰিছে। সমাজ আৰু সাংস্কৃতিক প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত ভাষাৰ ব্যৱহাৰ বাঢ়িছে। এনে ভাষাক কোৱা হৈছে secular linguistics।

এনে অৱস্থাত স্বসম্প্ৰদায়ৰ ইচ্ছা আৰু সচেতনতাইহে মাত্ৰ ক্ষুদ্ৰ ভাষাসমূহ জীয়াই ৰাখিব পাৰিব, যদিহে সম্প্ৰদায়টোৱে নিজৰ ভাষাটো প্ৰয়োজনীয় বুলি ভাবে। ▶▶

ভাষা আৰু ধৰ্ম

ভাষা যেনেকৈ মানৱীয় আচৰণ, ধৰ্মও তেনেদৰে মানৱীয় বিশ্বাস। ভাষা আৰু ধৰ্মৰ মাজেদি সাংস্কৃতিক কাৰ্যাৱলী প্ৰকাশিত হয়। আকৌ, সমাজ একোখনত যিদৰে ভিন্ন শ্ৰেণীৰ মানুহ থাকে, তেনেদৰে ধৰ্মৰ ক্ষেত্ৰত ভিন্ন ধৰ্মাৱলম্বী লোকৰো সহাবস্থান হ'ব পাৰে। আনকি, একে ধৰ্মৰ মানুহৰ মাজতো বিশ্বাসৰ ক্ষেত্ৰত ভিন্ন ভিন্ন চিন্তা পৰিলক্ষিত হ'ব পাৰে। ভাষিক সম্প্ৰদায় একোটাৰ মাজত ভিন্ন ধৰ্মৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত ভাষা বৈচিত্ৰ্যই দেখা দিব পাৰে।

অসমৰ পৰিপ্ৰেক্ষিততে যদি আমি বিচাৰ কৰি চাওঁ, তেতিয়া দেখিম হিন্দু আৰু মুছলমান লোকসকলৰ মাজত শব্দ ব্যৱহাৰৰ কেতবোৰ তাৰতম্য। এনে শব্দ ধৰ্মীয় ক্ষেত্ৰৰ লগত জড়িত হ'ব পাৰে, নাইবা দৈনন্দিন জীৱনৰ লগত জড়িত শব্দও হ'ব পাৰে। ধৰ্মীয় শব্দৰ লগত জড়িত কেতবোৰ শব্দ এনেধৰণৰ—

হিন্দু	মুছলমান
ভগৱান	আল্লা
নামঘৰ / মন্দিৰ	মছজিদ
স্বৰ্গ	বেহেস্ত
নৰক	দোজখ

সম্বন্ধবাচক শব্দৰ ক্ষেত্ৰতো কেতবোৰ এনে শব্দ আছে, যিবোৰ হিন্দু-মুছলমান ভেদে সুকীয়া সুকীয়া হয়। যেনে—

হিন্দু	মুছলমান
পিতা / দেউতা	আবা
মা	আম্মা
খুৰা	চাচা / কাকা
খুৰী	চাচী / কাকী
ককা	দাদা / নানা
আইতা	দাদী / নানী; ইত্যাদি।

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১৩২ ॥

দৈনন্দিন জীৱনত অন্যান্য কেতবোৰ শব্দও হিন্দু-মুছলমানৰ সুকীয়া। যেনে—

জলপান	নাশ্তা
আপেল	চে'ব

নামৰ ক্ষেত্ৰতো হিন্দু, মুছলমান, খ্ৰীষ্টিয়ানৰ পাৰ্থক্য ধৰিব পাৰি। যেনে— হিন্দু মানুহ এজনে যিদেৰে নামৰ আগত 'শ্ৰী' ব্যৱহাৰ কৰে, মুছলমান মানুহ এজনে 'শ্ৰী'ৰ ঠাইত 'মহম্মদ' ব্যৱহাৰ কৰে। সাধাৰণতে দেখা যায়, মুছলমান পুৰুষসকলৰ নাম আল্লাৰ এশ নামৰ লগত জড়িত। অৱশ্যে, ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম নথকাও নহয়। যেনে— বাঘ হাজৰিকা। কিন্তু, হিন্দুৰ ক্ষেত্ৰত পূজ্য দেৱতাৰ নামৰ লগতে ধৰ্মনিৰপেক্ষ নামো দেখা যায়। অসমীয়া বহু মুছলমানৰ, বিশেষকৈ ঘৰত মতা নাম ধৰ্মনিৰপেক্ষ ৰূপৰ। মুছলমানৰ ক্ষেত্ৰতো সেইদৰে খান, ৰহমান, হক, গ্ৰেইন আদি উপাধি থাকে। অৱশ্যে, বহু অসমীয়া মুছলমানে চৌধুৰী, হাজৰিকা আদি উপাধি অতীজৰে পৰা লিখি আহিছে। হিন্দু লোকৰো সেইদৰে উপাধি, কেতিয়াবা বৰ্ণসূচক (যেনে— শৰ্মা, কলিতা); কেতিয়াবা গোষ্ঠীসূচক (গাঁগে, সন্দিকৈ আদিয়ে আহোমসকলক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে)। সবহ সংখ্যক অসমীয়া মানুহৰ উপাধি আহোমৰ শাসন-ব্যৱস্থাৰ লগত জড়িত। যেনে— শইকীয়া, হাজৰিকা, ফুকন, বৰফুকন, হিলৈদাৰী, শেনচোৱা ইত্যাদি। জনগোষ্ঠীয় লোকসকলৰ উপাধিয়ে তেওঁলোকৰ ফৈদসমূহৰ পৰিচয় দিয়ে। কোনো কোনো জনগোষ্ঠীয় লোকৰ উপাধিয়ে ফৈদৰ লগতে পুৰুষ-নাৰীৰ চিনাকিও দিয়ে। যেনে— কাৰ্বিসকলৰ ৰংপী (পুৰুষ), ৰংপীপী (মহিলা)।

ধৰ্মীয় কথোপকথন দৈনন্দিন জীৱনৰ কথোপকথনতকৈ পৃথক। হিন্দু পূজা-পাতলত যিদেৰে সংস্কৃত ব্যৱহাৰ কৰা হয়, বৈষ্ণৱ পৰিৱেশত সেইদৰে কথোপকথন অধিক সংস্কৃত আৰু নম্ৰ। ভগৱান বা আল্লাৰ কাষত মনুষ্য তেনেই ক্ষুদ্ৰ, ইয়াত ধনী-দুখীয়া বুলি কথা নাই। ভগৱান, আল্লাৰ কাষত সকলো সমান। অদৃষ্টজনৰ কৃপা সকলোৱে পাব বিচাৰে আৰু সেয়ে নামঘৰ, মছজিদ বা গীৰ্জাত সকলো মানুহ অধিক নম্ৰ, অধিক সংস্কৃত। এই নম্ৰতা আৰু সংস্কৃত ব্যৱহাৰ ভাষাৰ জৰিয়তেও লক্ষ্য কৰা যায়।

ধৰ্মীয় কাম-কাজত ব্যৱহাৰ কৰা ভাষাটো সদায় শিল্প ৰূপৰ আৰু সংৰক্ষণশীল। কেতিয়াবা আকৌ, ভাষাৰ ধ্ৰুপদী ৰূপ একোটাৰ জৰিয়তেহে ধৰ্মীয় কাম-কাজ সম্পাদন কৰা হয়। যেনে— ইছলাম ধৰ্মত আৰবী ভাষা, হিন্দু ধৰ্মত মন্ত্ৰোচ্চাৰণ বা বৈদিক যাগ-যজ্ঞাদিত কেৱল সংস্কৃত ভাষাৰ জৰিয়তেহে কৰা হয়। ধৰ্মীয় ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰা ভাষা-ৰূপ দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহৃত ভাষাতকৈ বেলেগ। ধৰ্মীয় ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১৩৩ ॥

কৰা ভাষাত ভয়, ভক্তিৰ ভাব জড়িত হৈ থাকে। সেয়ে বিসুদ্ধাতাৰ ওপৰত অধিক জোৰ দিয়া হয়।

তলত ধৰ্মীয় পৰিৱেশত অসমীয়া ভাষা ব্যৱহাৰৰ কেইটামান উদাহৰণ দাঙি ধৰা হ'ল—

নামঘৰত শৰাই এখন আগবঢ়াইছোঁ।

দেউ, পূজা এভাগ আগবঢ়াব লাগিছিল।

গণেশজনৰ মূৰ্তি প্ৰতিষ্ঠা কৰিব লাগিব।

নামঘৰত চাকি এগছ দি আহিলোঁ।

ধৰ্মীয় বিশ্বাসসমূহ সাধাৰণতে পৰম্পৰাগত ৰূপত পালন কৰা হয়। পাপ-পুণ্য, ন্যায়-অন্যায়, আত্মশুদ্ধি আদি দিশ ধৰ্মীয় চেতনাৰ লগত জড়িত। সেয়ে ভাব-ভাষা গাভীৰ্যময় ৰূপত প্ৰকাশ পায়, যিটো দৈনন্দিন জীৱনৰ কথোপকথনৰ লগত একে নহয়। কিছুমান বিশেষ বিশেষ শব্দৰ প্ৰকাশ লক্ষণীয়। যেনে—

‘নামঘৰত শৰাই এখন আগবঢ়াইছোঁ’।

কিন্তু, ‘নামঘৰত শৰাই এখন দিছোঁ’ বুলি নকয়।

‘গণেশজনৰ মূৰ্তি প্ৰতিষ্ঠা কৰিব লাগিব’।

কিন্তু ‘গণেশৰ বা গণেশজনৰ মূৰ্তি প্ৰতিষ্ঠা কৰিব লাগিব’ বুলি নকয়।

‘নামঘৰত চাকি এগছ দি আহিলোঁ’।

কিন্তু, ‘নামঘৰত চাকিটো জ্বলাই আহিলোঁ’ বুলি নকয় বা কোৱা নহয়।

ধৰ্মীয় পৰিৱেশৰ কথা-বতৰাত নতুনতা বিশেষভাৱে পৰিলক্ষিত হয় আৰু এই নতুনতাৰ প্ৰকাশৰ বাবেই অসমীয়াৰ ব্যক্তিবাচক সৰ্বনাম ‘মই’ ঠাইত ‘আমি’ ব্যৱহাৰ হয়। একেধৰণে আমি সএৰ পৰিৱেশৰ কথা ক'ব পাৰোঁ। সএৰ ভকতসকলে ইজনে সিজনক সম্বোধনত ‘বাপ’ বুলি সম্বোধন কৰে। ‘কৃষ্ণ’, ‘কৃষ্ণ’— বুলি ইজনে সিজনক অভিবাদন জনায়। তুচ্ছ ৰূপ ‘তই’ৰ ব্যৱহাৰ নহয়। বিপৰীতে অধিক মান্যার্থৰ সৰ্বনাম ‘আপুনি’-ৰ প্ৰয়োগ বেছি। ‘ভাত’ৰ ঠাইত ‘অন্ন’ বা ‘চাউল মুঠি’ শব্দ ব্যৱহাৰ কৰাৰ কাৰণ বৈৰাগ্য বা বিষয় সুখৰ লগত জড়িত। সমাজভাষাবিজ্ঞানীৰ কাম হ'ল, সমাজ একোখনত দেখা পোৱা ভাষা বৈচিত্ৰ্যৰ আলোচনা কৰা আৰু ভাষা বৈচিত্ৰ্যৰ কাৰণসমূহ বিচাৰি উলিওৱা। ধৰ্মীয় পৰিৱেশে সৃষ্টি কৰা ভাষিক ভিন্নতা সেয়ে সমাজভাষাবিজ্ঞানীৰ বাবে এখন সাৰুৱা আলোচনাৰ ক্ষেত্ৰ।

সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ১৩৪।।

অমার্জিত বা ৰুচিহীন শব্দ (Slang word)

সাধাৰণ লঘু কথনত (speech) বক্তাই এনে কেতবোৰ ৰূপ ব্যৱহাৰ কৰে যিবোৰৰ অৰ্থ অভিধানত হয়তো বিচাৰি পোৱা নাযায় বা অভিধানত উল্লেখ থকা অৰ্থত প্ৰয়োগ নহয়। লঘু, অনানুষ্ঠানিক এনেবোৰ ভাব প্ৰকাশক শব্দ বা শব্দাংশকে অমার্জিত (slang) ৰূপ বুলি কোৱা হয়।

“Colloquial refers to conversation, particularly informal conversation. Slang and colloquial are similar in that they are thought of as more indicative of spoken language than formal, written language. In fact, some people might consider slang to be a special variety of colloquial speech.” (McGraw-Hill's Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions)

অনুষ্ঠানিক লিখিত ৰূপত এনেবোৰ শব্দ বা শব্দাংশ সাধাৰণতে ব্যৱহাৰ কৰা নহয়। কিন্তু, কথোপকথনত ইয়াৰ প্ৰয়োগ ব্যাপক। অভিধান প্ৰণেতাৰসকলেও অমার্জিত শব্দবোৰক অভিধানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰাৰ প্ৰতি আগ্ৰহী নহয়। অমার্জিত শব্দ সম্পৰ্কে Greenough আৰু Ketterdgc-এ কৈছে—

‘Slang is commonly made by the use of harsh, violent or ludicrous metaphors, obscure analogies, meaningless words and expressions derived from the less known and less esteemed vocations or customs.’

Greenough আৰু Ketterdgc-এ উল্লেখ কৰা ‘ৰূপক’ৰ প্ৰসঙ্গ গুৰুত্বপূৰ্ণ। কাৰণ ই ব্যৱহাৰকাৰীৰ মনৰ ক্ষোভ, বিৰাগ আদি প্ৰকাশ কৰাৰ লগতে মানসিকভাৱে সন্তুষ্টিও প্ৰদান কৰে। সেয়ে অমার্জিত শব্দসমূহ, ৰূপক

সমাজভাষাবিজ্ঞান।। ১৩৫।।

হিচাপে ব্যৱহাৰ উল্লেখযোগ্য। অমার্জিত ৰূপবোৰ সাধাৰণতে অস্থায়ী। সময়ৰ লগে লগে নতুনত্ব লৈ ভাষাত বৰ্তি থাকে।

কথোকথনত অমার্জিত ৰূপবোৰৰ প্ৰয়োগ ব্যাপক। সৃষ্টিশীল সাহিত্যত বিশেষকৈ গল্প, উপন্যাস আদিত এইবোৰৰ প্ৰয়োগ লক্ষ্য কৰা যায়, পৰিৱেশ বা অভিপ্ৰেত অৰ্থক বাস্তৱসন্মত ৰূপত দাঙি ধৰাত এই ৰূপবোৰ সহায়ক হয় বুলিয়েই। সমাজভাষাবৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভঙ্গীৰে ভাষাৰ এই ৰূপবোৰ প্ৰথমৰস্থাত আলোচনা কৰা হোৱা নাছিল যদিও বৰ্তমান ভাষা-ব্যৱহাৰৰ আলোচনাত ইয়াক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। সমাজভাষাবিজ্ঞানত যিহেতু ভাষিক বৈচিত্ৰ্য আৰু এই ভাষিক বৈচিত্ৰ্যৰ কাৰণসমূহ জানিবৰ চেষ্টা কৰা হয়, সেয়ে অমার্জিত ৰূপবোৰৰ জৰিয়তে প্ৰকাশ পোৱা ভাষিক বৈচিত্ৰ্য আলোচনা কৰাৰ লগতে এই ভাষিক বৈচিত্ৰ্যৰ আঁৰত থকা সামাজিক কাৰণসমূহো জানিবৰ চেষ্টা কৰা হয়। সেয়ে I. L. Allen-এ কৈছে—

"Slang is more sociological than a purely linguistics idea..". (2001-265)

‘অক্সফোৰ্ড ডিক্সনেৰী’ত slang-ৰ অৰ্থ দিয়া হৈছে এনেধৰণে—

"a type of language consisting of words and phrases that are regarded as very informal, are more common in speech than writing, and are typically restricted to a particular context or group of people."

অৰ্থাৎ, ‘শব্দ আৰু শব্দৰ জোঁটেৰে গঠিত এক প্ৰকাৰৰ ভাষা, যি অনানুষ্ঠানিক, লিখিত ৰূপতকৈ কথিত ৰূপত সহজলভ্য আৰু সাধাৰণতে এক বিশেষ প্ৰেক্ষাপট বা দলৰ ভিতৰত সীমাবদ্ধ।’

E. Mattiello-এ *An Introduction to the English Slang* নামৰ গ্ৰন্থত slang-ৰ সংজ্ঞা দাঙি ধৰিছে এনেদৰে—

‘সাধাৰণ কথিত ৰূপৰ শব্দতকৈ অদীৰ্ঘস্থায়ী আৰু ব্যৱহাৰকাৰীয়ে গঢ় দি লোৱা, প্ৰায়ে ধেমলীয়া, মফচলীয়া সহায়স্থানৰ কেতবোৰ অনানুষ্ঠানিক, অমানক শব্দ আৰু বাক্যাংশ।’

‘...informal, nonstandard words and phrases generally shorter lived than the expressions of ordinary colloquial speech and typically formed by creator,

সমাজভাষাবিজ্ঞান || ১৩৬ ||

often witty juxtapositions of words or image." (4-50)

অভিধানসমূহত সাধাৰণতে দুটা দিশৰ ওপৰতে গুৰুত্ব দি slang-ৰ সংজ্ঞা নিৰ্ণয় কৰা হৈছে— প্ৰথম, অমার্জিত শব্দবোৰ কোনো এখন সমাজৰ উপদল বা উপসাংস্কৃতিক গোষ্ঠীসমূহৰ বিশেষ আৰু অনিয়ন্ত্ৰিত কথন। দ্বিতীয়তে, এই শব্দবোৰ অন্যান্য কথিত ৰূপৰ ব্যৱহাৰতকৈ অনানুষ্ঠানিক (informal) আৰু অগতানুগতিক (unconventional)।

ইংৰাজী slang শব্দটোৰ উৎস সম্বন্ধে বিশেষ জনা নাযায় যদিও ১৭৫০ চন মানৰ পৰা ইয়াৰ ব্যৱহাৰ পোৱা যায়। অমার্জিত ভাষা-ব্যৱহাৰক ‘পথৰ ভাষা’ (street language) বুলিও অভিহিত কৰা হৈছিল। মূলতঃ slang অপৰাধীসকলৰ অসংস্কৃত বা নিম্ন পৰ্যায়ৰ লোকৰ ৰুচিহীন ভাষাক বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। কিন্তু, পিছৰ পৰ্যায়ত লাহে লাহে সমাজৰ আন আন উচ্চ বা নিম্ন বুলি পৰিগণিত উপসাংস্কৃতিক গোষ্ঠীৰ ভাষাকো নিৰ্দেশ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। সেইদৰেই slang হৈ পৰিল সাধাৰণ কথোকথনত বহুলভাৱে ব্যৱহৃত অথচ অগতানুগতিক আৰু অমানক ৰূপ।

Slang ৰ উৎপত্তি সম্পৰ্কেও এলেনে কৈছে—

"Slang first emerged in abundance where diverse peoples met at the cultural crossroads of the ancient market city; it flourished in the more diverse and occupationally interdependent medieval city. For the same but more complex reasons in the nineteenth century, slang became part of the life of modern cities, or more validly today, of modern society in general. By its vary nature slang emerges from the organisation of diverse society and in small ways serves both to maintain and to change social structures, or the power relationship among social groups. Slang is a necessary and inevitable cultural product of a plural, complex, dynamic and highly interdependent modern society."

ইংৰাজী ভাষাত slang সম্বন্ধে যথেষ্ট আলোচনা হৈছে। Francis

সমাজভাষাবিজ্ঞান || ১৩৭ ||

Grose-ৰ *Classical Dictionary of the Vulgar Tongue* (1785) (DICTIONARY OF American Slang, p-4) নামৰ অভিধানখনকে এনে বিষয়ৰ প্ৰথম প্ৰচেষ্টা বুলি কোৱা হয়। দুটা আঙৰণৰ পাছত পাছত ইয়াৰ সংবৰ্ধিত ৰূপ *Lexicon Balatronicum: A Dictionary of Buckish Slang* (1811) প্ৰকাশ পায়। তাৰপিছত ক্ৰমে John C. Hotten-ৰ *A Dictionary of Modern Slang, Cant, and Vulgar Words* (1859), Professor Albert M.V. Barrere-ৰ *Argot and Slang: A New French and English Dictionary* (1887), John Stephen Farmer আৰু William Ernest Henley-ৰ দুটা খণ্ডৰ *Slang and Its Analogues* (1890), Eric Partridge-ৰ *A Dictionary of Slang and Unconventional English* (1937) প্ৰকাশ পায়। এইসমূহৰ পাছতো অনেক অভিধান ৰচনা কৰা হৈছে আৰু slang সম্পৰ্কে থকা পূৰ্ব ধাৰণাৰো সলনি হৈছে। সাহিত্যত ইয়াৰ প্ৰয়োগ হৈছে আৰু আনকি বহু বিখ্যাত বাতৰি কাকত, আলোচনী আদিৰ শিৰোনামতো slang শব্দৰ প্ৰয়োগৰ লক্ষ্য কৰা গৈছে। ইয়াৰ উপৰি slang বা অমার্জিত শব্দৰ প্ৰয়োগৰ কাৰণ, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক পশ্চাদপট বা সমাজভাষাবৈজ্ঞানিক দৃষ্টিকোণেৰে এইবোৰৰ বিচাৰ-বিশ্লেষণৰো চেষ্টা চলিছে।

Dictionary of American Slang-ত slang শব্দবোৰক প্ৰধানকৈ দুটা ভাগত ভাগ কৰি আলোচনা কৰিছে— মুখ্য (primary) আৰু গৌণ (secondary)। 'মুখ্য অমার্জিত ৰূপবোৰ হ'ল— উপসাংস্কৃতিক সদস্যসকলৰ কথন, যি তেওঁলোকৰ বাবে প্ৰাকৃতিক আৰু স্বভাৱসিদ্ধ, কিন্তু নিশ্চিতকৈ আনসকলৰ বাবে কোনোবাটো গ্ৰহণ কৰা হ'ব প্ৰয়োজনতকৈ বিকল্প হিচাপেহে। কৈশোৰসকলৰ বেছিভাগ কথা আৰু নগৰীয়া পদপথৰ দলসমূহৰ ভাষা ইয়াৰ প্ৰধান উদাহৰণ। গৌণ অমার্জিত ৰূপবোৰ প্ৰকৃততে প্ৰতিনিধিত্বকাৰীতকৈ শৈলী সংগ্ৰহীয়া পছন্দহে।'

'Primary slang is the speech of subculture members, natural and pristine to them, but certainly only an alternative to the rest of us, something to be chosen rather than required. Much of teenage talk and the speech of urban street gangs are examples

of primary slang. Secondary slang is a matter of stylistic choice rather than true identification.'

(p-4)
এই যিনিতে এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰসঙ্গ উল্লেখৰ প্ৰয়োজন। অমার্জিত ৰূপৰ ধাৰণাটো তেতিয়াহে আহিব যেতিয়া ভাষাৰ মান (standard) ৰূপ এটা থাকিব।

Dictionary of American Slang-ত কোৱা হৈছে—
'Slang is a universal mode of speaking, as old as humankind.'

এই অমার্জিত ৰূপবোৰ কথিত ৰূপৰ বাকশৈলী ৰূপে পৰিচিত। যিহেতু ই কথা কোৱাৰ এক বেপৰোৱা শৈলী আৰু এক নিৰ্দিষ্ট সমূহ বা দলৰ বা সাংস্কৃতিকসমূহৰ অংশীদাৰীত্বৰ চিহ্নক। অতীজতে তথাকথিত নিম্নসমাজৰ লোকৰ কথনক অমার্জিত বুলি কোৱা হৈছিল। ভাৰতবৰ্ষত এটা সময়লৈকে সংস্কৃত ভাষাক মান্য আৰু প্ৰাকৃতসমূহক নিম্নস্তৰৰ বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। প্ৰাকৃতসমূহৰ ভিতৰতো আকৌ মহাৰাষ্ট্ৰীক উচ্চমানৰ আৰু মাগধী প্ৰাকৃতক নিম্নশ্ৰেণীৰ লোকৰ ভাষা বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। প্ৰাকৃততো যেতিয়া সাহিত্যৰ সৃষ্টি হ'ল তেতিয়া আকৌ লিখিত আৰু কথিত ৰূপ বুলি অভিহিত হ'ল। প্ৰাদেশিক ভাষাবোৰকো সেইদৰে প্ৰথমৰূপত নিম্নস্তৰৰ ভাষা বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। অৰ্থাৎ, ভাষাৰ মান ৰূপটো এটা পূৰ্বস্থিতিগত আপেক্ষিক ধাৰণা। সেয়ে পৰ্যায়ক্ৰমে এই ৰূপবোৰ সম্পৰ্কে ধাৰণা সলনি হৈ থাকে। ইয়াৰ পৰা অনুমান কৰা একো অসুবিধা নহয় যে ধ্বনিগত, ব্যাকৰণগত, বাক্যগত নিৰ্দিষ্ট নিয়মৰ দ্বাৰা আবদ্ধ ৰূপটো সংস্কৃত বা মান্য আৰু দৈনন্দিন কথিত ৰূপৰ ভাষা বা অনানুষ্ঠানিক পৰিৱেশত ব্যৱহৃত ভাষাটো অসংস্কৃত বা অমার্জিত।

সকলো শ্ৰেণীৰ লোকৰ মাজতে অমার্জিত ৰূপটো ব্যৱহাৰ হয়। শিক্ষিত, মৰ্যাদাৱান, ক্ষমতাধিকাৰী, ল'ৰা-বুঢ়া, মহিলা সকলোৱেই এই অমার্জিত ৰূপসমূহ ব্যৱহাৰ কৰে। কিন্তু প্ৰভেদ এইযিনিতেই যে অমার্জিত ৰূপটো অনানুষ্ঠানিক আৰু নিৰ্দিষ্ট বৰ্গৰ মাজত সীমাবদ্ধ। সেয়ে শ্ৰেণীভেদে, পৰিৱেশভেদে অমার্জিত ৰূপবোৰৰ প্ৰয়োগ সুকীয়া।

অমার্জিত ৰূপবোৰ কথিত ৰূপতেই চলি থাকে আৰু ইয়াৰ বিৱৰ্তন কথিত ৰূপৰ মাজতেই হয়। এই ৰূপবোৰৰ অৰ্থ, পৰিৱেশ সাপেক্ষ আৰু

প্ৰসঙ্গৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। অৰ্থাৎ, অভিধানত থকা মাজিত শব্দ এটিও প্ৰসঙ্গ আৰু পৰিৱেশত অমাজিত হৈ পৰিব পাৰে। যেনে— ‘বেঙেনা’ শব্দৰ অভিধানগত অৰ্থ হ’ল— এবিধ পাচলি। কিন্তু, ল’ৰা এজনে তেওঁৰ বন্ধু-বান্ধৱৰ সন্মুখত ‘আজি বহুত বেঙেনা খালোঁ’ বুলি ক’লে কিন্তু তাৰ অৰ্থ ভিন্ন হৈ পৰে। এনে বাক্য বা শব্দাংশ যদি আনুষ্ঠানিক পৰিৱেশত প্ৰয়োগ কৰা হয়, তেনেহ’লে তাৰ প্ৰয়োগ অমাজিত হ’ব।

অমাজিত ৰূপবোৰৰ ক্ষেত্ৰত লক্ষ্য কৰা যায়— এফালে ই কথন (speech)-ক নতুনত্ব দিবলৈ চেষ্টা কৰে, আৰু আনফালে দ্ৰুতভাৱে নতুন শব্দ সৃষ্টি কৰে। শব্দবোৰৰ হৃদয়কালীন জনপ্ৰিয়তা— যেন বাকুদৰ দৰে হঠাতে উজ্জ্বল হৈ জ্বলি উঠে আৰু হঠাৎ নাইকিয়া হৈ যায়।

সমাজ একোখনত বিভিন্ন শ্ৰেণী বা সৰু সৰু সমূহ বা দল থাকে। সামাজিক, সাংস্কৃতিক, আভিজ্যত, প্ৰতিপত্তি, শিক্ষিত-অশিক্ষিত, মৰ্যাদাৰ দিশৰ পৰা এই শ্ৰেণীসমূহৰ মাজত পাৰ্থক্য পৰিলক্ষিত হয়। এনে পাৰ্থক্যই ভাষা-ব্যৱহাৰৰ মাজত পাৰ্থক্যৰ সৃষ্টি কৰে। কথিত ৰূপৰ ক্ষেত্ৰতো ভাষাৰ কেইবাটাও ৰূপ লক্ষ্য কৰা যায়। একে বয়সৰ, একে ধৰণৰ চিন্তা-চৰ্চা কৰা লোকৰ মাজত, একে ধৰণৰ কাম-কাজ কৰা লোকৰ মাজত সাধাৰণতে সম্পৰ্কটো আনতকৈ গাঢ় হয়। আনুষ্ঠানিক কথা-বতৰাবোৰ মান্য কথিত ৰূপত আৰু আনুষ্ঠানিক কথা-বতৰাবোৰ সাধাৰণতেই দ্বিধাহীনভাৱে প্ৰকাশ হয়। এনে অৱস্থাত ভাষায়ো আনুষ্ঠানিকতাক অতিক্ৰমি যায়।

অমাজিত ৰূপবোৰ অমাজিত হয় নে নহয়, সিও পৰিৱেশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। কথাটো এনেধৰণে ক’ব পাৰি— আমাৰ অসমীয়া গ্ৰাম্য সমাজত ‘দেউতা শ’চ কৰিবলৈ গৈছে’ বা ‘দেউতা পায়খানালৈ গৈছে’ বা ‘দেউতা হাগিবলৈ গৈছে’ বাক্য কেইটাক কেতিয়াও অমাজিত ৰূপ বুলি বিবেচনা কৰা নহয়। অৱশ্যে ইয়াৰো এটা ‘মান’ ৰূপ আছে। যেনে— ‘দেউতা বাহিৰ ফুৰিবলৈ গৈছে’ কিন্তু কথনত এনে ব্যৱহাৰ কাচিৎহে হয়। বিপৰীতে, নগৰীয়া সমাজত কিন্তু ওপৰত উল্লিখিত ৰূপসমূহক অমাজিত ৰূপ বুলি গণ্য কৰা হয়। ওপৰৰ তিনিটা ৰূপৰ সলনি নগৰত ব্যৱহাৰ কৰা হয়— ‘দেউতা বাথৰুমলৈ গৈছে’ বৰ্তমান সময়ত কেতবোৰ অসমীয়া ৰূপক অমাজিত বুলি বিবেচনা

কৰি তাৰ ঠাইত ইংৰাজী শব্দৰ ব্যৱহাৰ কৰা পৰিলক্ষিত হয়। ‘মানুহগৰাকী প্ৰেগনেণ্ট’, ‘টয়লেট গৈ আহোঁ’ আদি বাক্য যিমান সহজতে কোৱা যায়, ‘মানুহগৰাকী গৰ্ভৱতী’, ‘পেছাৰ কৰি আহোঁ’ বুলি ক’বলৈ বক্তাই অসুবিধা বোধ কৰে। এই অসুবিধাবোধৰ কাৰণ— ‘গৰ্ভৱতী’ বা ‘পেছাৰ’ শব্দটো অমাজিত বুলি কৰা অনুভৱ। গৰ্ভৱতী শব্দটো অসমীয়াত টেবু শব্দ। সেয়ে ‘গৰ্ভৱতী’ শব্দৰ সলনি ‘গাত লেঠা’ বা ‘গা ভাৰী’ আদি ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ঠিক তেনেধৰণে ‘পেছাৰ’ শব্দটোৰ কাৰণে ‘সৰু পানী’ ব্যৱহাৰ কৰা হয় যদিও ব্যৱহাৰ তেনেই সীমিত।

যৌন অঙ্গসমূহ, যৌন প্ৰক্ৰিয়াৰ লগত জড়িত শব্দসমূহ, দেহৰ অলাগতিয়াল পদাৰ্থ নিৰ্গমনৰ অঙ্গসমূহৰ নাম বা সেইবোৰ বৰ্জনৰ পদ্ধতি, মহিলাৰ মাহেকীয়া ঋতুস্ৰাৱ, ঋতুস্ৰাৱৰ লগত জড়িত অন্যান্য শব্দৰাজি অসমীয়াত টেবু শব্দ বুলি গণ্য কৰা হয়। অৰ্থাৎ, এইবোৰ শব্দৰ ব্যৱহাৰ নিষিদ্ধ আৰু সেয়ে এইবোৰ অমাজিত বুলি গণ্য কৰা হয়। লগতে গালিবাচক শব্দবোৰ, অপদেৱতা বা ভূত-প্ৰেত আদিৰ লগত জড়িত শব্দসমূহ, কুঅভিপ্ৰায়ৰ যাদু-মন্ত্ৰ, বেমাৰ-আজাৰৰ লগত জড়িত শব্দ, মৃত্যুৰ লগত জড়িত শব্দ আদিও ‘টেবু’ আৰু অমাজিত বুলি বিবেচিত।

অশিক্ষিত আৰু সমাজৰ পৰা অৱহেলিত তথাকথিত নিম্নশ্ৰেণীৰ লোকৰ মাজতো অমাজিত শব্দ ব্যৱহাৰৰ পয়োভৰ লক্ষ্য কৰা যায়। সাধাৰণতে চোৰ-ডকাইত আদি অপৰাধীসকলৰ মাজত অমাজিত ৰূপৰ প্ৰয়োগ বহল। অৱশ্যে উল্লেখ কৰা উচিত হ’ব যে এনে অমাজিত ৰূপৰ প্ৰয়োগ সকলো বয়সৰ লোকৰ মাজতে হয়। কিন্তু, সকলো বয়সৰ লোকে অমাজিত ৰূপ ব্যৱহাৰ কৰে যদিও বিশেষ একোটা বৰ্গৰ মাজতহে এনে ৰূপৰ ব্যৱহাৰ সীমাবদ্ধ। পেছা অনুযায়ীও নিৰ্দিষ্ট বৰ্গৰ লোকৰ মাজতহে অমাজিত ৰূপসমূহৰ ব্যৱহাৰ হয়। আনকি, মহিলাসকলৰ ভাষা-ব্যৱহাৰতো এনে অমাজিত ৰূপৰ পয়োভৰ দেখা যায়। এই বিষয়ে এলেনে লিখিছে—

‘Sociolinguistic reports that untill 1970s atleast, women used less slang than men and even it they knew its meaning, used it in few social sitations.’
(Slang: Sociology)

এই slang বা অমার্জিত শব্দবোৰ কিশোৰ বা যুৱকসকলৰ লগত বিশেষভাৱে জড়িত। সাধাৰণতে, স্কুললৈ যোৱাৰ পাছৰ পৰাই সময়বয়সৰ কিশোৰ-কিশোৰীসকলৰ সামাজিকীকৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া আৰম্ভ হয় আৰু ইয়াৰ ফলতেই তেওঁলোক অমার্জিত শব্দ আহৰণৰ প্ৰতি আগ্ৰহী হয়। সময়বয়সৰ বন্ধু-বান্ধৱীৰ মাজত এনেবোৰ শব্দ বা শব্দাংশৰ ব্যৱহাৰ আৰম্ভ কৰে আৰু লাহে লাহে এনেবোৰ শব্দ ব্যৱহাৰত অভ্যস্ত হৈ পৰে। অমার্জিত ৰূপৰ ব্যৱহাৰ কেতিয়াবা ফেছনো হৈ পৰে। আকৰ্ষণীয় ৰূপৰ ব্যৱহাৰেৰে অভিপ্ৰেত বক্তব্যক অধিক মনোগ্ৰাহী তথা সৰস কৰাৰ প্ৰচেষ্টাত ন ন শব্দ বা শব্দাংশৰ ব্যৱহাৰ কৰিব বিচাৰে। কিশোৰ অৱস্থাত অমার্জিত শব্দ ব্যৱহাৰ কৰাৰ এটা প্ৰধান কাৰণ হ'ল— ভাব প্ৰকাশৰ বাবে বিকল্প শব্দ ব্যৱহাৰৰ অভাৱ অনুভৱ। তেওঁলোকৰ শব্দ-সংখ্যা সীমিত। বিকল্প শব্দ ব্যৱহাৰৰ বিষয়েও অজ্ঞ। ইয়াৰ লগতে অৱশ্যে থাকে— মুকলি মনৰ অকপট অভিব্যক্তিৰ প্ৰচেষ্টা। কাৰণ, বন্ধন তাত নাথাকে। সেয়ে, দল বা সমূহৰ (বন্ধু-বান্ধৱ) অংশীদাৰ হোৱাৰ প্ৰচেষ্টাত এনে অমার্জিত ৰূপৰ ব্যৱহাৰ প্ৰয়োজনীয় বুলি অনুভৱ কৰে। কিশোৰসকলে ব্যৱহাৰ কৰা ৰূপৰ উদাহৰণ এনেধৰণৰ—

‘আজি স্কুলত বহুত জমনি হ'ল।’

স্কুলডালত গৈ একদম ব'ৰ লগা হ'ল।

‘চিনেমাখন চাই বিৰাট মস্তি লাগিল।’

‘স্কুলত বহুত জেং লাগিল।’

‘পেপাৰ গেহেৰা কমন পৰিছে।’ ইত্যাদি।

কিশোৰসকলে স্কুলত ব্যৱহাৰ কৰা অমার্জিত শব্দৰূপবোৰ প্ৰয়োজন অনুসাৰে পুনৰনিৰ্মাণ কৰি লয় আৰু কথোকথনৰ জৰিয়তে সিবোৰৰ প্ৰয়োগ নিজৰ দলৰ ভিতৰত কৰে। ইয়াৰে কোনোবাটোৱে জনপ্ৰিয়তা লাভ কৰি প্ৰসাৰ লাভ কৰে। সাধাৰণতে স্কুলৰ অমার্জিত ৰূপবোৰ স্কুলীয়া জীৱনৰ ভিতৰতে সীমাবদ্ধ হৈ থাকে।

কিশোৰসকলৰ অমার্জিত ৰূপৰ ব্যৱহাৰতকৈ ডেকা-গাভৰুৰ অমার্জিত ৰূপৰ প্ৰয়োগ ভিন্ন। ডেকা-গাভৰুসকলৰ ভাষাত বিপৰীত লিঙ্গৰ আলোচনাই সাধাৰণতে অগ্ৰাধিকাৰ পায়। ছোৱালীৰ ক্ষেত্ৰত আকৌ ঈৰ্ষা কেন্দ্ৰিক বিদ্ৰূপাত্মক

মন্তব্য লক্ষণীয়।

অভিধানত থকা শব্দবোৰক অভিধা অৰ্থত প্ৰয়োগ নকৰি সেই শব্দবোৰত আন অৰ্থ আৰোপ কৰি বুদ্ধিদীপ্ত ৰূপত ব্যৱহাৰ কৰাটো লক্ষণীয়। যেনে— অভিধা অৰ্থত ব্যৱহাৰ নকৰি ‘মূৰ’ বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা শব্দ হ'ল — নাৰিকল, মিটাৰ, টেমা, হে'ড অফিচ, দিমাৰ(গ)।

টেমা গৰম।

হে'ড অফিচ খালি।

মিটাৰ গৰম।

নাৰিকলত একো নাই।

ঠিক এনেধৰণৰ আন কেতবোৰ উদাহৰণ হ'ল—

‘এইমাএ মোৰ মূৰত এটা আইডিয়াই ক্লিক কৰিলে।’

‘মানুহটো মস্ত কামোৰ।’

‘আজি বহুত বেঙেনা খালো।’

‘আবে’ বেছি নকৰিবি, ফালি দিম।’

‘চেনি খাই আছে বে’।’ ইত্যাদি।

কিশোৰসকলে তেওঁলোকৰ বয়োজ্যেষ্ঠসকলতকৈ (যেনে— পিতৃ-মাতৃ বা ককায়েক আদিতকৈ) পৃথক বুলি দেখুৱাবলৈ যত্ন কৰাৰ ফলশ্ৰুতিতেই বিশেষ বৰ্গৰ ভিতৰত আবদ্ধ অমার্জিত শব্দ ব্যৱহাৰৰ যত্ন কৰে।

অমার্জিত শব্দবোৰ সাধাৰণতে মৌলিক, শিহৰণশীল আৰু কেতিয়াবা উগ্রতা প্ৰকাশকো হয়। বিপৰীতে, কেতিয়াবা বুদ্ধিদীপ্ত আৰু কাব্যিকো হৈ পৰিব পাৰে। আনুষ্ঠানিক শব্দকো অমার্জিত ৰূপত প্ৰয়োগ কৰা হয়। এনে প্ৰয়োগ কেতিয়াবা অত্যন্ত বুদ্ধিদীপক আৰু কেতিয়াবা অত্যন্ত অশোভনীয়। কিশোৰ বা ডেকাসকলেই এনেবোৰ শব্দৰ উদ্ভাৱক আৰু এনেবোৰ শব্দৰ উদ্ভাৱনত তেওঁলোকৰ বুদ্ধিমত্তা বা সৃজনশীলতা প্ৰকাশ পায়। সমসাময়িক ঘটনা প্ৰবাহ, সম্পৰ্ক-সাধনৰ মাধ্যমসমূহ (mass media), বিশেষকৈ দূৰদৰ্শন আৰু গীত-সঙ্গীতৰ প্ৰভাৱ বৰ্তমান সময়ৰ অমার্জিত শব্দৰূপবোৰত লক্ষ্য কৰা যায়। যেনে— বৰ্তমান সময়ত কিশোৰ যুৱপ্ৰজন্মই বহুলভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা শব্দ— ‘মস্তি’, ‘বিন্দাছ’ আদি শব্দ হিন্দী-সঙ্গীতৰ প্ৰভাৱত গঢ় লোৱা।

অমার্জিত বা অশোভনীয় শব্দৰূপ ব্যৱহাৰ কৰাৰ কাৰণ—

ক) স্ব-অভিব্যক্তি প্ৰকাশ কৰাৰ এক মাধ্যম;

খ) বক্তাৰ অভিপ্ৰেত অৰ্থৰ দৃঢ়তা নিৰ্দেশ কৰে;

গ) অমার্জিত শব্দৰূপৰ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা বক্তাই অভিপ্ৰেত অৰ্থক অধিক আৱেগিক কৰি তোলে।

ঘ) অমার্জিত শব্দৰূপৰ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা পৰিচয় চিহ্নিত হয়। বক্তাই প্ৰতিনিধিত্ব কৰা সামাজিক পৰিৱেশক অমার্জিত শব্দৰূপবোৰে তুলি ধৰে।

ঙ) কম কথাবে অভিপ্ৰেত অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিব পাৰে।

সমাজ একোখনত থকা বিভিন্ন শ্ৰেণী অনুযায়ী অমার্জিত ৰূপবোৰ বেলেগ বেলেগ হয়। কিন্তু, এনে ৰূপবোৰৰ প্ৰয়োগ সকলো সময়তে বক্তাই নকৰে। অৰ্থাৎ, অমার্জিত ৰূপবোৰ ব্যৱহাৰ হয়—

ক) সমবয়সৰ লোকৰ মাজত; সাধাৰণতে কিশোৰ বা ডেকা ল'ৰাৰ মুখত এনেবোৰ শব্দৰ প্ৰয়োগ বহুল। অৱশ্যে, বৰ্তমান সময়ত কিশোৰী বা গাভৰুৰ মুখতো অমার্জিত ৰূপৰ ব্যৱহাৰ লক্ষ্য কৰা যায়।

খ) একে ধৰণৰ কাম-কাজ কৰা লোকৰ মাজত;

গ) একে সামাজিক গোটাৰ মাজত; আৰু

ঘ) বন্ধুত্বৰ সম্বন্ধ থকা দল বা সমূহৰ মাজত।

এনে অমার্জিত শব্দৰূপ প্ৰয়োগেৰে বক্তাই সামাজিক বাধ্যবাধকতাকো উপেক্ষা কৰে। সেয়ে সমবয়সৰ, বন্ধু-বান্ধৱীৰ মাজত, একে সামাজিক গোটাৰ মাজতহে এনে শব্দৰূপসমূহৰ প্ৰয়োগ হয়। অমার্জিত শব্দৰ ব্যৱহাৰে বক্তাক সমূহ বা দলৰ প্ৰতি সৈতে মিলি পৰাৰ আকাংক্ষাক প্ৰকাশ কৰে। অমার্জিত শব্দৰূপৰ ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা বক্তা সামাজিক জোঁটাৰ ভিতৰৰ নে বাহিৰৰ তাকো নিৰ্দেশ কৰে।

কোনো ঐতিহাসিক ঘটনা, সামাজিক অৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তন, বিভিন্ন সমসাময়িক ঘটনা প্ৰৱাহৰ আলমত অমার্জিত ৰূপবোৰ প্ৰস্তুত কৰি লোৱা হয়। সময়ৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে প্ৰাসঙ্গিকতা নোহোৱা হৈ পৰাৰ লগে লগে শব্দবোৰৰ ব্যৱহাৰো সীমিত হৈ পৰে নাইবা বিলুপ্ত হৈ পৰে। আনহাতে আকৌ, নতুন প্ৰসঙ্গৰ ভূমুকি মৰাৰ লগে লগে শব্দবোৰ দ্ৰুতভাৱে জন্ম হয়। মাত্ৰ,

অমার্জিত ৰূপবোৰৰ প্ৰয়োগ অভিধা অৰ্থত নহয়; প্ৰয়োগ হয় বিপৰীতাৰ্থত অথবা বিদ্ৰুপাত্মক অৰ্থতহে। অৱশ্যে সকলো শব্দৰ ক্ষেত্ৰত এনে নহয়। শব্দবোৰ ক্ৰমে মহানগৰৰ পৰা নগৰলৈ, নগৰৰ পৰা ক্ৰমে গাঁৱলৈ সম্প্ৰসাৰিত হয়।

অমার্জিত বা অশোভনীয় ৰূপৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত কেতবোৰ সামাজিক আৰু মনস্তাত্ত্বিক কাৰণ লুকাই থাকে। সামাজিক আৰু মনস্তাত্ত্বিক কাৰণসমূহ কিন্তু উভয়ৰ লগত সম্পৃক্ত। এনে কিছুমান কাৰণ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

সামাজিক কাৰণ

ক) অমার্জিত ৰূপবোৰ মুক্ত মনৰ প্ৰকাশ। অমার্জিত ৰূপৰ ব্যৱহাৰৰ প্ৰক্ৰিয়াটোত বক্তাই প্ৰতিনিধিত্ব কৰা সমাজৰ প্ৰতিফলন ঘটে।

খ) অমার্জিত ৰূপৰ প্ৰয়োগৰ জৰিয়তে বক্তাই অভিপ্ৰেত অৰ্থক সহজতে প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। বক্তাই পৰিৱেশ, পৰিস্থিতি অনুযায়ী প্ৰকাশ কৰা অমার্জিত ৰূপৰ অভিব্যক্তিৰ জৰিয়তে সেই সামাজিক দল বা সমূহক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।

গ) সমসাময়িক ঘটনা প্ৰৱাহ, সামাজিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তন আদিৰ লগত জড়িত অমার্জিত শব্দৰ ব্যৱহাৰে সামাজিক প্ৰসঙ্গত বক্তাৰ ধাৰণা প্ৰকাশ কৰে।

মনস্তাত্ত্বিক কাৰণ

ক) সমাজ একোখনৰ মাজত কেতবোৰ আচৰণ (norms) নিৰ্দিষ্ট কৰা থাকে। অমার্জিত ৰূপবোৰৰ প্ৰয়োগ আনুষ্ঠানিক ৰূপত সেয়ে প্ৰয়োগ নহয়। সামাজিক বা আনুষ্ঠানিক ৰূপত মুক্ত প্ৰকাশ সম্ভৱ নহয়। অনানুষ্ঠানিক পৰিৱেশত মনোবৈজ্ঞানিক কাৰকে বক্তাক প্ৰভাৱিত কৰে।

খ) অমার্জিত ৰূপবোৰ যেন আনুষ্ঠানিকতাৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহ। সেয়ে অমার্জিত ৰূপবোৰৰ মাজত সাধাৰণতে বিদ্ৰুপ, উপলুঙা লক্ষ্য কৰা যায়। এনে শব্দৰ প্ৰয়োগৰ জৰিয়তে বক্তাই মানসিক সকাহ লাভ কৰে।

গ) অমার্জিত ৰূপ প্ৰয়োগৰ জৰিয়তে বক্তাই নিজৰ ক্ষোভ প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। অমার্জিত ৰূপ বা ৰূপাংশত সেয়ে অতিৰিক্ত জোৰ দিয়া দেখা যায়।

ঘ) অমার্জিত ৰূপ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে বক্তাই কোনো সমূহৰ অংশীদাৰ বুলি প্ৰতিপন্ন কৰাৰ চেষ্টা কৰে। ই এক মনোবৈজ্ঞানিক প্ৰক্ৰিয়া।

নিষিদ্ধ বা টেবু শব্দ (Taboo Word)

সমাজ একোখনত কেতবোৰ ক্ষেত্ৰত বাধা আৰোপ কৰা থাকে। এনে ৰূপ শব্দ বা শব্দাংশ হ'ব পাৰে নাইবা সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু ধৰ্মীয় ৰূপত হ'ব পাৰে নাইবা ব্যৱহৃত বস্তুৰ ক্ষেত্ৰতো হ'ব পাৰে। এনে সামাজিকভাৱে নিষেধ ৰূপসমূহকে টেবু বোলা হয়। সাধাৰণতে জন্ম, মৃত্যু, সন্তান জন্ম-প্ৰক্ৰিয়াৰ লগত জড়িত, মহিলাৰ মাহেকীয়া ঋতুস্ৰাৱ, বিভিন্ন বেমাৰ-আজাৰ, মহামাৰী, শৰীৰৰ আৱৰ্জনা নিৰ্গমনৰ অঙ্গসমূহ বা পদাৰ্থ, সহবাসৰ লগত সম্পৰ্কিত, তেজ, বীৰ্য, প্ৰস্ৰাৱ, মল আদিৰ লগত জড়িত শব্দসমূহক নিষিদ্ধ বুলি বহু সমাজতে ধৰা হয়। ইয়াৰ লগতে মৃত ব্যক্তি বা উত্তৰাধিকাৰী, বিশেষ শক্তি থকা জীৱ-জন্তু, আনৰ নিমিত্তে কৰা অপশক্তিৰ ব্যৱহাৰ আদিকো কোনো কোনো সমাজত নিষিদ্ধ বা টেবু বুলি গ্ৰহণ কৰা হয়। এই টেবু শব্দসমূহ সম্পৰ্কে লোক-সমাজত বিশ্বাস আছে —

‘এটি নেতিবাচক অনুমোদন যাৰ লগুঘনৰ ফলাফল— মানুহ বা অতিমানৱৰ হস্তক্ষেপ অবিহনে আপোনা আপুনি হোৱা শাস্তি বা ক্ষতি।’

‘A negative sanction whose infringement results in an automatic penalty without human or superhuman mediation.’ Mead (1937)

Taboo শব্দটো পলিনেছীয় ভাষামূলৰ। পলিনেছীয় ভাষাসমূহত শব্দটোৱে বুজোৱা অৰ্থ সম্বন্ধে Radcliffe-Brown-এ কৈছে—

‘পলিনেছীয় ভাষাসমূহত Taboo শব্দটোৱে সাধাৰণভাৱে,

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১৪৬ ॥

‘নিষেধ কৰা’ বা ‘নিষেধ’ বুজায়, আৰু প্ৰয়োগ হ'ব পাৰে কোনো কাৰ্য ৰোধৰ বাবে। এজন অধিপতি (chief)ৰ আদেশ, বা শিষ্টাচাৰ বা সৌজন্যতাৰ নীতি-নিয়ম, অনুজসকলৰ প্ৰতি নিষেধাজ্ঞা যাতে অগ্ৰজসকলৰ সম্পত্তি অধিগ্ৰহণ নকৰে, আদি সকলো প্ৰকাশ কৰিব পাৰে টেবু শব্দৰ জৰিয়তে।

‘In the languages of Polynesia the word means simply ‘to forbid’, ‘forbidden’, and can be applied to any sort of prohibition. A rule of etiquette, an order issued by a chief, an injunction to children not to meddle with the possessions of their elders, may all be expressed by the use of the word tabu.’ (Radcliffe-Brown 1939: 5f)

শব্দটো ইংৰাজী ভাষাত পোনপ্ৰথমে ব্যৱহাৰ কৰিছিল কেপ্তেইন জেম্ছ কুকে। পলিনেছীয় ভাষাসমূহত শব্দটোৰ দুই ধৰণৰ অৰ্থ পোৱা যায়—এহাতে ই পৱিত্ৰ (sacred), পৱিত্ৰ বুলি ঘোষিত বা জ্ঞান কৰা (consecrated) বুজায়, আনহাতে বহস্যজনক (uncanny), বিপদজনক নিষেধ (dangerous forbidden), আৰু অশুচি (unclean) বুজায়। উল্লেখযোগ্য যে ধৰ্মীয় আৰু নৈতিক বাৰণৰ ক্ষেত্ৰত টেবুৰ সীমা বেলেগ বেলেগ।

Franz Stenier-এ টেবুক নিম্ন উল্লেখিত বিষয়কেইটাৰ লগত সম্পৰ্কিত বুলি উল্লেখ কৰিছে—

ক) আনুষ্ঠানিক বা ধৰ্মীয় তাৎপৰ্য বহনকাৰী সামাজিক প্ৰক্ৰিয়াসমূহৰ আনুগত্যশীলতা; (with all the social mechanism of obedience which have ritual significance)

খ) বিপদসংকুল পৰিৱেশসমূহত বিশেষ আৰু নিয়ন্ত্ৰিত ব্যৱহাৰ; (with specific and restrictive behaviour in dangerous situations.)

(গ) বিপদসংকুল অৱস্থাত থকা লোকসকলৰ সুৰক্ষা; (with the

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১৪৭ ॥

protection of individuals who are in danger)

খ) দুৰ্যোগগ্ৰস্ত আৰু বিপদজনকসকলৰ পৰা সমাজৰ সুৰক্ষা; (with the protection of society from those in endangered-and therefore dangerous- persons.) (Taboo, p-20-21)

‘এনছাইক্লোপেডিয়া বিট্ৰানিকা’ত টেবুক এনেদৰে শ্ৰেণীবিভাগ কৰিছে—

১. প্ৰাকৃতিক বা প্ৰত্যক্ষ, কোনো বান্ধি বা বস্তুৰ সহজাত ‘মানা’ (বহস্যময় শক্তি)ৰ ফলশ্ৰুতি; (natural or direct, the result of mana (mysterious power) inherent in a person or thing;)

২. সংযোগিত বা পৰোক্ষ, সমভাৱে ‘মানা’ৰ ফলশ্ৰুতি; কিন্তু (communicated or indirect, equally the result of mana, but)

ক. আয়ত্তিত (acquired) বা টেবু

খ. পুৰোহিত, দলনেতা বা আন ব্যক্তিৰ দ্বাৰা আৰোপিত; (imposed by a priest, chief or other person;)

৩. মধ্যৱৰ্তী, য’ত দুয়োটা কাৰক বৰ্তমান (intermediate, where both factors are present,..)

বিংশ শতাব্দীত ফ্ৰয়েডে ‘টেবু’ক যৌনসম্বন্ধীয় বিষয়ৰ লগত যুক্ত কৰি আলোচনা কৰে। জেমছ ফ্ৰেজাৰ, ব্ৰনিস্ক’ ম’লিনস্কি, এ. আৰ. ৰেডক্লিফ ব্ৰাউন আদি সমাজ-নৃতাত্ত্বিকে ‘টেবু’ক কোনো শক্তিশালী নিষেধ বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা শব্দ বুলিহে আলোচনা কৰিছে। এনে শব্দবোৰ বিৰক্তিজনক, বিপদজনক বা কেতিয়াবা ধৰ্মীয় নিষেধৰ হেতু অলঙ্ঘনীয় বুলি ধৰি লোৱা হয়। শব্দবোৰ নিষেধ বা টেবু বুলি গ্ৰহণ কৰাৰ অন্তৰ্নিহিত কাৰণ হ’ল— সামাজিক গোষ্ঠীটোৰ সাংস্কৃতিক মূল্যবোধৰ দ্বাৰা গঢ়ি উঠা কেতবোৰ বিশ্বাস। এনে সমাজৰ দ্বাৰা বাৰণ কৰা ৰূপসমূহকে টেবু বা নিষিদ্ধ শব্দ বোলা হয়।

এনে সামাজিক বা ধৰ্মীয় নিষেধৰ লগত বাক-ব্যৱহাৰৰ সম্পৰ্ক আছে। সামাজিক নিষেধ বহুক্ষেত্ৰত শব্দৰ লগত জড়িত। সমাজ একোখনত যিবোৰ নিষেধ বুলি ধৰা হয়, তেনেবোৰ কথা সামাজিক ক্ষেত্ৰত আলোচনা কৰা নহয়।

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১৪৮ ॥

সাধাৰণতে দেখা যায় দেহৰ গুপ্ত বা যৌন অঙ্গসমূহ, যৌন-জীৱনৰ লগত জড়িত কাৰ্য বা প্ৰক্ৰিয়াসমূহ, মহিলাৰ ঋতুশ্ৰাৱ, প্ৰসৱ প্ৰক্ৰিয়া প্ৰায়বোৰ সমাজতে নিষেধ বা টেবু বুলি ভবা হয়। সামাজিক সীমাবদ্ধতাত ব্যক্তিৰ বাবে সাধাৰণতে টেবু সৃষ্টি হয়, য’ত অসহজ বোধ হয়, অনিষ্ট বা আঘাতৰ সম্ভাৱনা থাকে। মানুহৰ মাজত আধিভৌতিক (metaphysical) শংকা হয়, বিশেষকৈ যেতিয়া পবিত্ৰ বুলি গণ্য কৰা বস্তু, ব্যক্তি বা ঠাইৰ লগত সম্পৰ্কিত হয়। অতীতত টেবুৰ জৰিয়তে সমাজত সাধাৰণ জনতা বা অধিপতিসকলৰ সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰা হৈছিল। শিশু আৰু মহিলাৰ নিৰাপত্তা সুনিশ্চিত কৰা হৈছিল আৰু টেবুৰ বিপক্ষে গ’লে তাৰ ফল নিজে নিজেই পাব বুলি ভাবিছিল। টেবুৰ বিপক্ষে গ’লে ৰুগীয়া হৈ পৰিব পাৰে, মানুহৰ মৃত্যু পৰ্যন্ত হ’ব পাৰে বুলি বিশ্বাস কৰিছিল। কেতিয়াবা সমাজেও শাস্তি বিহিছিল আৰু কেতিয়াবা তুলনামূলকভাৱে কম শাস্তি প্ৰদান কৰা হৈছিল— শাৰীৰিক দণ্ড নাইবা সমাজৰ পৰা আঁতৰত ৰখাৰ ব্যৱস্থা কৰি। অৱশ্যে সমাজত প্ৰায়শ্চিত্তৰ ব্যৱস্থাও আছিল আৰু এনে প্ৰায়শ্চিত্ত কেনে হ’ব সেয়া সমাজে নিৰ্ণয় কৰিছিল। ফ্ৰয়েডে কৈছে— ‘Thus man's first system of punishment are also connected with taboo.’ আনকি অনিচ্ছাকৃতভাৱে কৰা টেবুৰ পৰিণতিও হ’ব পাৰে নিন্দনীয়। সেয়ে, সাধাৰণতে টেবুৰ পৰা আঁতৰত থাকে।

সমাজ একোখনত কেতবোৰ টেবু নিৰূপণ কৰা থাকে। সমাজভেদে টেবু ৰূপবোৰ ভিন্ন হ’ব পাৰে। সাধাৰণতে দেখা যায়, টেবুৰ লগত জড়িত শব্দবোৰো টেবু শব্দ। বহুসময়ত বস্তু আৰু শব্দৰ মাজত পাৰ্থক্য নিৰূপণ কৰা টান। *The Golden Bough* নামৰ গ্ৰন্থত টেবু শব্দৰ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰ এনেদৰে নিৰ্দেশ কৰিছে—

১. ব্যক্তিগত নামৰ নিষেধ; (Personal Names tabooed.)
২. সম্বন্ধৰ নাম নিষেধ; (Names of Relations tabooed.)
৩. মৃত ব্যক্তিৰ নামৰ নিষেধ; (Names of the Dead tabooed.)
৪. ৰজা আৰু আন ধৰ্মীয় ক্ষেত্ৰৰ লগত জড়িত ব্যক্তি নামৰ নিষেধ;

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১৪৯ ॥

(Names of the Kings and other Sacred Persons tabooed.)

৫. ঈশ্বৰৰ নামৰ নিষেধ; (Names of the God tabooed.)

সমাজ ব্যতিৰেকে অৱশ্যে নিষেধ ভিন্ ভিন্ হয়। টেবু কেতবোৰ সামাজিক আৰু কেতবোৰ ধৰ্মীয়। ইয়াৰে কিছুমানক বিশ্বজনীন বুলিব পাৰি। উদাহৰণ স্বৰূপে, খাদ্য সম্বন্ধীয় টেবুৰ কথা ক'ব পাৰি। এনে টেবুৰ সবহভাগেই ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ লগত জড়িত। হিন্দুৰ কাৰণে গো-মাংস, মুছলমানৰ কাৰণে গাহৰি ধৰ্মীয় টেবু। অসমৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্মীয় লোকসকলে বা উচ্চ হিন্দু ব্ৰাহ্মণসকলে কুকুৰাৰ মাংস নাখায়। ইও ধৰ্মীয় নিষেধ। ৰোমান কেথলিকসকলৰ মাজত গুৰুবাৰে মাংস ভক্ষণ কৰা কাৰ্য টেবু। সামাজিক টেবুৰ এটা উদাহৰণ হ'ল— নামৰ ক্ষেত্ৰত। সাধাৰণতে, একোজন মানুহৰ দুটা নাম থাকে। এটা গুপ্ত, আনটো প্ৰকাশ্য। গুপ্ত নামটো সামাজিক ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰা নহয়। ভাৰতীয় সমাজ-ব্যৱস্থাত এই পৰম্পৰা চলি আহিছে। এই পৰিঘটনা কিন্তু অন্যান্য সমাজতো দেখা যায়।

দেখা যায়, পুৰুষৰ তুলনাত মহিলাৰ ক্ষেত্ৰত টেবু বা নিষেধ বেছি। মহিলাসকলে স্বামীৰ বা স্বামীৰ পৰিয়ালৰ জ্যেষ্ঠ সদস্যসকলৰ নাম ল'ব নোৱাৰে। আনকি, মিল থকা অক্ষৰাংশৰ উচ্চাৰণো কৰিব নোৱাৰে। এনে শব্দ বুজাবলৈ মহিলাসকলে আন উপায় গ্ৰহণ কৰে। যেনে— এগৰাকী কিৰঘিজ মহিলাৰ স্বামীৰ জ্যেষ্ঠ কোনোবাজনৰ নাম, ধৰি লোৱা হ'ল 'Lamb'। তেনেস্থলত কিৰঘিজ মহিলাগৰাকীয়ে 'Lamb' শব্দটো উচ্চাৰণ কৰিব নোৱাৰিব। শব্দটো ক'বলগীয়া হ'লে তেওঁ এনেধৰণেহে বুজাব পাৰিব— 'the young bleating ones.' সেইদৰে, দক্ষিণ ভাৰততো বিবাহিত মহিলাই কেতিয়াও স্বামীৰ নাম উচ্চাৰণ নকৰে। ভুলভাৱে বা সপোনতো যদি স্বামীৰ নাম লয়, তেন্তে স্বামীৰ অসময়ত মৃত্যু হ'ব বুলি তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে। ভাৰতৰ অন্যান্য কোনো কোনো সমাজতো পত্নীয়ে স্বামীৰ নাম নলয়। স্বামীৰ নাম উচ্চাৰণ নকৰাৰ কাৰণ সামাজিক নিষেধ বা টেবু। এনেবোৰ সমাজত নাৰীৰ ভাষা স্বাভাৱিকভাৱেই সুকীয়া হৈ পৰিবলৈ বাধ্য হৈ পৰে। অট' জেছপাৰছনে সেয়ে কৈছিল টেবুৰ কাৰণেই

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১৫০ ॥

মহিলাৰ ভাষা সুকীয়া হৈ পৰে।

অসমৰ বিভিন্ন জনগোষ্ঠীৰ মাজতো এনে টেবু বা নিষেধ আছে। জনগোষ্ঠীয় সমাজখনত একে কুলৰ লগত বিবাহ নিষিদ্ধ। সেইদৰে, ধৰ্মীয় মন্ত্ৰসমূহৰ অন্য সময়ত উচ্চাৰণ নিষেধ।

অসমীয়া সমাজত থকা কেতবোৰ টেবু বা নিষেধ হ'ল—

১. কেতবোৰ শব্দ ৰাতি উচ্চাৰণ কৰিব নাপায়; যেনে— ৰাতি 'সাপ' বুলিব নাপায়, 'আস্তিক' বুলি ক'ব লাগে। ৰাতি 'চূণ' বুলিব নাপায়, বগা বুলি ক'ব লাগে।

২. মহিলাৰ ঋতুশ্ৰাৱ, প্ৰসৱ প্ৰক্ৰিয়াৰ লগত জড়িত শব্দসমূহ।

৩. যৌন অঙ্গ বা যৌন প্ৰক্ৰিয়াৰ লগত জড়িত শব্দসমূহ।

৪. খাদ্যৰ ক্ষেত্ৰত সমাজ অনুযায়ী, ধৰ্ম অনুসৰি কেতবোৰ টেবু আছে। যেনে— উচ্চ হিন্দু সমাজত কুকুৰা, গাহৰি খাৰা নিষেধ। কোনো কোনো সমাজত শ'ল মাছ, শিঙি মাছো খোৱা নিষেধ।

৫. জীৱ-জন্তু সম্বন্ধীয় টেবু; যেনে— গো-হত্যা হিন্দুসকলৰ বাবে নিষেধ, ই ধৰ্মীয় টেবু। আনহাতে, মেকুৰী মাৰিলে সোণৰ মেকুৰী দান দিব লাগে, ই সামাজিক টেবু। আনহাতে, ফেঁচা ঘৰত সোমালে অমঙ্গল হয় বুলি বিশ্বাস কৰা হয়। চীনদেশতো ফেঁচাক ভাগ্যহীনতাৰ প্ৰতীক বুলি বিশ্বাস কৰা হয়।

৬. মৃত ব্যক্তিৰ লগত সম্পৰ্কিত টেবু। মৃত ব্যক্তিৰ শ্ৰাদ্ধাদি নোহোৱালৈকে আত্মাটো অতৃপ্ত হৈ ঘূৰি ফুৰে বা অতৃপ্ত আত্মাই মুক্তি লাভ নকৰে বুলি কৰা বিশ্বাস।

৭. অলৌকিক আত্মা সম্বন্ধীয় টেবু। যেনে— বুঢ়া ডাঙৰীয়া।

টেবু বা নিষিদ্ধ শব্দৰ ব্যৱহাৰ দোষণীয় বুলি বিৰেচিত হোৱাৰ ফলশ্ৰুতিত বিকল্প শব্দ ব্যৱহাৰৰ বাবে বক্তাক বাধ্য কৰে। টেবু ৰূপসমূহ সদায় চঞ্চল অভিব্যক্তি প্ৰকাশক। কেতিয়াবা, কোনো পুৰণা শব্দক নতুন অভিব্যক্তিৰে উপস্থাপন কৰা হয়। ফলত কেতিয়াবা ভাষাৰ কেতবোৰ চলিত ৰূপ (টেবু বুলি বিৰেচিত) পৰিত্যক্ত হৈ পৰিবও পাৰে। আন এটা উল্লেখযোগ্য

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১৫১ ॥

দিশ হ'ল— টেবু প্ৰয়োগৰ জৰিয়তে মহিলাক সামাজিক সুৰক্ষা প্ৰদান কৰা হৈছিল নে পুৰুষ প্ৰধান সমাজত নাৰীক সামাজিক-ব্যৱস্থাৰ পৰা আঁতৰাই ৰখাৰ চেষ্টা কৰা হৈছিল, তাৰ আলোচনা সমাজবিজ্ঞানৰ দিশৰ পৰা গুৰুত্বপূৰ্ণ। ইয়াৰ আধাৰত সমাজভাষাবিজ্ঞানত টেবু শব্দৰ আলোচনাৰ জৰিয়তে ভাষিক বৈচিত্ৰ্যৰ কথা আলোচনা কৰা হয়। ❦

References:

- Agha, Asif (2007): *Language and Social Relations*, Cambridge University Press, The Edinburgh Building, Cambridge cb2 2ru, UK.
- Allen, Irving Lewis (1993): *The City in Slang*, Oxford University Press.
- Allan, Keith and Burrige, Kate (2006): *Forbidden Words Taboo and the Censoring of Language*, Cambridge University Press.
- Baker, Colin (1988): *Key Issues in Bilingualism and Bilingual Education*, Multilingual Matters Ltd.,
- Baker, Colin (2001): *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, Multilingual Matters Ltd.
- Bloomfield, Leonard (1994): *Language*, Motilal Banarasidass, New Delhi.
- Chambers, J.K : *Sociolinguistic Theory Linguistic Variation and Its Significance*, Blackwell.
- Cenoz, Jasone and Genesec, Fred (Edited, 2001): *Trends in Bilingual Acquisition*, Volume 1, John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia.
- Crystal, David (2000): *Language Death*, Cambridge University Press, The Edinburgh Building, United Kingdom.
- Daswani, C J & Parchani S (1978): *Sociolinguistic Survey of Indian Sindhi*, CIIL, Mysore.
- Eckert, Penelope & McConnel-Ginet: (2003) *Language and Gender*, Cambridge University Press, The Edinburgh Building, Cambridge, United Kingdom.
- Eckert, Penelope & Rickford, John R. (2001): *Style and Sociolinguistic Variation*, Cambridge University Press.
- Dutta Baruah, P N (1977): *Languages of the North East*, CIIL., Mysore.
- Fasold, Ralph (1984): *The Sociolinguistic of Society*, Basil Blackwell, New York, USA.

Ferguson, Charles A. :*Sociolinguistic Perspectives, Papers on Language in Society, 1959-1994*, Edited by Thom Huebner (2006), Oxford University Press, New York.

Fishman, Joshua A. (2001): *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift Revisited: A 21st Century Perspective*, Multilingual Matters: 116.

Folk, Julia S. (2002): *Women, Language and Linguistics*, Routledge, 11 New Fetter Lane, London EC4P 4EE.

Frazer, James George (1890): *The Golden Bough, A Study of Magic and Religion*, The Floating Press.

Haokip, Pauthang: *Socio-Linguistic Situation in North-East India* (2011), Concept Publishing Company Pvt, Ltd., New Delhi.

Harrison, K. David (2007): *When Language Die*, Oxford University Press.

Haugen, E. (1953): *The Norwegian Language in America*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Holm, John (2004): *An Introduction to the Pidgins and Creoles*, Cambridge University Press.

Holmes, Janet & Meyerhoff, Miriam (edited), 2003: *The handbook of language and Gender*. Blackwell publisher.

Hudson, R.A (1999): *Sociolinguistics*, Cambridge University Press.

Hymes, Dell (1977): *Foundation in Sociolinguistics An Ethnographic Approach*, Tavistok Publications.

Jespersen, Otto (1954): *Language Its Nature, Development and Origin*, Unwin Brothers Ltd.

Jourdan, Christine Tuickevin (2006) : *Language, Culture, and Society Key Topics In Linguistics Anthropology*, Cambridge University Press.

Khubchandni, Lachman M (1988): *Language in a Plural Society*, Published by Indian Institute of Advanced study in Association with Motilal Banarsidas, Delhi.

Labov, William (2010): *Principles of Linguistic Change*, Volume 3, Wiley-Blackwell, A John Wiley & Sons, Ltd., Publication.

Labov, William (2010): *A Social Stratification of English in New York City*, 2nd edition.

Lakoff, Robin Tolmach (2004): *Language and Women's Place*, Edited by Mary Bucholtz Oxford University Press, Inc, 198 Madison Avenue, New York.

Mead, Margaret (1937) *Encyclopedia of Social Science*, Routledge publication.

Miri, mrinal (edited, 2003): *Linguistic situation in North-East India*, Published for North-East India Council For Social Science Research by Concept Publishing Company, New Delhi.

Nettle, Daniel and Romaine, Suzanne (2000): *Vanishing Voices*, Oxford University Press.

Romaine, Suzanne (2002): *Bilingualism*, Second edition 1995, Blackwell Publishers Inc., 108 Cowley Road, UK.

Spears, Richard A. (2006) *McGraw-Hill's Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions*, McGraw-Hill's Companies.

Sreedhar, M V: *Standardized Grammar of Naga Pidgin* (1985), Central Institute of Indian Languages, Mysore-570006.

Steiner, Franz (1967): *Taboo*, Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex, England.

Tagliamonte, Salia. (2006): *Analysing Sociolinguistic Variation*, Cambridge University Press.

Trudgill, Peter (1974): *Sociolinguistics: An Introduction*, Penguin Books.

Trudgill, Peter (2003): *A Glossary of Sociolinguistics*, Oxford University Press.

Peccei, Jean Stilwell (2006): *Child Language*, Routledge, London and New York.

Saville-Troiks, Muriel (2012): *Introducing Second language acquisition*, Cambridge University Press.

Spears, Richard A (2006): *McGraw-Hill's Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions*, McGraw Hill Companies.

Verma, Rajeev (2009): *Faith & Philosophy of Hinduism*, Kalpaz Publications, New Delhi-110052.

Wardhaugh, Ronald (2006): *An Introduction to Sociolinguistics*, 5th ed. Blackwell.

Article:

Ferguson, C.A: 'Diglossia', *Word*, Vol.XV, 1959, p-325-40.

Fishman, Joshua A.: 'Bilingualism With and Without Diglossia;

Diglossia With and Without Bilingualism', Journal of Social Issues, Vol. No 2, 1967.

অসমীয়া

গোস্বামী, গোলোকচন্দ্র (২০০৪): অসমীয়া ব্যাকবণৰ মৌলিক বিচাৰ, বীণা লাইব্ৰেৰী, গুৱাহাটী।

দুৱৰী, সপোন (২০০২): ভাষা আৰু সমাজ, ষ্টুডেন্ট ষ্ট'ৰ্ভ, গুৱাহাটী-১।

পাঠক, ড° ৰমেশ (২০০৮): উপভাষা বিজ্ঞানৰ ভূমিকা, অশোক বুক ষ্টল, পানবজাৰ, গুৱাহাটী।

পাদু, নাহেহ্ন (সম্পা.): ভাষাৰ তত্ত্বকথা, সাধাৰণ সম্পাদক, আদৰণী সমিতি, অসম সাহিত্য সভাৰ ঊনয়ষ্ঠিতম শিৱসাগৰ অধিবেশন, ১৯৯৩।

বৰ্মন, শিৱনাথ (সম্পা.): অসমীয়া নাৰীঃ ঐতিহ্য আৰু উত্তৰণ, ষ্টুডেন্ট ষ্ট'ৰ্ভ, গুৱাহাটী-১।

মৰল, ড° দীপংকৰ (১৯৯১): উপভাষা-বিজ্ঞান, ষ্টুডেন্ট ষ্ট'ৰ্ভ, গুৱাহাটী।

মৰল, ভগৱান (১৯৯৮): আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান, পঞ্চজ্যোতি প্ৰকাশ, গুৱাহাটী-১৪।

গৱেষণা পত্ৰ

দাস, বিশ্বজিৎ (২০০৬): গুৱাহাটীৰ অসমীয়া ভাষা সম্প্ৰদায়ৰ ভাষাৰ সমাজভাষাবৈজ্ঞানিক অধ্যয়ন, অপ্ৰকাশিত গৱেষণা পত্ৰ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়।

প্ৰবন্ধ

ড° ৰমেশ বাঠক: 'সমাজত নাৰীৰ ভাষাৰ স্বকীয়তা বিচাৰ', অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা, সম্পা. ড° উপেন বাভা হকাছাম।

ড° বিশ্বজিৎ দাস: অসমীয়া ভাষাৰ লিঙ্গভিত্তিক পাৰ্থক্য, ভাষা-সাহিত্য সংস্কৃতি বীথিকা, সম্পা. ড° লক্ষী হাজৰিকা, আঁক-বাক, গুৱাহাটী।

বাংলা

দত্ত, শাৰ্মিলা বসু (২০০০): বাংলায় মেয়েদের ভাষা, প্ৰমা প্ৰকাশনী, কলকাতা ১৭।

হুমায়ূন, বাজীৰ (১৯৯৩): সমাজভাষাবিজ্ঞান, বাংলাদেশ ভাষাতত্ত্ব-চৰ্চা পৰিষদ, দ্বীপ প্ৰকাশন ১১৩৪/১ পূৰ্ব মনিপুৰ, মীৰপুৰ, ঢাকা।

সমাজভাষাবিজ্ঞান ॥ ১৫৬

NOWGONG GIRLS' COLLEGE LIBRARY Nagaon (Assam)

DATE LABEL

Books may be retained for a period not exceeding fifteen days by members.

Due Date	Due Date	Due Date	Due Date

Ananda Printers:-254146

লেখকৰ অন্য প্ৰকাশিত গ্ৰন্থ

- ◆ অভিধান অসমীয়া ভাষাৰ বিদেশী শব্দ
- ◆ অসমীয়া আৰু অসমৰ ভাষা (সম্পাদিত)
- ◆ লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ অগ্ৰদূত আৰু
জাতীয়তাবাদৰ স্থপতি (সম্পাদিত)

সম্ৰাজ্যভাষাবিজ্ঞান

ISBN- 978-93-84679-17-0